Guy Debord

Societatea spectacolului
Comentarii la societatea spectacolului

Traducere şi note de
Ciprian MIHALI
şi
Radu STOENESCU

Prefaţă de
Radu STOENESCU

GUY DEBORD

Cuvînt înainte

«Eu nu sînt marxist»
Karl Marx

În urmă cu 30 de ani, străzile Parisului şi ale altor capitale europene erau teatrul unor confruntări violente cu forţele de ordine şi al unei contestări sociale de mare anvergură. În schimb, pentru români, anul 1968 semnifică emanciparea aparentă a lui Ceauşescu faţă de sovietici, prin refuzul de a trimite tancuri la Praga, şi, prin identificare cu tovarăşul, iluzia unei reale emancipări sociale. Această iluzie va fi fost repede dezminţită de către «Epoca de aur», dar în memoria colectivă persistă dulcea amintire a acelei speranţe de eliberare. Această amintire ocultează şi în prezent rolul strategic real pe care l-a avut opoziţia aparentă a lui Ceauşescu faţă de sovietici, şi anume acela de a-şi întemeia propria putere naţională, adică deasupra naţiunii, dîndu-şi aere de democrat în afara ei.

Astfel, în timp ce diverse popoare din Europa contestau realmente ordinea socială, în 1968 românii s-au eliberat abstract, şi în timp ce lupta reală a fost realmente înfrîntă, la Paris precum şi la Praga, la noi lupta abstractă a fost cîştigată abstract. Emanciparea socială a anilor ‘65-’70, limitată la o anumită bunăstare şi deschidere culturală, fusese ea însăşi dictată de sus, fără ca ea să fi fost fructul vreunui conflict real între asupriţi şi stalinişti. Aşadar, cultul personalităţii instaurat în anii ‘70 urma fidel aceeaşi logică a diktatului, pe care omul de rînd nu avea decît să-l accepte, intrînd în rînd şi ţinîndu-şi rîndul. Deschiderea anilor ‘65-’70 s-a dovedit a fi o deschidere în gol, golul alimentarelor, iar eliberarea abstractă ne-a adus în consecinţă satisfacţii abstracte.

Din cauzele evocate, tulburările din mai 1968 sînt susceptibile de-a se afla în conul de umbră al conştiinţei istorice a cititorilor de limbă română în ochii cărora studiul istoriei are o oarecare valoare. Cartea de faţă poate fi un mijloc de completare a viziunii istorice a celor care vor şti s-o citească, dat fiind rolul pe care ea l-a jucat în mai ‘68. Nu vom intra mai mult în detaliile cărţii şi genezei sale, autorul făcînd-o mult mai bine în «Prefaţă la cea de-a patra ediţie italiană». Precizăm numai că interesul ei este departe de-a fi unul pur documentar, ca şi cum ne-ar vorbi despre probleme depăşite sau aparţinînd unei alte societăţi. Dimpotrivă, avînd în vedere extinderea planetară a aceluiaşi mod de guvernare şi interconectarea atîtor societăţi mai mult sau mai puţin anonime, o concepţie istorică, deci politică, la ora actuală nu poate fi justă decît dacă are în vedere totalitatea globului. Aşadar, cititorului optimist care ar crede că analizele cuprinse în acest volum nu-l privesc, sîntem nevoiţi să-i spunem: *De te fabula narratur!* (Despre tine este vorba!)

Pe de o altă parte, cititorii care şi-au dat seama că nici capitalismul, nici Occidentul nu sînt un pămînt făgăduit pe care curg laptele şi mierea, şi s-au eliberat astfel de acest mit mincinos care s-a dezvoltat în inconştientul colectiv în timpul rătăcirii de 40 de ani prin pustia stalinistă, aceşti cititori au nevoie de un limbaj care să-i ajute să-şi numească realitatea, fără a cădea în bigotism, frici apocaliptice sau paranoia. Această carte i-ar putea ajuta în acest sens pe cei care doresc să înţeleagă raţional ceea ce se întîmplă în jurul lor, considerînd bineînţeles că nici un text nu poate avea garanţia de a nu fi rău interpretat, dat fiind că în interpretare se joacă autenticitatea existenţei şi libertatea individului.

Dorim să mai avertizăm cititorii asupra unui punct formal: autorul întrebuinţează în *Societatea spectacolului* un limbaj care conţine o mulţime de sintagme care îşi au originea directă în textele lui Karl Marx. Cititorul inteligent va şti să treacă peste reflexul pavlovian de repulsie în faţa cuvintelor: «proletariat», «luptă de clasă», «comunism» etc., pentru a căuta fondul viu al ideilor autorului. O conştiinţă într-adevăr liberă ştie că un limbaj nu este univoc, deci şi că acesta nu poate fi condamnat numai ca limbaj. Un cîmp lexical nu devine niciodată incult pentru că mulţi au semănat neghină pe el, din contră, am putea spune, tocmai faptul că neghina a putut creşte atît de înaltă este dovada fecundităţii sale. Iar istoria ideilor ne arată frecvenţa capacităţii de reînsămînţare şi de reîmprospătare a unor concepte care erau considerate depăşite. De altfel, autorul consacră o bună parte a lucrării sale tocmai problemei deformării şi recuperării ideilor de către cei care erau vizaţi de critica pe care ele o conţineau. Acesta este unul din efectele principale a ceea ce Debord numeşte «spectacol». Astfel, el coboară la rădăcina mult prea ocultată - şi nu în mod fortuit! - a gîndirii lui Karl Marx: critica oricărei ideologii, adică a oricărei doctrine explicative a întregului real, fie ea şi ideologia criticii oricărei ideologii. În acest sens a fost reprodusă fraza din motto.

Printre ideile susceptibile să declanşeze reacţiile cele mai violente, se află în această carte ideea de revoluţie. Dacă în ziua de astăzi pare derizoriu şi ridicol să vorbeşti serios despre revoluţie, asta se datorează atît exploatării mitului revoluţiei de către cei care se proclamau împotriva oricărei exploatări, staliniştii, cît şi eşecului social şi mizeriei generale generate de ultimul eveniment botezat abuziv cu acest nume: lovitura de stat din decembrie ‘89. Dar tot restul e mult mai derizoriu, căci e vorba de mizeria reală a vieţii cotidiene şi de diversele modalităţi de a o accepta. Astfel, într-un mod paradoxal, pe cînd cei care, invocînd viaţa lor de zi cu zi, ar fi îndreptăţiţi să se revolte, fug cît mai repede chiar şi în faţa cuvîntului, ceilalţi, care se ceartă, mai mult sau mai puţin vizibil, în privinţa procentului de pradă naţională pe care să-l bage în buzunar, vorbesc numai de schimbare, reformă, revoluţie. Ambele poziţii sînt la fel de mizerabile, dar pentru primii mizeria costă, pe cînd cei din urmă o vînd la suprapreţ.

Faptul că cei care şi-au pierdut orice umbră de putere asupra tuturor aspectelor vieţii lor, de la gazul de eşapament pe care îl respiră la visele televizate pe care le visează, nici măcar nu-şi mai pun problema schimbării acestor aspecte dincolo de un plan pur individual, ar trebui să ne înspăimînte mai degrabă decît să ne liniştească, deoarece neluînd în considerare o soluţie rezonabilă, insatisfacţia socială caută şi găseşte întotdeauna falsele reforme şi revoluţii, de la droguri pînă la rasisme şi tribalisme. Oamenii cei mai capabili demisionînd, revendicările vor fi purtate de alţii, care vor acţiona toate pîrghiile resentimentului şi mizeriei sociale pentru a lua locul celor care le pregătesc de astăzi culcuşul, pustiind terenul social. Iar stăpînii acestui deşert se luptă deja între ei ca berberii.

Radu Stoenescu
mai 1998

Guy Debord – scurtă bio-bibliografie

1931, 28 decembrie– Guy Ernest Debord se naşte la Paris;

1946 – Mişcarea Lettristă este fondată de Isidore Isou, emigrant român în Franţa. Este vorba de o avangardă artistică, ce intervine în poezie (onomatopeic!), roman, pictură şi cinematografie;

1952 – tineri lettrişti, printre care se afla şi Debord, constituie Internaţionala Lettristă (I.L.), denunţînd misticismul lui Isou;

– primul film al lui Debord, *Hurlements en faveur de Sade*;

1954, iunie– apare primul număr al buletinului I.L., *Potlatch*, distribuit gratuit, «cui trebuie». I.L. caută, dincolo de estetism, o veritabilă transformare a vieţii.

1957, 27 iulie – se constituie Internaţionala Situaţionistă (I.S.) la Conferinţa de la Cosio d'Arroscia prin regruparea I.L., a Mişcării pentru un Bauhaus Imaginist şi a Comitetului Psihogeografic din Londra. Debord publică textul fondator, intitulat «Raport despre construcţia de situaţii şi despre condiţiile organizării si acţiunii tendinţei situaţioniste internaţionale». I.S. se vrea o avangardă culturală subversivă, alternativă la cultura dominantă si fundăturilor ei ideologice si revoluţionare.

1958 – apare primul număr al revistei *Internaţionala Situaţionistă*, director G.E. Debord;

1959 – al doilea film al lui Debord, *Sur le passage de quelques personnes à travers une assez courte unité de temps*;

– apare *Mémoires*, carte compusă împreună cu pictorul danez Asger Jorn şi alcătuită numai din fraze deturnate

1961 – al treilea film al lui Debord, *Critique de la séparation*;

1961-1962 – I.S. se orientează spre o critică revoluţionară a întregii societăţi, renunţînd la unica subversiune artistică: «arta trebuie acum realizată». Simplii artişti sînt excluşi. Apar in revistă textele care orientează acum mişcarea, *Banalităţi de bază*, semnate Raoul Vaneigem.

1966, noiembrie – scandalul de la Strasbourg: cîţiva studenţi, adepţi ai ideilor situaţioniste, profită de dezinteresul celorlalţi pentru a fi aleşi reprezentanţi şi publică din banii sindicatului (Union Nationale des Etudiants de France) broşura *Despre mizeria din mediul studenţesc*, distribuită gratuit.

1967, noiembrie – Debord publică *Societatea spectacolului*, iar Vaneigem *Tratatul depre bunele maniere spre folosinţa tinerelor generaţii*;

1968, mai– un comitet situaţionist uzurpă 2 zile Sorbona si dezminte 7 secole de prostii

1969 – apare numărul 12 şi ultimul al revistei *I.S.*, care analizează revolta din mai '68

1972 – autodizolvarea I.S., consacrată prin textul *Adevărata sciziune din Internaţională*, semnat Guy Debord si Gianfranco Sanguinetti;

1973 – filmul *Societatea spectacolului* realizat de autorul cărţii;

1978 – filmul de lung metraj *In girus imus nocte et consumimur igni*;

1979 – prefaţă la cea de-a patra ediţie italiană a *Societăţii spectacolului*;

1988 – apar *Comentariile la Societatea spectacolului*;

1989 – apare primul volum al *Panegiricului*;

1992 – editura Gallimard preia reeditarea operelor lui Debord;

1993 – apare *Cette mauvaise réputation...*;

1994 – colaborarea cu Brigitte Cornand pentru realizarea «filmului de anti-televiziune» *Guy Debord, son art et son temps*.

1994, 30 noiembrie – bolnav de polinevrită alcoolică, Debord se sinucide.

1995, 9 ianuarie – postul de televiziune Canal Plus difuzează filmul *Guy Debod, son art et son temps*. O scrisoare din 14 noiembrie 1994 autorizase acest post să programeze «o seară Guy Debord cînd veţi dori în luna ianuarie». Fidel cuvîntului său, el nu s-a prezentat.

1997 – editura Fayard republică integrala revistelor *I.S.* şi apare volumul al doilea al *Panegiricului*;

Pentru aceste note au fost folosite revistele I.S.(1958-1969) şi lucrările *Les situationnistes et mai '68* de Pascal Dumontier şi *Panegiricul (vol. 2)* de Guy Debord).

Radu Stoenescu

Avertisment pentru cea de-a treia ediţie franceză

Societatea spectacolului a fost publicată pentru prima oară în noiembrie 1967 la Paris, la Buchet-Chastel. Tulburările din 1968 au făcut-o cunoscută. Cartea, din care nu am schimbat niciodată vreun cuvînt, a fost reeditată din 1971 la Editura Champ Libre, care a luat numele lui Gerard Lebovici în 1984, după asasinarea editorului. Seria retipăririlor a fost continuată în mod regulat la această editură, pînă în 1991. Prezenta ediţie a rămas şi ea riguros identică cu cea din 1967. Aceeaşi regulă va dirija, de altfel, în mod firesc, reeditarea tuturor cărţilor mele la Gallimard. Nu sînt un om care se corectează.

O astfel de teorie critică nu trebuie să fie corectată, atîta timp cît nu vor fi distruse condiţiile generale ale îndelungatei perioade istorice pe care această teorie a fost prima ce o va fi definit în mod exact. Continuarea dezvoltării perioadei nu a făcut decît să verifice şi să ilustreze teoria spectacolului a cărei expunere, aici reiterată, poate fi în egală măsură considerată drept istorică într-o accepţiune mai puţin elevată: ea dă seama de ceea ce a fost cea mai extremă poziţie în momentul certurilor din 1968, şi deci de ceea ce era deja posibil să se ştie în 1968. Chiar şi cei mai prostănaci din acea vreme şi-au putut da seama încă de atunci, prin eşecurile umilitoare ale întregii lor existenţe, ce însemnau «negaţia vieţii care a devenit vizibilă», «pierderea calităţii» legată de forma-marfă, şi «proletarizarea lumii».

În rest, am adăugat la vremea lor alte observaţii cu privire la cele mai remarcabile noutăţi pe care cursul ulterior al aceluiaşi proces va fi trebuit să le expună vederii. În 1979, cu prilejul unei prefeţe destinate unei noi traduceri în italiană, am tratat despre transformările efective în natura însăşi a producţiei industriale, precum şi în tehnicile de guvernare, pe care începea să le autorizeze întrebuinţarea forţei spectaculare. În 1988, *Comentariile la societatea spectacolului* au stabilit cu claritate că precedenta «diviziune mondială a sarcinilor spectaculare», între stăpînirile rivale ale «spectacularului concentrat» şi «spectacularului difuz» luase sfîrşit în profitul fuziunii lor în forma comună a «spectacularului integrat».

Această fuziune poate fi rezumată corectînd teza 105 care, privind ceea ce se întîmplase înainte de 1967, distingea încă formele anterioare după anumite practici opuse. Marea Schismă a puterii de clasă luînd sfîrşit prin împăcare, trebuie spus că practica unificată a spectacularului integrat, astăzi, a «transformat economic lumea», *în acelaşi timp* în care a «transformat în mod poliţienesc percepţia». (Poliţia în această situaţie este ea însăşi cu totul nouă.)

Lumea s-a putut în fine proclama oficial unificată numai pentru că fuziunea se produsese deja în realitatea economico-politică a lumii întregi. Dar şi pentru că situaţia în care ajunsese pe tot globul puterea separată era atît de gravă încît lumea avea nevoie să fie unificată cît mai curînd şi să participe ca un singur bloc la aceeaşi organizare consensuală a pieţei mondiale, *falsificată* şi garantată spectacular. Şi ea nu se va unifica pînă la urmă.

Birocraţia totalitară, «clasă dominantă de înlocuire pentru economia de piaţă», nu crezuse niciodată prea mult în destinul ei. Ea se ştia «o formă subdezvoltată de clasă dominantă» şi dorea să fie mai mult. Teza 58 stabilise de mult timp axioma următoare: «Rădăcina spectacolului se află în solul economiei devenită abundentă şi din aceasta cresc fructele ce tind în cele din urmă să domine piaţa spectaculară».

Această voinţă de modernizare şi de unificare a spectacolului, legată de toate celelalte aspecte ale simplificării societăţii, este cea care a condus în 1989 birocraţia rusă să se convertească deodată, ca un singur om, la prezenta *ideologie* a democraţiei: adică libertatea dictatorială a Pieţei temperată de recunoaşterea Drepturilor omului spectator. Nimeni în Occident nu s-a gîndit o singură zi la semnificaţia şi consecinţele unui atît de extraordinar eveniment mediatic. Progresul tehnicii spectaculare se dovedeşte prin aceasta. N-a fost nevoie decît de înregistrarea aparenţei unui fel de cutremur geologic. Se datează fenomenul, şi îl considerăm destul de bine înţeles, mulţumindu-ne cu repetarea unui simplu semnal – căderea zidului Berlinului – la fel de indiscutabil ca şi toate celelalte *semnale democratice.*

În 1991, primele efecte ale modernizării au apărut odată cu disoluţia completă a Rusiei. Acolo se exprimă, mai pe faţă decît în Occident, rezultatul dezastruos al evoluţiei generale a economiei. Dezordinea nu este decît consecinţa acesteia. Pretutindeni se va pune aceeaşi întrebare de temut, care obsedează lumea de două secole încoace: cum să-i facem să muncească pe săraci, acolo unde iluzia a dezamăgit, şi acolo unde forţele au slăbit?

Teza 111, recunoscînd primele simptome ale unui declin rus la a cărui explozie finală tocmai am asistat, şi avînd în vedere dispariţia apropiată a unei societăţi mondiale care, precum se poate spune astăzi, *se va şterge din memoria calculatorului*, enunţa această judecată strategică a cărei justeţe va fi lesne resimţită: «Descompunerea mondială a alianţei mistificării birocratice este, în ultimă instanţă, factorul cel mai defavorabil pentru dezvoltarea actuală a societăţii capitaliste».

Această carte trebuie citită considerînd că a fost cu bună ştiinţă scrisă în intenţia de a dăuna societăţii spectaculare. Ea n-a spus niciodată nimic jignitor.

30 iunie 1992
Guy Debord

Prefaţă la cea de-a patra ediţie italiană a

Societăţii spectacolului [1]

Cîteva traduceri ale acestei cărţi, publicată la Paris către sfîrşitul anului 1967, au apărut deja în vreo zece ţări, iar cel mai adesea mai multe au fost produse în aceeaşi limbă, de către nişte editori concurenţi; şi aproape întotdeauna ele sînt proaste. Primele traduceri au fost pretutindeni infidele şi incorecte, cu excepţia celei în portugheză şi, poate, a celei în daneză. Traducerile publicate în olandeză şi în germană sînt bune de la a doua încercare, cu toate că editorul german al acesteia a neglijat să corecteze la imprimare o mulţime de greşeli. În engleză şi în spaniolă, trebuie aşteptată a treia traducere pentru a şti ce-am scris. Totuşi, n-am văzut nimic mai prost decît în Italia unde, chiar din 1968, editorul De Donato a scos cea mai groaznică traducere dintre toate şi care n-a fost decît parţial îmbunătăţită de către cele două traduceri rivale care au urmat. De altfel, în acel moment, Paolo Salvadori, ducîndu-se în birourile lor pentru a-i găsi pe responsabilii acestui exces, i-a bătut, şi, literalmente, i-a scuipat în faţă, căci acesta este firesc modul de a acţiona al traducătorilor buni, cînd se întîlnesc cu alţii mai proşti. Este destul pentru a spune că a patra ediţie în italiană, făcută de către Salvadori, este în sfîrşit excelentă.

Această extremă carenţă a atîtor traduceri care, cu excepţia celor patru sau cinci mai bune, nu mi-au fost prezentate, nu înseamnă că această carte ar fi mai greu de înţeles decît oricare altă carte care a meritat realmente vreodată să fie scrisă. Acest tratament nu este nici în mod specific rezervat lucrărilor subversive, pentru că în acest caz falsificatorilor cel puţin nu trebuie să le fie teamă că vor fi aduşi în faţa tribunalelor de către autor; sau pentru că inepţia adăugată textului va înlesni cît de cît veleităţile de respingere a acestuia de către ideologi burghezi ori birocraţi. Nu putem să nu constatăm că marea majoritate a traducerilor publicate în ultimii ani, indiferent de ţară, şi chiar atunci cînd este vorba de clasici, sînt prelucrate în acelaşi fel. Munca intelectuală salariată tinde în mod normal să urmeze legea producţiei industriale a decadenţei, în care profitul întreprinzătorului depinde de rapiditatea execuţiei şi de proasta calitate a materialului întrebuinţat. Această producţie, atît de ostentativ eliberată de orice aparenţă de menajare a gustului publicului, a putut specula cu o îndrăzneală crescîndă pe supunerea forţată a cererii, şi pe pierderea gustului care îi este pe moment consecinţa în masa clientelei sale, şi asta de cînd, concentrată financiar şi deci tot mai bine echipată tehnologic, deţine pe întreg spaţiul pieţei monopolul prezenţei non-calitative a ofertei. Fie că este vorba de o locuinţă, de carnea de vită sau de roadele minţii dobitoace a unui traducător, ideea care se impune suveran este că se poate obţine acum foarte repede, la un cost mai puţin ridicat, ceea ce cerea înainte un timp îndelungat de lucru calificat. Este foarte adevărat, de altfel, că traducătorii au puţine motive de a-şi uza coatele pe sensul unei cărţi, şi mai ales de a fi învăţat mai înainte limba cu pricina, în condiţiile în care aproape toţi autorii de azi

[1] Această *Prefaţă* a fost publicată în 1979 de către editurile Vallechi din Florenţa, şi Champ Libre din Paris.

au scris ei înşişi cu o grabă atît de manifestă nişte cărţi care se vor demoda într-un timp atît de scurt. De ce să traduci bine ceea ce deja era inutil să fie scris şi care nu va fi citit? Sistemul spectacular este perfect pe această latură a armoniei sale speciale; el se năruie însă pe alte laturi.

Dar această practică uzuală a majorităţii editorilor este inadaptată în cazul *Societăţii spectacolului,* care interesează un public cu totul diferit şi pentru o întrebuinţare diferită. Există, de o manieră mult mai tranşantă decît altă dată, diverse feluri de cărţi. Multe nu sînt nici măcar deschise; iar puţine sînt copiate pe ziduri. Acestea îşi trag popularitatea şi puterea lor de convingere tocmai din faptul că instanţele dispreţuite ale spectacolului nu vorbesc despre ele, sau nu spun despre ele decît nişte banalităţi în treacăt. Indivizii care vor trebui să-şi joace vieţile pornind de la o anumită descriere a forţelor istorice şi a întrebuinţării lor au chef, bineînţeles, să examineze prin ei înşişi documentele după nişte traduceri riguros exacte. Fără îndoială, în condiţiile prezente de producţie supramultiplicată şi de difuzare supraconcentrată a cărţilor, titlurile, în marea lor majoritate, nu cunosc succesul, sau mai adesea insuccesul, decît vreme de cîteva săptămîni de la apariţia lor. Adunătura grosolană a editării actuale îşi întemeiază pe acest lucru politica ei a arbitrarului precipitat şi al faptului împlinit, care convine destul de bine cărţilor despre care nu se va vorbi, şi oricum aiurea, decît o singură dată. Acest privilegiu îi lipseşte aici, şi este cu totul zadarnic de a traduce cartea mea la repezeală, deoarece lucrul va fi reluat din nou de la capăt de alţii; iar proastele traduceri vor fi neîncetat înlocuite de altele mai bune.

Un ziarist francez care redactase de curînd un volum gros, anunţat ca fiind de natură să reînnoiască întreaga dezbatere de idei, îşi explica doar cîteva luni mai tîrziu eşecul prin faptul că îi vor fi lipsit mai degrabă cititorii decît ideile. El declara deci că sîntem într-o societate în care nu se citeşte; şi dacă Marx ar publica astăzi *Capitalul,* s-ar duce într-o seară să-şi explice intenţiile într-o emisiune literară la televiziune, iar a doua zi nu s-ar mai vorbi despre el. Această glumeaţă eroare îşi trădează într-adevăr mediul său de origine. Este evident că, dacă un om publică astăzi o adevărată carte de critică socială, el se va abţine cu siguranţă să apară la televizor sau în alte colocvii de acelaşi gen; astfel încît, zece sau douăzeci de ani mai tîrziu, se va vorbi încă despre el.

La drept vorbind, nu cred că există cineva în lume care să fie capabil să se intereseze de cartea mea, în afara celor care sînt duşmani ai ordinii sociale existente, şi care acţionează efectiv plecînd de la această situaţie. Certitudinea mea în această privinţă, bine întemeiată în teorie, este confirmată de observarea empirică a rarelor şi săracelor critici sau aluzii pe care le-a suscitat printre cei care deţin, sau se străduiesc încă să obţină, autoritatea de a vorbi în mod public în spectacol, în faţa altora care tac. Aceşti diverşi specialişti ai aparenţelor de discuţii, pe care le mai numim încă, deşi abuziv, culturale sau politice, şi-au aliniat în mod obligatoriu logica şi cultura după cele ale sistemului care se poate folosi de ei; şi asta nu doar pentru că au fost selecţionaţi de către el, dar mai ales pentru că ei n-au fost niciodată instruiţi de către nimeni altcineva. Dintre toţi cei care au citat această carte pentru a-i recunoaşte vreo importanţă, nu am văzut pînă acum pe nici unul care să fi riscat să spună, cel puţin pe scurt, despre ce era vorba: de fapt, nu era vorba pentru ei decît de a da impresia că n-o ignorau. Simultan, toţi cei care i-au găsit un defect dau impresia că nu i-au găsit şi altele, deoarece n-au spus nimic altceva. Dar de fiecare dată defectul precis avea ceva suficient pentru a-l satisface pe descoperitorul lui. Unul a văzut că această carte nu aborda problema statului; altul a văzut-o ca neţinînd defel cont de existenţa istoriei; un altul a respins-o ca fiind elogiul iraţional şi incomunicabil al distrugerii pure; un altul a condamnat-o ca fiind ghidul secret al conduitei tuturor guvernelor constituite de la apariţia sa. Cincizeci de alţi critici au ajuns imediat la tot atîtea concluzii singulare, în acelaşi somn al raţiunii. Şi fie că scriu asta în periodice, în cărţi, sau în pamflete compuse *ad hoc*, acelaşi ton al neputinţei capricioase a fost folosit de către toţi, în lipsă de ceva mai bun. Din contră, după cîte ştiu, uzinele din Italia sînt locul în care această carte şi-a găsit, pentru moment, cei mai buni cititori. Muncitorii din Italia, care pot fi daţi astăzi drept exemplu tuturor tovarăşilor lor din toate ţările pentru absenteismul lor, grevele lor sălbatice pe care nu le domoleşte nici o concesie particulară, lucidul lor refuz de a munci, dispreţul lor faţă de lege şi faţă de toate partidele etatiste, cunosc destul de bine subiectul din practică fiindcă au

putut trage profit din tezele *Societăţii spectacolului*, chiar atunci cînd nu-i citeau decît nişte mediocre traduceri.

Cel mai adesea, comentatorii au dat impresia că nu înţelegeau la ce întrebuinţare se putea preta o carte care nu poate fi clasată în nici o categorie a producţiilor intelectuale pe care societatea încă dominantă îşi permite să le ia în consideraţie, şi care nu este scrisă din punctul de vedere al niciunei meserii specializate pe care această societate o încurajează. Intenţiile autorului au părut aşadar obscure. Nu este însă aici nimic misterios. Clausewitz, în *Campania din 1815 în Franţa*, a notat: «În orice critică strategică, esenţialul este de a se plasa exact pe punctul de vedere al actorilor; e adevărat că adeseori este foarte dificil. Marea majoritate a criticilor strategice ar dispărea în întregime, sau s-ar reduce la nişte vagi distincţii de înţelegere, dacă scriitorii ar dori sau ar putea să se situeze cu gîndul în toate circumstanţele în care se aflau actorii».

În 1967, doream ca Internaţionala Situaţionistă să aibă o carte de teorie. I.S. era în acel moment gruparea extremistă care făcuse cele mai multe lucruri pentru a readuce contestarea revoluţionară în societatea modernă; şi era lesne de văzut că această grupare, care îşi impusese deja victoria pe terenul criticii teoretice, şi care o continuase abil pe terenul agitaţiei practice, se apropia atunci de punctul culminant al acţiunii sale istorice. Era vorba deci ca o atare carte să fie prezentă în tulburările care se anunţau curînd, şi care s-o transmită mai departe, în vasta urmare subversivă pe care ele nu puteau să n-o inaugureze.

Se cunoaşte puternica tendinţă a oamenilor de a repeta inutil fragmente simplificate din vechile teorii revoluţionare, a căror uzură le este ascunsă de simplul fapt că nu încearcă să le aplice în vreo luptă efectivă pentru a transforma condiţiile în care ei se află efectiv; astfel încît ei nu înţeleg nici de ce aceste teorii au putut, cu şanse diverse, să fie angajate în luptele din alte vremuri. Cu toate acestea, nu este îndoielnic, pentru cel care examinează la rece chestiunea, faptul că cei care doresc să zdruncine realmente o societate stabilită trebuie să formuleze o teorie care să explice fundamental această societate; sau cel puţin care să dea impresia că o explică în mod satisfăcător. Deîndată ce această teorie este puţin divulgată, cu condiţia ca asta să se întîmple în confruntările care perturbă liniştea publică, şi chiar înainte de a ajunge să fie exact înţeleasă, nemulţumirea aflată pretutindeni în suspensie va fi agravată, şi înăcrită, fie şi numai auzind vag de existenţa unei condamnări teoretice a ordinii lucrurilor. Iar după aceea, începînd să ducă furios războiul libertăţii, toţi proletarii pot deveni strategi.

Fără îndoială, o teorie generală calculată în acest scop trebuie mai întîi să evite să apară ca o teorie vizibil falsă; şi deci nu trebuie să se expună riscului de a fi contrazisă de către urmarea lucrurilor. Dar trebuie să fie de asemenea o teorie absolut inadmisibilă. Trebuie ca ea să poată declara ca fiind rău, spre stupefacţia indignată a tuturor celor care îl găseau bun, chiar centrul lumii existente, descoperindu-i natura exactă. Teoria spectacolului răspunde la aceste două exigenţe.

Primul merit al unei teorii critice exacte este de a le face în acelaşi timp să pară ridicole pe toate celelalte. Astfel, în 1968 – pe cînd, dintre celelalte curente organizate care, în mişcarea de negare prin care a început degenerarea formelor de dominaţie ale acestor vremuri, ajunseseră să-şi apere propria întîrziere şi micile lor ambiţii, niciunul nu dispunea de o carte modernă de teorie şi nici măcar nu recunoşteau nimic modern în puterea de clasă pe care era vorba să o răstoarne – situaţioniştii au fost capabili să înainteze singura teorie a redutabilei revolte din mai; şi singura care dădea seama de noile probleme pe cale să izbucnească şi pe care nimeni nu le spusese. Cine deplînge consensul? Noi l-am ucis. *Cosa fatta capo ha.*

Cincisprezece ani mai înainte, în 1952, patru sau cinci persoane puţin recomandabile din Paris au decis să cerceteze depăşirea artei. S-a întîmplat că, dintr-o urmare fericită a unui mers îndrăzneţ pe această cale, vechile linii de apărare care stăviliseră precedentele ofensive ale revoluţiei sociale se vedeau depăşite şi răsturnate. Am descoperit în asta prilejul de a lansa o altă ofensivă. Această depăşire a artei este «trecerea la nord-vestul» geografiei adevăratei vieţi, care fusese atît de des

căutată timp de mai mult de un secol, începînd îndeosebi de la poezia modernă autodistrugîndu-se. Precedentele tentative, în care atîția exploratori se pierduseră, nu ajunseseră niciodată direct la o atare perspectivă. Probabil fiindcă le mai rămînea încă ceva de răscolit în bătrîna provincie artistică, şi mai ales fiindcă drapelul revoluţiilor părea înainte ţinut de către alte mîini, mai experte. Dar niciodată această cauză nu mai îndurase o derută atît de completă şi nu lăsase cîmpul de luptă atît de pustiit, pînă în clipa în care ne-am aliat ei. Cred că reamintirea acestor circumstanţe este cea mai bună lămurire care poate fi dată ideilor şi stilului *Societăţii spectacolului*. Iar în ce priveşte acest lucru, dacă veţi binevoi să o citiţi, veţi vedea că cei cincisprezece ani pe care i-am petrecut meditînd la ruina statului, nu i-am dormit şi nici nu i-am pierdut.

Nu există nici un cuvînt de schimbat în această carte în care, în afară de două sau trei greşeli tipografice, nimic n-a fost corectat de-a lungul celor douăsprezece retipăriri pe care le-a cunoscut în Franţa. Am satisfacţia de a fi unul dintre rarele exemple contemporane de scriitor care să nu fi fost dezminţit imediat de către evenimente, şi nu vreau să spun dezminţit de o sută sau de o mie de ori, ca alţii, ci nici măcar o dată. Nu mă îndoiesc că toate tezele mele îşi vor afla confirmarea cu siguranţă pînă la sfîrşitul secolului, şi chiar şi după aceea. Raţiunea acestui fapt e simplă: am înţeles factorii constitutivi ai spectacolului «în fluxul mişcării, adică privită şi din latura ei trecătoare», adică luînd în considerare ansamblul mişcării istorice care a putut edifica această ordine, şi care acum începe s-o distrugă. La această scară, cei unsprezece ani scurşi din 1967, şi în care am putut lua cunoştinţă destul de îndeaproape de conflicte, n-au fost decît un moment din urmarea necesară a ceea ce fusese scris; şi asta cu toate că, în spectacolul însuşi, aceşti ani au fost umpluţi cu apariţia şi înlocuirea a şase sau şapte generaţii de gînditori unii mai definitivi decît alţii. În tot acest timp, spectacolul n-a făcut decît să se apropie şi mai exact de conceptul său, iar reala mişcare a negării lui n-a putut decît să se răspîndească extensiv şi intensiv.

Ţinea, într-adevăr, de societatea spectaculară însăşi să adauge ceva de care această carte, cred, n-avea nevoie: nişte dovezi şi nişte exemple mai grave şi mai convingătoare. Am putut vedea falsificarea îngroşîndu-se şi coborînd pînă la fabricarea lucrurilor celor mai triviale, precum o ceaţă năclăită care se adună la nivelul solului oricărei existenţe cotidiene. Am putut vedea cum tinde către absolut, pînă la nebunia «telematică», controlul tehnic şi poliţist al oamenilor şi al forţelor naturii, control ale cărui erori cresc la fel de repede ca şi mijloacele. Am putut vedea minciuna statală dezvoltîndu-se în sine şi pentru sine, uitînd atît de iute legătura ei conflictuală cu adevărul şi verosimilul, încît se poate uita pe sine şi înlocui din oră în oră. Italia a avut recent ocazia să contemple această tehnică, în jurul răpirii şi execuţiei lui Aldo Moro, în punctul cel mai înalt pe care l-a întîlnit vreodată, şi care va fi totuşi în curînd depăşit, aici sau în altă parte. Versiunea autorităţilor italiene, mai degrabă înrăutăţită decît îmbunătăţită prin o mie de retuşuri succesive, şi din care toţi comentatorii şi-au făcut o datorie de a o accepta în public, n-a fost nici o clipă credibilă. Intenţia ei nu era să fie crezută, ci să fie singura în vitrină; şi apoi să fie uitată, la fel ca o carte proastă.

A fost o operă mitologică cu mari maşinaţiuni, în care eroi terorişti, capabili de transformări magice, devin vulpi pentru a-şi prinde victima, lei pentru a nu se teme de nimeni atîta vreme cît o păstrează, şi oi pentru a nu obţine prin aceasta nici cel mai puţin dăunător efect pentru regimul pe care se prefac că-l sfidează. Ni se spune că au şansa de a avea de-a face cu cea mai incapabilă dintre poliţii, şi că, în plus, s-au putut infiltra fără jenă în cele mai înalte sfere. Această explicaţie este prea puţin dialectică. O organizaţie rebelă care şi-ar pune unii membri în contact cu serviciile de securitate ale statului, numai în cazul în care nu i-a introdus cu mulţi ani înainte pentru ca ei să-şi facă acolo fidel treaba pînă cînd soseşte o măreaţă ocazie de a fi utilizaţi, ar trebui să se aştepte ca manipulatorii să fie ei înşişi uneori manipulaţi; şi ar fi deci lipsită de acea olimpiană siguranţă de a nu fi pedepsită care-l caracterizează pe şeful de stat major al «brigăzii roşii». Dar statul italian a plusat, întru aprobarea unanimă a celor care îl susţin. S-a gîndit, ca şi alţii, să infiltreze cu agenţi ai serviciilor sale speciale reţelele teroriste clandestine, în care aceştia reuşesc să-şi asigure o carieră rapidă pînă la conducere, făcînd mai întîi să le cadă superiorii, precum o făcuseră, în contul Ochranei ţariste, Malinovski care îl înşelă chiar pe Lenin cel viclean, sau Azev

care, odată ajuns în capul «organizaţiei de luptă» a partidului socialist-revoluţionar, a împins măiestria pînă la a ordona el însuşi asasinarea primului ministru Stolypin. O singură coincidenţă nefericită a venit să împiedice bunăvoinţa statului: serviciile sale speciale tocmai fuseseră dizolvate. Pînă acum, nici un serviciu secret nu era dizolvat asemeni, de exemplu, încărcăturii unui petrolier uriaş în apele de coastă, sau a unei fracţiuni din producţia industrială modernă la Soveso. Păstrîndu-şi arhivele, turnătorii, ofiţerii angajaţi, el îşi schimba doar numele. Astfel, în Italia, S.I.M.-ul, Serviciul Informaţiilor Militare al regimului fascist, atît de celebru pentru sabotajele şi asasinatele sale din străinătate, devenise S.I.A.-ul, Serviciul de Informaţii al Apărării, sub regimul democrat-creştin. De altfel, cînd a fost programată pe computer un fel de doctrină robot a «brigăzilor roşii», lugubră caricatură a ceea se socoteşte că s-ar gîndi şi s-ar face dacă s-ar preconiza dispariţia acestui stat, un lapsus al computerului – fiind însă tot atît de adevărat că aceste maşini depind de inconştientul celor care le informează – a făcut să i se atribuie singurului pseudo-concept pe care îl repetă mecanic «brigăzile roşii» aceeaşi siglă a S.I.M.-ului, numai că însemnînd de data aceasta «Societatea Internaţională a Multinaţionalelor». Acest S.I.A., «scăldat în sînge italian», a trebuit să fie recent dizolvat pentru că, aşa cum o mărturiseşte statul însuşi *post-festum,* el este cel care, din 1969, executa direct, cel mai adesea cu bombe dar nu întotdeauna, acea lungă serie de masacre ce era atribuită, în funcţie de vremuri, anarhiştilor, neo-fasciştilor, sau situaţioniştilor. Acum, cînd «brigăzile roşii» fac acelaşi lucru, şi măcar o dată cu o valoare operaţională net superioară, el nu mai poate desigur s-o combată, fiindcă a fost dizolvat. Într-un serviciu secret demn de acest nume, dizolvarea însăşi este secretă. Nu putem distinge deci ce proporţie din efective a fost trimisă la o pensie meritorie şi ce altă proporţie a fost afectată «brigăzilor roşii», sau împrumutată poate Şahului Iranului pentru a incendia un cinematograf din Abadan; ce altă proporţie va fi fost discret exterminată de către un stat indignat probabil să afle că nu s-au respectat uneori instrucţiunile lui, şi despre care se ştie că nu va ezita niciodată să-i omoare pe fiii lui Brutus pentru a impune respectul legilor sale, de cînd intransigentul său refuz de a lua în considerare chiar şi cea mai măruntă concesie pentru a-l salva pe Moro a făcut în fine dovada faptului că el poseda toate virtuţile de neclintit al Romei republicane.

Giorgio Bocca, care trece drept cel mai bun analist al presei italiene, şi care a fost în 1975 primul păcălit al *Veridicului Raport* al lui Censor, inducînd deîndată în eroare întreaga naţiune, sau cel puţin pătura calificată care scrie în ziare, nu s-a gîndit cîtuşi de puţin să se lase de meserie după această nefericită demonstraţie a prostiei sale. Sau poate că este pentru el un lucru bun că ea a fost dovedită atunci printr-o experimentare atît de ştiinţifică, căci altfel am putea să fim pe deplin convinşi că şi-a scris din venalitate, sau de frică, în mai 1978, cartea *Moro – Una tragedia italiana*, în care se grăbeşte să înghită absolut toate mistificările puse în circulaţie, şi să le dea afară imediat declarîndu-le excelente. O singură clipă, el este îndemnat să amintească miezul chestiunii, dar bineînţeles pe dos, cînd scrie acestea: «Azi, lucrurile s-au schimbat; cu teroarea roşie în spatele lor, facţiunile muncitoreşti extremiste pot să se opună sau pot încerca să se opună politicii sindicale. Cine a asistat la o adunare muncitorească într-o uzină ca Alfa Romeo din Arese a putut să vadă că grupul de extremişti, care nu numără mai mult de o sută de indivizi, este totuşi capabil să iasă în faţă şi să lanseze nişte acuzaţii şi nişte insulte pe care partidul comunist trebuie să le suporte». Că nişte muncitori revoluţionari insultă nişte stalinişti, obţinînd sprijinul aproape tuturor tovarăşilor lor, nimic nu este mai normal, deoarece ei vor să facă o revoluţie. Nu ştiu ei oare, instruiţi cum sînt de către o îndelungată experienţă, că trebuie în prealabil să-i alunge pe stalinişti din adunări? Din cauză că n-au putut s-o facă, a eşuat revoluţia în Franţa în 1968, şi în Portugalia în 1975. Ceea ce este absurd şi odios, este să pretinzi că aceste «facţiuni muncitoreşti extremiste» pot ajunge pe această treaptă necesară pentru că ar avea, «în spatele lor», nişte terorişti. Dimpotrivă, «brigăzile roşii», al căror terorism ilogic şi orb nu poate decît să deranjeze, s-a pus pe roate tocmai pentru că un mare număr de muncitori italieni au scăpat din încadrarea poliţiei sindicalo-staliniste; iar *mass-media* a profitat de ocazie pentru a recunoaşte în asta, fără urmă de îndoială, detaşamentul lor avansat, şi pe îngrijorătorii săi conducători. Bocca insinuează că staliniştii sînt obligaţi să suporte insultele, pe care le-au meritat pe deplin şi pretutindeni de şaizeci de ani, deoarece ar fi ameninţaţi fizic de către nişte terorişti pe care autonomia muncitorească i-ar ţine în rezervă. Aceasta nu este decît o boccaserie deosebit de murdară, deoarece toată lumea ştie că la această dată, şi mult timp

după aceea, «brigăzile roşii» se feriseră să-i atace personal pe stalinişti. Cu toate că doreşte să-şi dea aerul acesta, ea nu-şi alege la întîmplare perioadele de activitate, şi nici victimele după bunul său plac. Într-o atare ambianţă, constatăm inevitabil extinderea unei pături periferice a micului terorism sincer, mai mult sau mai puţin supravegheat, şi tolerat momentan, asemeni unui eleşteu din care se pot întotdeauna pescui la comandă cîţiva vinovaţi, şi se pot prezenta pe tavă; dar «forţa de atac» a intervenţiilor centrale n-a putut fi compusă decît din profesionişti; ceea ce este confirmat de către fiecare detaliu al stilului lor.

Capitalismul italian, şi personalul său guvernamental odată cu el, este foarte împărţit în ceea ce priveşte chestiunea, într-adevăr vitală şi eminamente nesigură, a întrebuinţării staliniştilor. Anumite sectoare moderne ale marelui capital privat sînt şi au fost în mod hotărît pentru; iar altele, pe care le sprijină numeroşi gestionari ai capitalului întreprinderilor semi-private, sînt mai ostile. Înaltul personal statal are o mare autonomie de manevră, deoarece deciziile căpitanului primează asupra celor ale armatorului cînd corabia se scufundă, dar este el însuşi indecis. Viitorul fiecărui clan depinde de modul în care va şti să-şi impună motivele, probîndu-le în practică. Moro credea în «compromisul istoric», adică în capacitatea staliniştilor de a nimici pînă la urmă mişcarea muncitorilor revoluţionari. O altă tendinţă, cea care este pentru moment în situaţia de a comanda controlorilor «brigăzilor roşii», nu credea în el; sau, cel puţin considera că staliniştii, pentru micile servicii pe care le pot face, şi pe care le vor face oricum, nu trebuie să fie exagerat de cruţaţi, şi că trebuie ciomăgiţi mai tare ca să nu devină prea insolenţi. Am văzut că această analiză nu era lipsită de valoare deoarece, chiar dacă a fost Moro răpit în chip de afront inaugural adus «compromisului istoric» autentificat în cele din urmă printr-un act parlamentar, partidul stalinist a continuat să dea impresia că crede în independenţa «brigăzilor roşii». Prizonierul a fost păstrat în viaţă atîta vreme cît s-a crezut că se poate prelungi umilirea şi jena prietenilor săi, care trebuiau să suporte şantajul prefăcîndu-se demn că nu înţeleg ce vor de la ei nişte barbari necunoscuţi. S-a terminat totuşi cu el deîndată ce staliniştii şi-au arătat colţii, făcînd public aluzie la nişte manevre obscure; iar Moro a murit dezamăgit. Într-adevăr, «brigăzile roşii» au un alt rol, de un interes mai general, care este de a dezbina şi de a discredita proletarii care se ridică realmente împotriva statului, şi poate, într-o zi, de a-i elimina pe unii din cei mai periculoşi. Rolul acesta, staliniştii îl acceptă, deoarece îi ajută în greoaia lor misiune. Laturii care-i lezează pe ei, îi limitează excesele prin insinuări rostite cu jumătate de gură în public în momentele cruciale, şi prin ameninţări precise şi proferate în constantele lor negocieri intime cu puterea statală. Arma lor de disuasiune este că ar putea spune la un moment dat tot ce ştiu despre «brigăzile roşii» de la început. Dar toată lumea ştie că ei nu pot folosi această armă fără a rupe «compromisul istoric»; şi deci că ei doresc sincer să poată rămîne la fel de discreţi în această privinţă ca şi în privinţa isprăvilor S.I.A.-ului propriu zis, la vremea lui. Ce s-ar întîmpla cu staliniştii într-o revoluţie? Astfel, ei sînt în continuare scuturaţi, dar nu prea tare. Cînd, la zece luni după răpirea lui Moro, aceleaşi invincibile «brigăzi roşii» împuşcă pentru prima dată un sindicalist stalinist, partidul comunist reacţionează deîndată, dar numai pe terenul formelor protocolare, ameninţîndu-şi aliaţii că-i vor obliga de-acum înainte să-l desemneze ca un partid, desigur tot fidel şi constructiv, dar care va fi alături de majoritate, şi nu ca înainte, alături în majoritate.

Burduful miroase întotdeauna a brînză, iar un stalinist va fi totdeauna în elementul lui oriunde miroase a crimă ocultă în stat. De ce s-ar ofensa oare aceştia de atmosfera discuţiilor din vîrful statului italian, cu bomba sub masă şi cuţitul în mînecă? Nu se aranjau oare problemele în acelaşi stil între, de exemplu, Hruşciov şi Beria, Kádár şi Nagy, Mao şi Lin Piao? Şi, de altfel, conducătorii stalinismului italian s-au jucat ei înşişi de-a călăii în tinereţe, pe vremea primului lor compromis istoric, cînd se însărcinaseră, împreună cu ceilalţi angajaţi ai «Cominternului», cu contra-revoluţia în serviciul Republicii democrate spaniole, în 1937. Pe atunci, propria lor «brigadă roşie» era cea care îl răpea pe Andrès Nin, şi îl omora într-o altă închisoare clandestină.

Aceste triste evidenţe, numeroşi italieni le cunosc foarte îndeaproape, iar alţii şi mai numeroşi le-au observat imediat. Dar ele nu sînt publicate nicăieri, căci aceştia din urmă n-au mijloacele s-o facă, iar ceilalţi n-au chef. Doar la acest grad al analizei sîntem îndreptăţiţi să evocăm o politică

«spectaculară» a terorismului, şi nu, aşa cum repetă vulgar fineţea subalternă a atîtor ziarişti şi profesori, pentru că teroriştii ar fi animaţi uneori de dorinţa de a se vorbi despre ei. Italia rezumă contradicţiile sociale ale lumii întregi, şi încearcă, în maniera pe care-o cunoaştem, să desăvîrşească într-o singură ţară Sfînta Alianţă represivă a puterii de clasă, burgheze sau birocrat-totalitare, care funcţionează deja pe faţă pe toată întinderea pămîntului, în solidaritatea economică şi poliţistă a tuturor statelor; cu toate că, şi aici, nu fără unele discuţii sau răfuieli în stil italian. Fiind pentru moment ţara cea mai avansată în alunecarea către revoluţia proletară, Italia este de asemeni şi laboratorul cel mai modern al contra-revoluţiei internaţionale. Celelalte guverne născute din bătrîna democraţie burgheză pre-spectaculară se uită cu admiraţie la guvernul italian, pentru impasibilitatea pe care ştie s-o păstreze în miezul tumultuos al tuturor degradărilor, şi pentru demnitatea liniştită cu care domneşte în noroi. Este o lecţie pe care vor trebui s-o aplice la ei acasă pentru o lungă perioadă.

Într-adevăr, guvernele, şi numeroasele competenţe subordonate care le secundează, tind să devină pretutindeni mai modeste. Ele se mulţumesc deja să-şi prezinte drept o paşnică şi rutinieră rezolvare de afaceri curente gestiunea lor, funambulescă şi speriată, a unui proces care devine tot mai insolit şi pe care pierd speranţa de a-l mai controla. Şi asemeni lor, spiritul vremii înlesnind acest lucru, marfa spectaculară a fost adusă la o uimitoare răsturnare a felului ei de justificare mincinoasă. Ea prezenta drept bunuri extraordinare, drept cheia unei existenţe superioare, şi poate chiar elitiste, nişte lucruri cu totul normale şi banale: un automobil, nişte pantofi, un doctorat în sociologie. Ea este însă obligată astăzi să prezinte drept normale şi familiare lucruri care au devenit întru totul extraordinare. Este aceasta oare o pîine, un vin, o roşie, un ou, o casă, un oraş? Cu siguranţă că nu, deoarece o înlănţuire de transformări interne, utilă din punct de vedere economic şi pe termen scurt celor care deţin mijloacele de producţie, a păstrat numele şi în mare parte aparenţa acestora, dar a scos din acestea gustul şi conţinutul. Se garantează totuşi că diversele bunuri consumabile răspund în mod indiscutabil acestor denumiri tradiţionale, şi se dă drept dovadă a acestui lucru faptul că nu mai există altceva, şi că deci nu mai există o posibilitate de comparaţie. Cum lucrurile se petrec astfel încît puţin oameni ştiu unde să găsească lucrurile autentice acolo unde ele mai există încă, falsul îşi poate însuşi în mod legal numele adevăratului care a dispărut. Şi acelaşi principiu care determină hrana sau locuinţa omului de rînd se extinde pretutindeni, pînă la cărţi sau la ultimele aparenţe de dezbatere democratică care i se prezintă cu bunăvoinţă.

Contradicţia esenţială a dominaţiei spectaculare în criză este că a eşuat în punctul în care era cea mai tare, în anumite satisfacţii materiale banale, care excludeau numeroase alte satisfacţii, dar care erau considerate suficiente pentru a obţine adeziunea repetată a maselor de producători-consumatori. Şi tocmai această satisfacţie materială este cea pe care a poluat-o şi pe care a încetat s-o mai ofere. Societatea spectacolului începuse pretutindeni prin constrîngeri, prin înşelăciuni, prin sînge; dar ea promitea o urmare fericită. Ea se credea iubită. Acum, ea nu mai promite nimic. Ea nu mai spune: «Ceea ce apare este bun, ceea ce este bun apare». Ea spune simplu: «Asta este». Ea mărturiseşte pe faţă că nu mai este, în esenţă sa, reformabilă, deşi schimbarea este chiar natura ei, pentru a transmuta în mai rău fiecare lucru particular. Ea şi-a pierdut toate iluziile generale despre sine.

Toţi experţii puterii, şi toate computerele lor, sînt reuniţi în permanente consultări pluridisciplinare, dacă nu pentru a găsi mijlocul de a vindeca societatea bolnavă, cel puţin pentru a-i păstra atîta cît e cu putinţă, şi pînă într-o comă depăşită, o aparenţă de supravieţuire, ca pentru Franco sau Boumediène. Un vechi cîntec popular din Toscana încheie mai repede şi mai savant: «*E la vita non è la morte – E la morte non è la vita – La canzone è gia finita*».
Cel care va citi cu atenţie această carte va vedea că ea nu dă nici un fel de garanţie despre victoria revoluţiei, nici despre durata operaţiunilor ei, nici despre asprele căi pe care va trebui să le parcurgă, şi încă şi mai puţin despre capacitatea ei, uneori lăudată cu uşurătate, de a aduce fiecăruia deplina fericire. Mai puţin decît oricare alta, concepţia mea, care este istorică şi strategică, nu poate considera că viaţa ar trebui să fie, pentru unicul motiv că acest lucru ar fi

agreabil, o idilă fără greutăţi şi fără probleme; nici deci că ticăloşia cîtorva proprietari sau şefi face singură nefericirea mulţimii. Fiecare este fiul faptelor sale, iar pasivitatea doarme aşa cum îşi aşterne. Cel mai mare rezultat al descompunerii catastrofale a societăţii de clasă este că, pentru prima dată în istorie, vechea problemă de a şti dacă oamenii, în marea lor masă, iubesc realmente libertatea, se vede depăşită: căci acum ei vor fi constrînşi s-o iubească.

E îndreptăţit să recunoaştem dificultatea şi imensitatea sarcinilor revoluţiei care doreşte să stabilească şi să menţină o societate fără clase. Ea poate începe lesne pretutindeni unde nişte adunări proletare autonome, nerecunoscînd în afara lor nici o autoritate sau proprietate a cuiva, şi plasîndu-şi voinţa deasupra tuturor legilor şi a tuturor specializărilor, vor aboli separarea indivizilor, economia de piaţă, statul. Dar ea nu va triumfa decît impunîndu-se universal, fără a lăsa vreo parcelă din teritoriul său vreunei forme subzistente de societate alienată. Acolo, se va vedea din nou o Atenă sau o Florenţă din care nimeni nu va fi exclus, extinsă pînă la marginile lumii; şi care, doborîndu-şi toţi duşmanii, va putea în fine să se dedice bucuros adevăratelor diviziuni şi confruntări fără sfîrşit ale vieţii istorice.

Cine poate crede încă într-o ieşire realistă mai puţin radicală? Sub fiecare rezultat şi sub fiecare proiect al unui prezent nefericit şi ridicol, vedem ivindu-se acel *Mene, Techel, Upfarsin*[2] care anunţă căderea inevitabilă a tuturor cetăţilor de iluzii. Zilele acestei societăţi sînt numărate; temeiurile şi meritele ei au fost cîntărite, şi au fost găsite uşoare; locuitorii ei s-au împărţit în două tabere, dintre care una îi doreşte dispariţia.

Ianuarie 1979

---

[2] Formula apare în Biblie, în descrierea căderii Babilonului, Daniel, 5.25-28, şi se traduce prin: «numărat, cîntărit şi împărţit». Interpretarea biblică a acestei formule este: «26. ... Numărat înseamnă că Dumnezeu ţi-a numărat zilele domniei şi i-a pus capăt. 27. Cîntărit înseamnă că ai fost cîntărit în cumpănă şi ai fost găsit uşor! 28. Împărţit înseamnă că împărăţia ta va fi împărţită şi dată Mezilor şi Perşilor!».

SOCIETATEA SPECTACOLULUI

I. Separarea desăvîrşită

«Dar, fireşte, timpul de azi... preferă lucrului existent imaginea, originalului – copia, realităţii – reprezentarea, esenţei – aparenţa; căci *sfîntă* pentru el este numai *iluzia, profan* este însă *adevărul*. Mai mult, sfinţenia creşte în ochii lui în aceeaşi măsură în care descreşte adevărul şi sporeşte iluzia, în aşa fel *încît cel mai înalt grad al iluziei* pentru el este şi *cel mai înalt grad al sfinţeniei*.»

Feuerbach, Preacuvîntare la ediţia a doua a *Esenţei creştinismului*[3]

1

Toată viaţa societăţilor în care domnesc condiţiile moderne de producţie se prezintă ca o imensă acumulare de *spectacole*[4]. Tot ceea ce era trăit în mod direct s-a îndepărtat într-o reprezentare.

2

Imaginile, care s-au desprins de fiecare aspect al vieţii, fuzionează într-un curs comun, în care unitatea acestei vieţi nu mai poate fi restabilită. Realitatea luată în considerare *în mod parţial* se manifestă în propria sa unitate generală ca pseudo-lume *aparte*, obiect destinat doar contemplării. Specializarea imaginilor despre lume se regăseşte, desăvîrşită, în lumea imaginii autonomizate, în care mincinosul s-a minţit pe el însuşi. Spectacolul în general, ca inversiune concretă a vieţii, este mişcarea autonomă a neviului.

3

Spectacolul se prezintă în acelaşi timp ca societatea însăşi, ca o parte a ei şi ca *instrument de unificare*. Ca parte a societăţii, el este prin excelenţă sectorul care concentrează orice privire şi orice conştiinţă. Datorită faptului că acest sector este *separat*, el este şi locul privirii înşelate şi al falsei conştiinţe, iar unificarea pe care o înfăptuieşte nu e altceva decît un limbaj oficial al separaţiei generalizate.

4

Spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, raport mijlocit de imagini.

---

[3] Ludwig Feuerbach, *Esenţa creştinismului*, trad. rom. de Petre Drăghici şi Radu Stoichiţă, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 21.

[4] Debord îl parafrazează aici pe Marx, care îşi deschide *Capitalul* astfel: «Avuţia societăţilor în care domneşte modul de producţie capitalist apare ca o uriaşă îngrămădire de mărfuri» (vol. I, cartea I, secţiunea I, cap. I., în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p.49).

5

Spectacolul nu poate fi înţeles ca exces al unei lumi a vederii, ca produs al tehnicilor de difuzare masivă a imaginilor. El este mai degrabă o *Weltanschauung* devenită efectivă, tradusă la scară materială. El este o viziune a lumii care s-a obiectivat.

6

Spectacolul, luat în totalitatea sa, este rezultatul şi, în acelaşi timp, proiectul modului de producţie existent. El nu este un supliment al lumii reale, un ornament adăugat ei. El este miezul irealismului societăţii reale. Sub toate formele sale specifice, informaţie sau propagandă, publicitate sau consum direct de divertisment, spectacolul constituie *modelul* actual al vieţii dominante la nivel social. El este afirmarea omniprezentă a alegerii *deja făcute* în producţie, precum şi consumul său corespunzător. Forma şi conţinutul spectacolului deopotrivă sînt justificarea absolută a condiţiilor şi scopurilor sistemului existent. Spectacolul este, de asemenea, *prezenţa permanentă* a acestei justificări, prin faptul că ocupă partea principală din timpul trăit în afara producţiei moderne.

7

Separaţia face parte ea însăşi din unitatea lumii, din praxisul social global care s-a scindat în realitate şi în imagine. Practica socială, în faţa căreia se afirmă spectacolul autonom, este şi totalitatea reală în care se cuprinde spectacolul. Dar sciziunea care se produce în această totalitate o mutilează pînă într-acolo încît face ca spectacolul să se manifeste ca propriul său scop. Limbajul spectacolului se constituie din *semne* ale producţiei dominante, semne care sînt totodată şi finalitatea ultimă a acestei producţii.

8

Nu se poate contrapune în mod abstract spectacolul activităţii sociale efective; o asemenea dedublare este ea însăşi dedublată. Spectacolul care inversează realul este, la rîndul lui, realmente produs. În acelaşi timp, realitatea trăită este invadată efectiv de contemplarea spectacolului, preluînd în sine ordinea spectaculară şi aderînd la ea în mod necondiţionat. Realitatea obiectivă e prezentă de ambele părţi. Fiecare noţiune astfel fixată nu are ca temei decît trecerea în opusul său: realitatea apare în spectacol, în vreme ce spectacolul este real. Această alienare reciprocă este esenţa şi suportul societăţii existente.

9

În lumea *realmente răsturnată,* adevăratul este un moment al falsului.

10

Conceptul de spectacol unifică şi explică o mare diversitate de fenomene aparente. Diversitatea lor şi contrastele dintre ele sînt aparenţele acestei aparenţe social organizate, care trebuie să fie ea însăşi recunoscută în adevărul său general. Definit în proprii săi termeni, spectacolul este *afirmarea* aparenţei şi afirmarea fiecărei vieţi omeneşti, adică sociale, ca simplă aparenţă. Dar critica ce intră în contact cu adevărul spectacolului îl dezvăluie ca fiind *negarea* vizibilă a vieţii, ca o negare a vieţii care *a devenit vizibilă.*

11

Pentru a descrie spectacolul, formarea şi funcţiile sale, forţele care încearcă să-l distrugă, trebuie să facem o distincţie artificială între nişte elemente inseparabile. *Analizînd* spectacolul, se vorbeşte într-o anumită măsură chiar limbajul spectacularului, prin aceea că se trece în spaţiul metodologic al acelei societăţi care se exprimă în spectacol. Dar spectacolul nu e nimic altceva decît *sensul*

practicii totale a unei formaţiuni economico-sociale, *programul său de lucru*. Este momentul istoric căruia îi aparţinem.

12

Spectacolul se înfăţişează ca o enormă pozitivitate indiscutabilă şi inaccesibilă. El spune doar atît: «ceea ce apare este bun, ceea ce este bun apare». Atitudinea pe care o pretinde din principiu este această acceptare pasivă, pe care a şi obţinut-o, de altfel, prin maniera sa de a apărea fără replică, prin monopolul său asupra aparenţei.

13

Caracterul fundamental tautologic al spectacolului decurge din simplul fapt că mijloacele sale sînt în acelaşi timp scopul său. În imperiul pasivităţii moderne, el este soarele care nu apune niciodată. El acoperă toată suprafaţa pămîntului, scăldîndu-se la nesfîrşit în propria-i glorie.

14

Societatea care se întemeiază pe industria modernă nu este în mod întîmplător sau superficial una spectaculară, ea este fundamental o societate *spectaculistă.* În spectacol, imagine a economiei dominante, scopul nu e nimic, dezvoltarea e totul. Spectacolul nu caută să ajungă decît la el însuşi.

15

Ca indispensabilă podoabă compusă din obiecte produse acum, ca expunere generală a raţionalităţii sistemului şi ca sector economic avansat, care modelează în mod direct o multitudine crescîndă de imagini-obiecte, spectacolul este *principala producţie* a societăţii actuale.

16

Spectacolul îi aserveşte pe oameni în măsura în care economia i-a aservit deja complet. El nu este altceva decît economia dezvoltîndu-se pentru ea însăşi, reflectare fidelă a producţiei de lucruri şi obiectivare infidelă a producătorilor.

17

Prima fază a dominaţiei economiei asupra vieţii sociale antrenase, în definirea oricărei realizări a omului, o evidentă degradare a lui *a fi* în *a avea*. Faza actuală, a ocupării totale a vieţii sociale de către rezultatele acumulate ale economiei, conduce la o alunecare generalizată a lui *a avea* în *a părea*, singura sursă, de-acum, a prestigiului imediat şi a funcţiei ultime a oricărui «a avea». În acelaşi timp, orice realitate individuală a devenit socială şi direct dependentă de puterea socială, modelată de ea. Doar prin aceea că *nu este*, i se permite să apară.

18

Acolo unde lumea reală se transformă în simple imagini, ele devin fiinţe reale şi motivaţii eficiente ale unui comportament hipnotic. Spectacolul, ca tendinţă de *a face vizibilă,* prin diferite mediaţii specializate, lumea care nu mai e direct sesizabilă, găseşte în mod firesc în văz simţul omenesc privilegiat, aşa cum altădată a fost pipăitul; simţul cel mai abstract şi cel mai uşor de mistificat corespunde perfect abstracţiei generalizate a societăţii actuale. Dar spectacolul nu poate fi identificat cu simpla privire, nici atunci cînd aceasta e combinată cu ascultarea. El este ceea ce scapă activităţii oamenilor, reexaminării şi corectării faptelor lor. El este contrariul dialogului. Pretutindeni unde există *reprezentare* independentă, spectacolul se reconstituie.

19

Spectacolul este moştenitorul tuturor *slăbiciunilor* proiectului filosofic occidental, care a fost o comprehensiune dominată de categoriile *văzului* a activităţii şi care se întemeiază, de asemenea, pe neîncetata desfăşurare a raţionalităţii tehnice exacte, născute din această gîndire. Spectacolul nu realizează filosofia, ci filosofiază (*philosophise*) realitatea. Viaţa concretă a tuturor s-a degradat, devenind un univers *speculativ*.

20

Filosofia, ca putere a gîndirii separate şi ca gîndire a puterii separate, n-a fost niciodată capabilă să depăşească prin ea însăşi teologia. Spectacolul este reconstrucţia materială a iluziei religioase. Tehnica spectaculară n-a risipit norii religioşi în care oamenii îşi situaseră propriile puteri rupte de ei, ci doar le-a legat din nou de o bază pamîntească. În acest fel, viaţa cea mai pămîntească devine opacă şi irespirabilă. Ea nu mai alungă în ceruri, ci adăposteşte în sine contestarea sa absolută, paradisul său amăgitor. Spectacolul este realizarea tehnică a exilării puterilor umane într-un dincolo, sciziunea desăvîrşită în interiorul omului.

21

Pe măsură ce necesitatea e socialmente visată, visul devine necesar. Spectacolul este visul urît al societăţii moderne încătuşate, care nu e, în cele din urmă, decît expresia dorinţei sale de a dormi. Spectacolul e paznicul acestui somn[5].

22

Faptul că puterea practică a societăţii moderne s-a rupt de aceasta şi şi-a construit un imperiu independent în spectacol, nu poate fi explicat decît printr-un alt fapt, şi anume că acestei practici puternice îi lipsea în continuare coeziunea, rămînînd în contradicţie cu sine însăşi.

23

La baza spectacolului se află cea mai veche specializare socială, specializarea puterii. Spectacolul este astfel o activitate specializată care vorbeşte în numele tuturor celorlalte. El e reprezentarea diplomatică a societăţii ierarhizate în faţa ei însăşi, în care orice altă luare de cuvînt e interzisă. Ceea ce e mai modern aici este şi ceea ce e mai arhaic.

24

Spectacolul este discursul neîntrerupt pe care ordinea actuală îl ţine despre sine, monologul său elogios. Este autoportretul puterii în epoca administrării totale a condiţiilor de existenţă. Aparenţa fetişistă de pură obiectivitate în relaţiile spectaculare maschează caracterul lor de relaţii între oameni şi între clase: o a doua natură pare să domine mediul nostru, cu legile sale fatale. Dar spectacolul nu e produsul necesar al dezvoltării tehnice considerate ca o dezvoltare *naturală.* Societatea spectacolului este, dimpotrivă, forma care îşi alege propriul său conţinut tehnic. Dacă spectacolul, înţeles în sensul restrîns de «mijloace de comunicare în masă», care sînt manifestarea sa superficială cea mai copleşitoare, poate crea impresia că invadează întreaga societate sub forma unei simple instrumentări, aceasta din urmă nu are totuşi nimic neutru în ea, fiind tocmai instrumentarea care convine cel mai bine automişcării sale totale. Dacă nevoile sociale ale epocii în care se dezvoltă asemenea tehnici nu pot fi satisfăcute decît prin mijlocirea lor, dacă

[5] Aluzie la Freud: «Departe de a fi un factor de tulburare a somnului... visul este protector al somnului, pe care îl apără împotriva a ceea ce e susceptibil să-l tulbure... El nu poate evita să ne prilejuiască anumite tulburări, aşa cum paznicul de noapte este obligat să facă el însuşi zgomot urmărindu-i pe acei care, prin scandalul lor nocturn, ne-ar fi trezit cu siguranţă». (Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieţii cotidiene*, trad. rom. Leonard Gavriliu, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1980, p. 143)

administrarea acestei societăţi şi orice contact între oameni nu se mai pot efectua decît prin intermediul acestei puteri de comunicare instantanee, e pentru că o astfel de «comunicare» este esenţialmente *unilaterală,* astfel încît concentrarea sa înseamnă acumularea în mîinile administraţiei sistemului existent a mijloacelor care îi permit realizarea acestei administrări determinate. Sciziunea generalizată a spectacolului este inseparabilă de *statul* modern, adică de forma generală a sciziunii în societate, produs al diviziunii muncii sociale şi organ al dominaţiei de clasă.

25

Separaţia este alfa şi omega spectacolului. Instituţionalizarea diviziunii sociale a muncii, constituirea claselor, dăduseră naştere unei prime contemplări sacre, ordinea mitică cu care se înconjoară, încă de la apariţie, orice putere. Sacrul a justificat rînduirea cosmică şi ontologică ce corespundea intereselor stapînilor, el a explicat şi a înfrumuseţat acolo unde societatea *nu era în stare s-o facă.* Orice putere separată a fost deci spectaculară, iar adeziunea tuturor la o asemenea imagine fixă nu însemna decît recunoaşterea comună a unei prelungiri imaginare pentru sărăcia activităţii sociale reale, încă puternic resimţită ca o condiţie unitară. Spectacolul modern exprimă, dimpotrivă, ceea ce societatea *poate să facă,* dar în această expresie *permisul* se opune în mod absolut *posibilului*. Spectacolul este conservarea inconştienţei în schimbarea practică a condiţiilor de existenţă. El este propriul său produs şi cel care şi-a impus regulile: el este un pseudosacru. Spectacolul arată ceea ce *este*: putere separată dezvoltîndu-se în ea însăşi, prin creşterea productivităţii cu ajutorul perfecţionării neîncetate a diviziunii muncii pînă la o parcelarizare a gesturilor, dominate de mişcarea independentă a maşinilor şi lucrînd pentru o piaţă tot mai extinsă. În cursul acestei mişcări, în care forţele care s-au putut dezvolta separîndu-se nu s-au *regăsit* încă, au dispărut orice fel de comunitate şi orice sens critic.

26

Odată cu separarea generalizată dintre muncitor şi produsul său, se pierde orice punct de vedere unitar asupra activităţii desfăşurate, orice comunicare personală directă între producători. Urmînd progresul acumulării produselor separate şi al concentrării procesului productiv, unitatea şi comunicarea devin atributul exclusiv al conducerii sistemului. Reuşita sistemului economic al separaţiei este *proletarizarea* lumii.

27

Prin însăşi reuşita producţiei separate ca producţie a separatului, experienţa fundamentală legată în societăţile primitive de o activitate principală este pe cale să se deplaseze, la polul dezvoltării sistemului, înspre nemuncă şi inactivitate. Dar această inactivitate nu este cu nimic eliberată de activitatea producătoare: ea depinde de aceasta, este supunere neliniştită şi admirativă la necesităţile şi la rezultatele producţiei, fiind, de fapt, un produs al raţionalităţii sale. Nu poate exista libertate în afara activităţii, iar în cadrul spectacolului orice activitate e negată, tot aşa cum activitatea reală a fost integral mobilizată pentru edificarea acestui rezultat. Astfel, actuala «eliberare a muncii», creşterea timpului liber, nu înseamnă nicidecum eliberare în muncă sau eliberare a unei lumi modelate prin această muncă. Nimic din activitatea uzurpată în muncă nu se poate regăsi în supunerea la rezultatul său.

28

Sistemul economic întemeiat pe izolare este o *producţie circulară a izolării*. Izolarea întemeiază tehnica, iar procesul tehnic izolează la rîndul său. De la automobil la televizor, toate *bunurile selecţionate* de către sistemul spectacular sînt şi arme pentru consolidarea continuă a condiţiilor de izolare a «mulţimilor însingurate». Spectacolul îşi regăseşte tot mai concret propriile sale presupoziţii.

29

Originea spectacolului se află în pierderea unităţii lumii, iar expansiunea uriaşă a spectacolului modern exprimă totalitatea acestei pierderi: abstracţia oricărei munci specifice ca şi abstracţia generală a producţiei de ansamblu se traduc perfect în spectacol, al cărui *mod concret de a fi* este tocmai abstracţia. În spectacol, o parte a lumii *se reprezintă* în faţa lumii şi îi este superioară. Spectacolul nu este decît limbajul comun al acestei separări. Ceea ce uneşte spectatorii nu este decît un raport ireversibil cu centrul însuşi care le menţine izolarea. Spectacolul reuneşte separatul, dar îl reuneşte *ca separat*.

30

Alienarea spectatorului în profitul obiectului contemplat (care este, de altfel, rezultatul propriei sale activităţi inconştiente) se exprimă astfel: cu cît contemplă mai mult, cu atît trăieşte mai puţin; cu cît acceptă mai mult să se recunoască în imaginile dominante ale nevoii, cu atît îşi înţelege mai puţin propria existenţă şi propria dorinţă. Exterioritatea spectacolului în raport cu omul activ se manifestă prin aceea că propriile sale gesturi nu mai sînt ale lui, ci ale altuia, care i le reprezintă. De aceea, spectatorul nu se simte nicăieri acasă, căci spectacolul e pretutindeni[6].

31

Muncitorul nu se produce pe sine, el produce o putere independentă[7]. *Succesul* acestei producţii, abundenţa ei, se întorc la producător ca *abundenţă a deposedării*. Întreg timpul şi spaţiul lumii sale îi devin *străine* odată cu acumularea produselor sale alienate. Spectacolul este harta acestei noi lumi, hartă care îi acoperă cu precizie teritoriul. Tocmai forţele care ne-au scăpat ni *se înfăţişează* în toată puterea lor.

32

Spectacolul în societate corespunde unei fabricări concrete a alienării. Expansiunea economică înseamnă, în principal, expansiunea acestei producţii industriale precise. Ceea ce sporeşte odată cu economia funcţionînd pentru ea însăşi, nu poate fi decît alienarea, care se afla deja în nucleul său original.

33

Omul separat de produsul său produce el însuşi cu o forţă din ce în ce mai mare toate detaliile lumii lui, separîndu-se astfel din ce în ce mai mult de lumea sa. Cu cît viaţa e mai mult produsul său, cu atît el e mai separat de propria sa viaţă.

34

Spectacolul este *capitalul* ajuns la un asemenea grad de acumulare încît devine imagine.

---

[6] Aluzie la Marx: «...înstrăinarea muncitorului în obiectul său îşi găseşte expresia în următoarele: cu cît muncitorul produce mai mult, cu atît are de consumat mai puţin; cu cît produce mai multe valori, cu atît mai lipsit de valoare şi demnitate devine el însuşi; cu cît e mai bine format produsul său, cu atît mai deformat e muncitorul; cu cît mai civilizat e obiectul său, cu atît mai barbar este muncitorul; cu cît mai puternică este munca sa, cu atît mai neputincios devine muncitorul; cu cît mai ingenioasă (*geistreich*) devine munca lui, cu atît mai mare devine sărăcia spirituală (*geistlos*) a muncitorului şi sclavia lui faţă de natură» (*Manuscrisele economico-filosofice*, Primul manuscris, cap. «Munca înstrăinată», § XXIII, p. 64, trad. rom. Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Politică, Bucureşti, 1987).

[7] Aluzie la Marx: «...obiectul pe care muncă, produsul ei, i se opune ca ceva străin, ca o forţă independentă de producător» (*Manuscrisele economico-filosofice*, p. 62).

II. Marfa ca spectacol

«Căci marfa poate fi înţeleasă în esenţa sa autentică decît ca şi categorie universală a existenţei sociale totale. Doar în acest context reificarea apărută în raportul comercial dobîndeşte o semnificaţie decisivă, atît pentru evoluţia obiectivă a societăţii, cît şi pentru atitudinea oamenilor faţă de ea, pentru supunerea conştiinţei lor la formele în care această reificare se exprimă... Această supunere se accentuează şi datorită faptului că odată cu sporirea raţionalizării şi mecanizării procesului de muncă, activitatea muncitorului îşi pierde caracterul său de activitate pentru a deveni o atitudine *contemplativă.*»

Lukács, *Istorie şi conştiinţă de clasă*

35

În această mişcare esenţială a spectacolului, ce constă în a relua în sine tot ce exista în activitatea umană *în stare fluidă,* pentru a-l poseda în stare coagulată, sub forma unor lucruri devenite valoare exclusivă prin *formularea negativă* a valorii trăite, recunoaştem vechiul nostru duşman, cel care ştie atît de bine să dea impresia, la prima vedere, a ceva trivial şi de la sine înţeles, cînd, de fapt, el este atît de complex şi atît de plin de subtilităţi metafizice: *marfa*[8].

36

Principiul fetişismului mărfii, dominaţia societăţii de către «lucruri suprasensibile deşi sensibile», este cel care se împlineşte în mod absolut în spectacol, acolo unde lumea sensibilă e înlocuită cu o selecţie de imagini existînd deasupra ei, selecţie care poate fi totuşi recunoscută ca sensibilul prin excelenţă.

37

Lumea deopotrivă prezentă şi absentă pe care spectacolul ne-o *arată* este lumea mărfii dominînd tot ceea ce este trăit. Iar lumea mărfii este înfăţişată *aşa cum este*, căci mişcarea sa e identică cu *îndepărtarea* oamenilor unul de altul şi de produsul lor global.

38

Scăderea calităţii obiectelor pe care le elogiază, atît de evidentă la toate nivelurile limbajului spectacular, şi a conduitelor pe care le reglează, nu face decît să exprime însuşirile fundamentale

---

[8] Aluzie la Marx: «La prima vedere o marfă pare un lucru simplu, banal. Analiza ei arată însă că marfa este un lucru foarte complicat, plin de subtilităţi metafizice şi de ciudăţenii teologice» (*Capitalul*, I, I, 4, «Caracterul de fetiş al mărfii şi misterul său», în *vol.cit.*, p. 85).

ale producţiei reale care înlătură realitatea: forma-marfă e întru totul egalitatea cu sine, categoria cantitativului. Ea dezvoltă cantitativul şi nu se poate dezvolta decît în el.

39

Această dezvoltare ce exclude calitativul este supusă ea însăşi, ca şi dezvoltare, procesului calitativ: spectacolul semnifică tocmai faptul că el a depăşit pragul *propriei sale abundenţe*; aceasta nu e adevărat, la nivel local, decît în cîteva puncte, dar este întru totul adevărat la scară universală, care este referinţa originală a mărfii, referinţă pe care mişcarea sa practică, unificînd Pămîntul ca piaţă mondială, a verificat-o.

40

Dezvoltarea forţelor de producţie a fost *istoria reală inconştientă* care a construit şi a modificat condiţiile de existenţă ale grupurilor umane ca şi condiţii de supravieţuire şi de extindere a acestor condiţii: baza economică a tuturor acţiunilor lor. Sectorul mărfii a determinat, în interiorul unei economii naturale, constituirea unui surplus al supravieţuirii. Producţia de mărfuri, care implică schimbul de produse diferite între producători independenţi, a putut să rămînă multă vreme artizanală, avînd o funcţie economică marginală, în care adevărul său cantitativ rămîne încă mascat. Cu toate acestea, acolo unde a găsit condiţiile sociale ale marelui comerţ şi ale acumulării de capitaluri, ea şi-a întins dominaţia totală asupra economiei. Întreaga economie a devenit atunci ceea ce marfa se dovedise a fi de-a lungul acestei cuceriri: un proces de dezvoltare cantitativă. O asemenea desfăşurare neîncetată a puterii economice sub forma mărfii, desfăşurare ce a transfigurat munca omenească în muncă-marfă, în *salariat,* ajunge în mod cumulativ la o abundenţă în care problema primă a supravieţuirii este, fără îndoială, rezolvată, dar de aşa manieră încît ea trebuie reconsiderată mereu şi pusă de fiecare dată la un nivel superior. Creşterea economică eliberează societăţile de presiunea naturală care le obliga la lupta imediată pentru supravieţuire, dar acum ele nu s-au mai eliberat de eliberatorul lor. *Independenţa* mărfii s-a extins la ansamblul economiei asupra căreia domneşte. Economia transformă lumea, dar o transformă numai într-o lume a economiei. Pseudonatura în care munca omenească s-a alienat cere acesteia să rămînă la nesfîrşit în *slujba ei*, slujbă care, nefiind judecată şi iertată de păcate decît prin ea însăşi, reuşeşte să concentreze toate eforturile şi proiectele socialmente licite. Abundenţa mărfurilor, adică a raporturilor de piaţă, nu mai poate fi decît *supravieţuirea sporită.*

41

Dominaţia mărfii s-a exercitat mai întîi într-un mod mascat asupra economiei care, ca bază materială a vieţii sociale, rămînea şi ea neobservată şi neînţeleasă, asemeni unui lucru familiar care nu e totuşi cunoscut. Într-o societate în care marfa concretă rămîne rară sau minoritară, dominaţia aparentă a banului este cea care se impune ca emisarul investit cu puteri depline şi care vorbeşte în numele unei puteri necunoscute. Odată cu revoluţia industrială, cu diviziunea manufacturieră a muncii şi cu producţia masivă pentru piaţa mondială, marfa apare în mod efectiv ca o putere care vine să *ocupe* realmente viaţa socială. Tot atunci are loc şi naşterea economiei politice ca ştiinţă dominantă şi ca ştiinţă a dominaţiei.

42

Spectacolul este momentul în care marfa a ajuns *să ocupe în totalitate* viaţa socială. Nu numai că raportul cu marfa devine vizibil, dar nu se mai vede nimic în afara lui: tot ce se vede este lumea sa. Producţia economică modernă îşi măreşte dictatura extensiv şi intensiv. În locurile mai puţin industrializate, dominaţia sa e deja prezentă prin cîteva mărfuri-vedetă şi sub forma dominaţiei imperialiste a zonelor aflate în fruntea dezvoltării productivităţii. În aceste zone avansate, spaţiul social este invadat de o suprapunere continuă de straturi geologice de mărfuri. În momentul celei de-a «doua revoluţii industriale», consumul alienat devine, pentru mase, o datorie suplimentară faţă de producţia alienată. *Întreaga muncă vîndută* a unei societăţi se transformă la nivel global, în

marfă totală, al cărei ciclu trebuie să se continue. Pentru aceasta, e necesar ca marfa totală să revină în mod fragmentar la individul fragmentar, absolut separat de forţele de producţie ce acţionează ca un întreg. Aici trebuie deci să se specializeze, la rîndul său, şi ştiinţa specializată a dominaţiei: astfel, ea se fărîmiţează în sociologie, psihotehnică, cibernetică, semiologie etc., veghind la autoreglarea tuturor nivelelor procesului.

43

Dacă în faza primitivă a acumulării capitaliste «economia politică nu vede în *proletar* decît *muncitorul*[9]» care trebuie să primească minimul indispensabil pentru conservarea forţei sale de muncă, fără a-l considera vreodată «în timpul său liber, în umanitatea sa», această poziţie de idei a clasei dominante se răstoarnă deîndată ce gradul de abundenţă atins în producţia de mărfuri reclamă un plus de colaborare din partea muncitorului. Acesta, spălat brusc de dispreţul care îi este clar arătat de modalităţile de organizare şi supraveghere a producţiei, se vede, în afara orelor de program, tratat zilnic, fie şi doar aparent, ca o persoană importantă, cu o politeţe zeloasă, sub deghizarea consumatorului. Acum *umanismul mărfii* are grijă de «timpul liber şi umanitatea» muncitorului, pentru simplul motiv că economia politică poate şi trebuie să domine aceste sfere *ca economie politică.* În acest fel, «renegarea desăvîrşită a omului» a cuprins totalitatea existenţei umane.

44

Spectacolul este un permanent război al opiului pentru a impune identificarea bunurilor cu mărfurile şi a satisfacţiei cu supravieţuirea sporind conform propriilor sale legi. Dar dacă supravieţuirea consumabilă e ceva care trebuie să sporească mereu, aceasta se datorează şi faptului că ea *conţine mereu în sine privaţiunea*. Dacă nu există nici un dincolo al supravieţuirii sporite, nici un punct în care ar putea să-şi înceteze creşterea, e pentru că ea însăşi nu este dincolo de privaţiune, ci doar privaţiune devenită mai bogată.

45

Odată cu automatizarea, care este sectorul cel mai avansat al industriei moderne şi, în acelaşi timp, modelul în care se rezumă perfect practica sa, trebuie ca lumea mărfii să depăşească această contradicţie: instrumentarea tehnică ce suprimă în mod obiectiv munca trebuie să aibă în vedere, în egală măsură, păstrarea *muncii ca marfă* şi ca unic loc de naştere a mărfii. Pentru ca automatizarea, sau orice altă formă mai puţin extremă de creştere a productivităţii muncii, să nu aibă ca efect diminuarea efectivă a timpului de muncă socialmente necesar la scara societăţii, se impune crearea de noi locuri de muncă. Sectorul terţiar, serviciile, sînt o imensă reţea de linii de front ale unei întregi armate de distribuire şi de elogiere a mărfurilor actuale; mobilizare de forţe înlocuitoare ce descoperă oportun, în facticitatea însăşi a nevoilor relative la asemenea mărfuri, necesitatea unei atari organizări a muncii din spatele frontului.

46

Valoarea de schimb nu s-a putut forma decît ca agent al valorii de întrebuinţare, dar victoria dobîndită cu propriile arme a creat condiţiile dominaţiei sale autonome. Mobilizînd orice trebuinţă umană şi acaparînd monopolul satisfacerii sale, ea a sfîrşit prin *a dirija trebuinţa.* Procesul de schimb s-a identificat cu toate trebuinţele posibile şi le-a redus după voia sa. Valoarea de schimb este condotierul valorii de întrebuinţare, care sfîrşeşte prin a duce războiul pe propria socoteală.

---

[9] Aluzie la Marx: «Se înţelege de la sine că pe proletar, adică pe omul care, nedispunînd nici de capital, nici de rentă funciară, trăieşte exclusiv din muncă, şi anume dintr-o muncă unilaterală, abstractă, economia politică îl consideră numai ca muncitor. De aceea ea poate să susţină că, muncitorul asemeni oricărui cal, trebuie să cîştige atît cît să poată munci. Ea nu-l consideră în timpul cînd nu lucrează, nu-l consideră ca om, ci lasă aceasta în seama tribunalelor penale, în seama medicilor şi a religiei, a tabelelor statistice şi politicii, în seama starostelui cerşetorilor» (*Manuscrisele economico-filosofice din 1844,* Primul manuscris, p. 24).

47

Această constantă a economiei capitaliste, care este *scăderea tendenţială a valorii de întrebuinţare*, dezvoltă o nouă formă de privaţiune în interiorul supravieţuirii sporite, în care se menţine totuşi vechea penurie, pentru că ea obligă pe marea majoritate a oamenilor, în calitatea lor de muncitori salariaţi, să participe la continuarea infinită a efortului său şi pentru că fiecare ştie că trebuie să i se supună sau să moară. Realitatea acestui şantaj, faptul că trebuinţa, în forma sa cea mai elementară (mîncatul, locuitul), nu mai există decît încătuşată în bogăţia iluzorie a supravieţuirii sporite, este baza reală a acceptării iluziei în general în consumul de mărfuri moderne. Consumatorul real devine consumator de iluzii. Marfa este această iluzie efectiv reală, iar spectacolul manifestarea sa generală.

48

Valoarea de întrebuinţare, cuprinsă odinioară implicit în valoarea de schimb, trebuie să fie proclamată acum în mod explicit în realitatea inversată a spectacolului, tocmai pentru că realitatea sa efectivă este erodată de economia de piaţă supradezvoltată şi pentru că o viaţă falsă are nevoie de o pseudojustificare.

49

Spectacolul este cealaltă faţă a banului: echivalentul general abstract al tuturor mărfurilor[10]. Dar dacă banul a dominat societatea în calitatea sa de reprezentare a echivalenţei centrale, adică a caracterului schimbabil al numeroaselor bunuri a căror întrebuinţare nu putea fi comparată, spectacolul este complementul său modern dezvoltat, în care totalitatea lumii pieţei apare în bloc, ca o echivalenţă generală cu ceea ce ansamblul societăţii poate să fie şi să facă. Spectacolul este banul pe care *doar îl privim*, căci în el totalitatea trebuinţelor s-a schimbat deja contra totalităţii reprezentărilor abstracte. Spectacolul nu e numai servitorul *pseudoîntrebuinţării*, el este deja în sine pseudoîntrebuinţare a vieţii.

50

Rezultatul concentrat al muncii sociale, în momentul abundenţei *economice*, devine aparent şi supune orice realitate aparenţei, care este acum un produs al aparenţei. Capitalul nu mai este centrul invizibil care dirijează modul de producţie: acumularea sa îl etalează în toate dimensiunile sale sub formă de obiecte sensibile. Toată întinderea societăţii este portretul lui.

51

Victoria economiei autonome trebuie să fie în acelaşi timp pierzania sa. Forţele pe care le-a dezlănţuit suprimă *necesitatea economică,* baza imuabilă a vechilor societăţi. Cînd o înlocuieşte cu necesitatea dezvoltării economice infinite, ea nu poate decît să înlocuiască satisfacerea nevoilor umane primare sumar recunoscute cu o fabricare neîntreruptă de pseudonevoi, care se reduc la unica pseudonevoie a menţinerii dominaţiei sale. Dar economia autonomă se separă pentru totdeauna de nevoia profundă tocmai în măsura în care ea iese din *inconştientul social* care depindea de ea fără s-o ştie. «Tot ceea ce este conştient se uzează. Ceea ce este inconştient rămîne inalterabil. Dar, odată eliberat, nu cade şi el în ruină?»(Freud).

52

În momentul în care societatea descoperă că depinde de economie, economia, de fapt, depinde de ea. Această putere subterană, ce sporise pînă la a se manifesta suveran, şi-a pierdut şi ea puterea.

---

[10] Referire la Marx şi la analiza lui a formei bani din *Capitalul*, Cartea I, secţiunea I, cap. 2, «Procesul schimbului».

Acolo unde se afla sinele economic trebuie sa apară *eul*[11]. Subiectul nu se poate ivi decît din societate, mai exact din lupta sa internă. Posibila sa existenţă depinde de rezultatele luptei de clasă care se dovedeşte a fi produsul şi producătorul întemeierii economice a istoriei.

53

Conştiinţa dorinţei şi dorinţa conştiinţei se identifică în acest proiect care, în forma sa negativă, urmăreşte abolirea claselor, adică posesia directă de către muncitori a tuturor momentelor activităţii lor. *Contrariul* său este societatea spectacolului, în care marfa se contemplă pe sine într-o lume pe care a creat-o ea însăşi.

III. Unitate şi diviziune în aparenţă

«O nouă şi vie polemică se desfăşoară în ţară pe frontul filosofiei, în jurul conceptelor «unul se divizează în doi» şi «doi fuzionează în unul». Această dezbatere este o luptă între cei care sînt pentru şi cei care sînt împotriva dialecticii materialiste, o luptă între două concepţii despre lume: concepţia proletară şi concepţia burgheză. Cei care susţin că «unul se divizează în doi» este legea fundamentală a lucrurilor sînt de partea dialecticii materialiste; cei care susţin că legea fundamentală a lucrurilor este «doi fuzionează în unul» sînt împotriva dialecticii materialiste. Cele două părţi au trasat o linie de demarcaţie netă între ele, iar argumentele lor sînt diametral opuse. Această polemică reflectă pe plan ideologic lupta de clasă ascuţită şi complexă ce se poartă în China şi în lume.»

Drapelul roşu din Pekin,
21 septembrie 1964

54

Spectacolul, asemeni societăţii moderne, este deopotrivă unit şi divizat. Ca şi aceasta, el îşi construieşte unitatea pe dezbinare. Dar contradicţia, atunci cînd apare în spectacol, este la rîndul ei contrazisă printr-o răsturnare a sensului său, astfel încît diviziunea înfăţişată e unitară, în timp ce unitatea înfăţişată e divizată.

55

Lupta puterilor constituite pentru conducerea aceluiaşi sistem socio-economic se derulează sub forma contradicţiei oficiale, contradicţie aparţinînd, de fapt, unităţii reale; aceasta atît la scară mondială, cît şi în interiorul fiecărei naţiuni.

---

[11] Parafrazare a celebrei formule freudiene din *Neue Folge der Vorlesungen in die Psychoanalyse* (1932): «Wo *Es* war soll *Ich* werden», acolo unde a fost sinele, trebuie să fie (să devină) eul.

56

Falsele lupte spectaculare dintre formele rivale ale puterii separate sînt şi reale în acelaşi timp, prin aceea că exprimă dezvoltarea inegală şi conflictuală a sistemului, interesele relativ contradictorii ale claselor sau ale subdiviziunilor de clase care recunosc sistemul şi îşi definesc propria participare la puterea lui. La fel cum dezvoltarea economiei celei mai avansate înseamnă confruntarea anumitor priorităţi cu altele, gestionarea totalitară a economiei de către o birocraţie de stat, şi condiţia ţărilor situate în sfera colonizării sau a semicolonizării, sînt definite prin particularităţi ale organizării producţiei şi puterii. Aceste diverse opoziţii pot să se manifeste în cadrul spectacolului, conform unor criterii cu totul diferite, sub forma unor societăţi absolut distincte. Dar, după criteriul realităţii efective a sectoarelor particulare, adevărul particularităţii lor rezidă în sistemul universal care le conţine: în mişcarea unică ce a făcut din planetă spaţiul său, capitalismul.

57

Societatea purtătoare a spectacolului nu domină regiunile subdezvoltate numai prin hegemonia sa economică. Ea le domină *ca societate a spectacolului*. Acolo unde baza materială lipseşte încă, societatea modernă a invadat deja spectacular spaţiul social al fiecărui continent. Ea defineşte programul unei clase conducătoare şi veghează la constituirea sa. Ea oferă revoluţionarilor locali falsele modele de revoluţie în aceeaşi manieră în care îşi etalează pseudobunurile rîvnite în piaţă. Spectacolul specific al puterii birocratice, care deţine controlul asupra unora din ţările industriale, face parte din spectacolul total, ca pseudonegare generală a sa, dar şi ca sprijin al său. Dacă spectacolul, privit în diversele sale variante locale, scoate în evidenţă specializări totalitare ale discursului şi ale administraţiei sociale, acestea din urmă ajung să se combine, la nivelul funcţionării globale a sistemului, într-o *diviziune mondială a sarcinilor spectaculare*.

58

Diviziunea sarcinilor spectaculare, care păstrează generalitatea ordinii existente, păstrează în principal polul dominant al dezvoltării sale. Rădăcina spectacolului se află în solul economiei devenită abundentă şi din aceasta cresc fructele ce tind în cele din urmă să domine piaţa spectaculară, în ciuda barierelor protecţioniste ideologico-politieneşti ale vreunui spectacol local cu pretenţii autarhice.

59

Mişcarea de *banalizare* care, dincolo de diversiunile sclipitoare ale spectacolului, domină la scară mondială societatea modernă, o face de asemenea şi în fiecare din punctele în care consumul lărgit de mărfuri a multiplicat în aparenţă rolurile şi obiectele de ales. Supravieţuirile religiei şi ale familiei – care rămîne forma principală a moştenirii puterii de clasă –, şi deci ale represiunii morale pe care ele o asigură, pot intra în combinaţie cu afirmarea redundantă a plăcerii din *această* lume, lume care nu este produsă decît ca şi pseudoplăcere care conservă în ea represiunea. Acceptării tîmpe a ceea ce există i se poate adăuga revolta pur spectaculară: aceasta traduce simplul fapt că insatisfacţia însăşi a devenit marfă deîndată ce abundenţa economică a fost capabilă să-şi extindă producţia pînă la nivelul prelucrării unei asemenea materii prime.

60

Concentrînd în sine imaginea unui rol posibil, vedeta, reprezentarea spectaculară a omului viu concentrează deci această banalitate. Condiţia de vedetă înseamnă specializarea în *trăire aparentă,* obiect al identificării cu viaţa aparentă fără profunzime, care trebuie să compenseze fragmentarea specializărilor productive efectiv trăite. Vedetele există pentru a imagina tipuri diferite de stiluri de viaţă şi de stiluri de comprehensiune a societăţii, libere să se manifeste la nivel *global*. Ele întruchipează rezultatul inaccesibil al *muncii* sociale, mimînd subprodusele acestei munci, care sînt

ca prin minune transferate unor poziţii superioare ei şi care devin scopuri ale sale: *puterea* şi *vacanţa*, decizia şi consumul care se află la începutul şi la sfîrşitul unui proces necontestat. Într-un caz, puterea guvernamentală este cea care se personalizează în pseudovedetă; în celălalt, vedeta consumului e plebiscitată ca pseudoputere asupra a ceea ce e trăit. Dar, tot aşa cum activităţile vedetei nu sînt cu adevărat globale, ele nu sînt nici variate.

61

Agentul spectacolului pus în scenă ca vedetă este contrariul individului, duşmanul individului, la fel de evident în el însuşi, cît şi pentru ceilalţi. Funcţionînd în spectacol ca model de identificare, el a renunţat la orice calitate autonomă, pentru a se identifica cu legea generală a supunerii la mersul lucrurilor. Vedeta consumului, fiind în exterior reprezentare a diferitelor tipuri de personalitate, prezintă pe fiecare din aceste tipuri ca avînd în egală măsură acces la totalitatea consumului şi găsindu-şi astfel fericirea în el. Vedeta deciziei trebuie să posede stocul complet din ceea ce a fost admis drept calităţi umane. Astfel, divergenţele oficiale dintre ele sînt anulate prin asemănarea oficială, care este presupoziţia excelenţei lor în toate domeniile. Hruşciov devenise general ca să decidă în bătălia de la Kursk, nu pe cîmpul de luptă, ci la a douăzecea ei aniversare, pe cînd era deja stăpîn al statului. Kennedy rămăsese un orator chiar şi pentru pronunţarea propriului necrolog, deoarece Theodore Sorensen continua în acel moment să redacteze discursurile pentru succesorul său, într-un stil care contase atît de mult în impunerea personalităţii celui dispărut. Oamenii admirabili în care se personifică sistemul sînt bine cunoscuţi ca nefiind ceea ce sînt; ei au devenit oameni mari coborîndu-se sub nivelul realităţii celei mai mărunte vieţi individuale, şi asta o ştie oricine.

62

Falsa alegere din abundenţa spectaculară, alegere ce rezidă în juxtapunerea de spectacole concurenţiale şi solidare ca şi în juxtapunerea rolurilor (semnificate şi jucate îndeosebi de către obiecte), exclusive şi inseparabile în acelaşi timp, se dezvoltă în lupta dintre calităţi fantomatice destinate să stîrnească adeziunea la trivialitatea cantitativă. Astfel renasc false opoziţii arhaice, regionalisme sau rasisme destinate să transfigureze în superioritate ontologică excepţională vulgaritatea poziţiilor ierarhice în consum. Astfel se recompune interminabila serie de înfruntări derizorii, mobilizînd un interes subludic, de la competiţiile sportive pînă la cele electorale. Acolo unde s-a instaurat consumul abundent, apare în prim-planul rolurilor înşelătoare o opoziţie spectaculară principală între tineri şi adulţi: căci nicăieri nu există adult stăpîn pe viaţa sa, iar tinereţea, simbol al schimbării, nu e nicidecum proprietatea acestor oameni, tineri acum, ci a sistemului economic, semn al dinamismului capitalismului. Sînt *lucruri* care domină şi care sînt tinere, care se înlătură şi se înlocuiesc unele pe altele.

63

În spatele opoziţiilor spectaculare se ascunde *unitatea mizeriei*. Dacă forme diverse ale aceleiaşi alienări se înfruntă sub masca alegerii totale, aceasta se datorează faptului că ele se întemeiază pe contradicţii reale refulate. În funcţie de necesităţile stadiului specific al mizeriei pe care o dezminte şi o menţine, spectacolul există într-o formă *concentrată* sau într-o formă *difuză*. În ambele cazuri, el nu e decît o imagine de unificare fericită înconjurată de dezolare şi oroare, în miezul liniştit al nenorocirii.

64

Spectacularul concentrat aparţine esenţialmente capitalismului birocratic, deşi el poate fi importat ca tehnică a puterii statale în economiile mixte mai înapoiate, sau în anumite momente de criză ale capitalismului avansat. Proprietatea birocratică este într-adevăr concentrată prin aceea că birocratul individual nu întreţine raporturi cu posesiunea economiei globale decît prin intermediul comunităţii birocratice şi ca membru al acestei comunităţi. În afară de aceasta, producţia de

mărfuri, mai puţin dezvoltată, apare şi ea sub o formă concentrată: marfa pe care birocraţia o deţine este munca socială totală, iar ceea ce ea revinde societăţii este supravieţuirea sa în bloc. Dictatura economiei birocratice nu poate lăsa maselor exploatate nici un spaţiu notabil de alegere, pentru că a trebuit să aleagă totul prin ea însăşi şi pentru că orice alegere exterioară, fie că priveşte alimentaţia sau muzica, înseamnă deja alegerea distrugerii sale complete. Ea trebuie să fie însoţită de o violenţă permanentă. Imaginea impusă a binelui, în spectacolul său, însumează totalitatea a ceea ce există în mod oficial şi se concentrează de obicei într-un singur om, care este garantul coeziunii sale totalitare. Fiecare trebuie să se identifice în mod magic cu această vedetă absolută sau să dispară. Căci e vorba de stăpînul non-consumului său şi de imaginea eroică a unui sens acceptabil pentru exploatarea absolută care este, de fapt, acumularea primitivă accelerată prin teroare. Dacă fiecare chinez trebuie să cunoască învăţăturile lui Mao şi să se identifice astfel cu Mao, e pentru că nu *poate sa fie nimic altceva*. Acolo unde domină spectacularul concentrat domină şi miliţia.

65

Spectacularul difuz însoţeşte abundenţa de mărfuri, dezvoltarea nestingherită a capitalismului modern. Aici, fiecare marfă luată în parte e justificată în numele amplorii producţiei totalităţii obiectelor, pentru care spectacolul este un catalog apologetic. Afirmaţii ireconciliabile se înghesuie pe scena spectacolului unificat al economiei abundente, tot aşa cum diferite mărfuri-vedetă îşi susţin simultan proiectele contradictorii de amenajare a societăţii, în care spectacolul automobilelor vizează o circulaţie perfectă care distruge vechile aşezări, în timp ce spectacolul oraşului însuşi are nevoie de cartiere-muzeu. Deci satisfacţia, deja problematică, ce trebuia să aparţină *consumului de ansamblu*, este imediat falsificată, deoarece consumatorul real nu poate să ajungă în mod direct decît la o succesiune de fragmente ale acestei fericiri comerciale, fragmente din care de fiecare dată calitatea presupusă a ansamblului este bineînţeles absentă.

66

Fiecare marfă determinată luptă pentru ea însăşi, nefiind capabilă să le recunoască pe celelalte şi căutînd să se impună pretutindeni ca şi cum ar fi singura. Spectacolul devine atunci cîntecul epic al acestei înfruntări, pe care nu l-ar mai putea încheia căderea niciunui Ilion. Spectacolul nu-i cîntă pe oameni şi armele lor, ci mărfurile şi pasiunile lor[12]. În această luptă oarbă, fiecare marfă, urmîndu-şi pasiunea, realizează de fapt fără să ştie ceva mai elevat: devenirea-lume a mărfii care este în egală măsură şi devenirea-marfă a lumii. Astfel, printr-un *şiretlic al raţiunii comerciale, particularul* mărfii se uzează luptînd, în timp ce forma-marfă tinde către realizarea sa absolută.

67

Satisfacţia pe care marfa abundentă nu mai e capabilă s-o procure prin întrebuinţarea sa trebuie să fie căutată în recunoaşterea valorii sale ca marfă, adică în întrebuinţarea *mărfii* suficientă sieşi, iar în cazul consumatorului în pasiunea religioasă pentru libertatea suverană a mărfii. Valurile de entuziasm pentru un produs oferit, susţinut şi relansat prin toate mijloacele de informare, se propagă astfel cu anvergură. Un film dă naştere unui nou stil de îmbrăcăminte, o revistă lansează cluburi care, la rîndul lor, lansează panoplii diverse. *Gadget*-ul exprimă faptul că, în momentul în care masa mărfurilor alunecă înspre aberaţie, aberantul însuşi devine o marfă specială. În brelocurile publicitare, de exemplu, nu vîndute, ci oferite cadou odată cu obiectele valoroase vîndute, sau care provin din schimburi din sfera lor specifică, se poate recunoaşte manifestarea unui abandon mistic faţă de transcendenţa mărfii. Cel care colecţionează brelocuri, care au fost fabricate tocmai pentru a fi colecţionate, acumulează *indulgenţele mărfii*, un semn glorios al prezenţei sale reale printre fideli. Omul reificat afişează dovada intimităţii sale cu marfa. Ca şi-n

[12] Aluzie la versurile cu care se deschide Eneida: «Eu arme cînt şi pe bărbatul/ Cel care, de pe plaiurile Troiei,/ El cel dintîi, veni mînat de soartă/ Pe ţărmurii lavinici, în Italia». (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, trad. rom. de Teodor Naum, Cîntul întîi, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 11)

manifestările exaltaţilor ori ale celor salvaţi miraculos din vechiul fetişism religios, fetişismul mărfii ajunge la clipe de excitaţie ferventă. Singura trebuinţă care se mai exprimă aici este trebuinţa fundamentală a supunerii.

68

Fără îndoială, pseudonevoia impusă în consumul modern nu poate fi opusă nici unei nevoi sau dorinţe autentice care să nu fie ea însăşi modelată de societate şi de istoria ei. Dar marfa abundentă intervine aici ca ruptură absolută a unei dezvoltări organice a nevoilor sociale. Acumularea sa mecanică dă naştere unui *artificial nelimitat*, în faţa căruia dorinţa vie se vede dezarmată. Puterea cumulativă a unui artificial independent antrenează pretutindeni *falsificarea vieţii sociale*.

69

În imaginea unificării reuşite a societăţii prin consum, diviziunea reală e doar *amînată*, pînă la următoarea neîmplinire în consumabil. Fiecare produs particular, care trebuie să reprezinte speranţa unei scurtături fulgerătoare pentru a ajunge în sfîrşit la pămîntul făgăduit al consumului total, este prezentat la rîndul său în mod ceremonios ca singularitate decisivă. Dar, ca şi-n cazul difuziunii instantanee a modei prenumelor aparent aristocratice pe care le vor purta toţi indivizii de aceeaşi vîrstă, obiectul de la care se aşteaptă o putere singulară n-a putut fi propus devoţiunii maselor decît pentru că a fost reprodus într-un număr suficient de mare de exemplare pentru a fi consumat în mod masiv. Caracterul prestigios al acestui produs oarecare nu provine decît din faptul că a fost plasat pentru o clipă în centrul vieţii sociale, ca mister revelat al finalităţii producţiei. Obiectul care era prestigios în spectacol devine vulgar din momentul în care intră în posesia unui consumator şi simultan a tuturor celorlalţi. El îşi revelează însă prea tîrziu sărăcia esenţială, care provine, firesc, din mizeria producerii sale. Între timp însă, un alt obiect poartă deja justificarea sistemului şi exigenţa de a fi recunoscut.

70

Impostura satisfacţiei trebuie să se denunţe pe sine înlocuindu-se, urmînd schimbarea produselor şi cea a condiţiilor generale ale producţiei. Ceea ce a susţinut cu cea mai mare neruşinare posibilă propria excelenţă definitivă, se schimbă totuşi, în spectacolul difuz, dar şi în cel concentrat, sistemul fiind singurul care trebuie să meargă mai departe neschimbat: şi Stalin şi marfa demodată sînt denunţaţi chiar de cei care i-au impus. Fiecare *nouă minciună* a publicităţii este şi *mărturisirea* minciunii sale precedente. Fiecare prăbuşire a unei figuri a puterii totalitare scoate în evidenţă *comunitatea iluzorie* care o susţinuse unanim şi care nu era decît un conglomerat de singurătăţi fără iluzii.

71

Ceea ce spectacolul prezintă ca fiind perpetuu e întemeiat pe schimbare şi trebuie să se schimbe odată cu baza sa. Spectacolul este absolut dogmatic, dar în acelaşi timp el nu poate ajunge realmente la nici o dogmă solidă. Nimic nu stă pe loc pentru el; e starea sa firească şi totuşi cea mai contrară înclinaţiei sale.

72

Unitatea ireală pe care o proclamă spectacolul este masca diviziunii de clasă pe care se întemeiază unitatea reală a modului de producţie capitalist. Ceea ce obligă producătorii să participe la edificarea lumii este şi ceea ce îi îndepărtează de ea. Ceea ce îi apropie pe oamenii eliberaţi de limitările locale şi naţionale este şi ceea ce îi îndepărtează unii de alţii. Ceea ce obligă la aprofundarea raţionalului este şi ceea ce alimentează iraţionalul exploatării ierarhice şi al represiunii. Ceea ce constituie puterea abstractă a societăţii constituie în egală măsură şi *non-libertatea* sa concretă.

IV. Proletariatul ca subiect şi ca reprezentare

> «Dreptul egal al tuturor la bunurile şi plăcerile acestei lumi, distrugerea oricărei autorităţi, negarea oricărui obstacol moral, iată, dacă se coboară la rădăcina lucrurilor, raţiunea de a fi a insurecţiei de la 18 martie şi legea redutabilei asocieri care i-a furnizat o armată.»
>
> *Ancheta parlamentară asupra insurecţiei din 18 martie*

73

Mişcarea reală care suprimă condiţiile existente guvernează societatea odată cu victoria burgheziei în economie şi, în mod manifest, după transpunerea politică a acestei victorii. Dezvoltarea forţelor de producţie a dus la năruirea vechilor raporturi de producţie, orice ordine statică devenind desuetă. Tot ceea ce era absolut devine istoric.

74

Aruncaţi fiind în istorie şi trebuind să participe la travaliul şi la luptele care o constituie, oamenii se văd nevoiţi să-şi reconsidere relaţiile, într-o manieră nouă, lucidă[13]. Această istorie nu are ca obiect distinct ceea ce realizează prin ea însăşi, deşi ultima viziune metafizică inconştientă a epocii istorice a putut să vadă în progresia productivă a desfăşurării istoriei obiectul însuşi al acesteia. *Subiectul* istoriei nu poate fi decît viul producîndu-se pe sine, devenind stăpîn şi posesor al lumii sale care este istoria şi existînd ca şi *conştiinţă a jocului său*.

75

Luptele de clasă ale îndelungatei *epoci revoluţionare*, inaugurate de ascensiunea burgheziei se dezvoltă în acelaşi ritm cu *gîndirea istoriei,* dialectica, o gîndire ce nu se mai opreşte la cercetarea unui sens al fiinţării, ci se ridică pînă la cunoaşterea dispariţiei a tot ce există şi care face să dispară în mişcare orice separaţie.

---

[13] Aluzie la Marx: «Toate relaţiile înţepenite, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări şi concepţii, venerate din moşi-strămoşi, se destramă, iar cele nou create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice... Oamenii sînt în sfîrşit siliţi să privească cu luciditate poziţia lor în viaţă, relaţiile lor reciproce» (*Manifestul Partidului Comunist*, în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 469).

76

Hegel nu mai avea de *interpretat* lumea, ci *transformarea* ei. *Doar interpretînd* transformarea, Hegel nu este decît momentul împlinirii filosofice a filosofiei. El vrea să înţeleagă o lume *care se face pe sine.* Această gîndire istorică nu este încă decît conştiinţa care apare întotdeauna prea tîrziu şi care enunţă justificări *post festum.* Astfel, ea n-a depăşit separaţia decît *în gîndire.* Paradoxul care constă în a condiţiona sensul oricărei realităţi de împlinirea ei istorică şi a evidenţia, în acelaşi timp, acest sens ca şi constituindu-se el însuşi în împlinire a istoriei, decurge din simplul fapt că gînditorul revoluţiilor burgheze din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea n-a urmărit în filosofia sa decît *reconcilierea* cu rezultatul lor. «Chiar ca şi filosofie a revoluţiei burgheze, ea nu exprimă întreg procesul acestei revoluţii, ci doar ultima sa concluzie. În acest sens, ea este o filosofie nu a revoluţiei, ci a restauraţiei.» (Karl Korsch[14], *Teze despre Hegel şi revoluţie.*) Hegel a făcut, pentru ultima dată, munca filosofului, «glorificarea a ceea ce există»; dar ceea ce exista pentru el nu putea fi decît totalitatea mişcării istorice. Poziţia *exterioară* a gîndirii fiind de fapt păstrată, ea nu putea fi mascată decît prin identificarea sa cu un proiect prealabil al Spiritului, erou absolut care a făcut ce-a vrut şi a vrut ce-a făcut, şi a cărui împlinire coincide cu prezentul. Astfel, filosofia care moare în gîndirea istoriei nu-şi mai poate glorifica lumea decît renegînd-o, căci, pentru a lua cuvîntul, ea trebuie deja să presupună încheiată această istorie totală la care a redus totul şi închisă şedinţa singurului tribunal în care poate fi rostită sentinţa adevărului.

77

Cînd proletariatul dovedeşte prin propria sa existenţă efectivă că această gîndire a istoriei nu s-a uitat pe sine, dezminţirea *concluziei* este deopotrivă confirmarea metodei.

78

Gîndirea istoriei nu poate fi salvată decît devenind gîndire practică; iar practica proletariatului ca şi clasă revoluţionară nu poate fi mai puţin decît conştiinţa istorică operînd asupra totalităţii lumii sale. Toate curentele teoretice ale mişcării muncitoreşti *revoluţionare* s-au născut din confruntări critice cu gîndirea hegeliană, la Marx ca şi la Stirner[15] şi Bakunin[16].

79

Caracterul inseparabil al teoriei lui Marx de metoda hegeliană este el însuşi inseparabil de caracterul revoluţionar al acestei teorii, adică de adevărul său. Datorită acestui fapt, prima relaţie a fost în general ignorată, greşit înţeleasă ori chiar denunţată ca fiind punctul slab a ceea ce devenea în mod falacios o *doctrină* marxistă. Bernstein[17], în *Socialism teoretic şi social-democraţie practică,* evidenţiază perfect această legătură dintre metoda dialectică şi *partinitatea* istorică,

---

[14] Karl Korsch (1886-1961), filosof german, apropiat al curentului spartakist întemeiat de Rosa Luxemburg, membru al Partidului Comunist German. În scrierile sale, a încercat să analizeze ruptura dintre filosofia lui Marx şi filosofia germană, îndeosebi cea a lui Hegel. Korsch reprezintă un curent radical, opus «imperialismului roşu» şi stalinismului, reclamîndu-se totuşi de la marxismul revoluţionar.

[15] Johann Kaspar Schmidt, zis Max Stirner (1806-1856), filosof german, a cărui principală lucrare (*Unicul şi proprietatea sa*, 1845) este o critică a liberalismului politic, social şi uman, care vizează în special antropologia lui Feuerbach. Stirner opune acesteia un individualism anarhist, căruia Marx şi Engels i-au adus, în *Ideologia germană*, o amplă critică.

[16] Mihail Alexandrovici Bakunin (1814-1876), revoluţionar anarhist rus. Participant la revoluţia din 1848, condamnat la moarte în 1849, apoi deportat în Siberia în 1857, de unde evadează patru ani mai tîrziu, se orientează definitiv spre anarhism. Partizan al corporatismului şi al federalismului antiautoritar, propovăduind suprimarea imediată şi radicală a statului prin revoluţia socialistă, Bakunin apare ca unul din marii teoreticieni ai anarhismului.

[17] Eduard Bernstein (1850-1932), scriitor şi om politic german. Militînd încă din 1870 în cadrul partidului social-democrat german, pe care l-a condus alături de Kautsky, a fost mai întîi marxist ortodox, dar s-a orientat apoi rapid către un socialism reformist. În lucrarea *Socialism teoretic şi social-democraţie practică* (1899), Bernstein prevedea o transformare graduală şi neviolentă a societăţii capitaliste în societate socialistă.

deplîngînd previziunile prea puţin ştiinţifice ale *Manifestului* din 1847 despre iminenţa revoluţiei proletare în Germania: «Această autosugestie istorică, atît de eronată încît nici ultimul vizionar politic n-ar fi putut găsi una mai nepotrivită, ar părea de neînţeles la un Marx care studiase deja în mod serios în acea perioadă economia, dacă n-ar trebui să vedem în ea produsul unei rămăşiţe a dialecticii antitetice hegeliene, de care Marx, nu mai mult decît Engels, n-a ştiut să se debaraseze niciodată complet. În acele vremuri de efervescenţă generală, această slăbiciune i-a fost cu atît mai fatală».

80

Răsturnarea pe care Marx o efectuează pentru «o salvare prin transfer» a gîndirii revoluţiilor burgheze nu constă, în mod trivial, în înlocuirea mersului Spiritului hegelian spre regăsirea de sine în timp cu dezvoltarea materialistă a forţelor de producţie, ca şi cum obiectivarea sa ar fi identică cu alienarea sa, iar rănile sale istorice n-ar lăsa nici o urmă. Istoria devenită reală nu mai are *sfîrşit.* Marx a dărîmat poziţia *separată* a lui Hegel în faţa a ceea ce se întîmplă şi *contemplarea* unui agent suprem extern, oricare ar fi el. Singura misiune a teoriei rămîne aceea de a-şi cunoaşte propriile fapte. Dimpotrivă, contemplarea mişcării economiei, în gîndirea dominantă a societăţii actuale este, dimpotrivă, moştenirea *nerăsturnată* a părţii *nedialectice* din tentativa hegeliană de construire a unui sistem circular: este o aprobare care a pierdut dimensiunea conceptului şi care nu mai are nevoie de un hegelianism pentru a se justifica, deoarece mişcarea ce-ar trebui preamărită nu mai e decît un sector fără gîndire a lumii, a cărei dezvoltare mecanică domină efectiv totul. Proiectul lui Marx este cel al unei istorii conştiente. Cantitativul care se naşte în dezvoltarea oarbă a forţelor de producţie economice trebuie să se transforme în apropriere istorică de tip calitativ. *Critica economiei politice* este primul act al acestui *sfîrşit al preistoriei*: «Dintre toate instrumentele de producţie, cea mai mare putere productivă este clasa revoluţionară însăşi».

81

Ceea ce apropie foarte mult teoria lui Marx de gîndirea ştiinţifică este înţelegerea raţională a forţelor care se exercită efectiv în societate. Dar ea trece în mod fundamental *dincolo* de gîndirea ştiinţifică, acolo unde aceasta nu este conservată decît dacă e depăşită: este vorba de o înţelegere a *luptei* şi nicidecum a *legii*. «Noi nu cunoaştem decît o singură ştiinţă: ştiinţa istoriei», afirmă *Ideologia germană*.

82

Epoca burgheză, în intenţia ei de a fundamenta ştiinţific istoria, neglijează faptul ca această ştiinţă disponibilă a trebuit să fie ea însăşi fondată istoric odată cu economia. Reciproc, istoria nu depinde în mod radical de această cunoaştere decît în măsura în care ea rămîne *istorie economică*. Inutilitatea calculelor socialiste, care erau convinse că au stabilit o periodicitate exactă a crizelor, demonstrează cît de mult poate fi neglijată partea de istorie din economie – ca proces global ce-şi poate modifica propriile date ştiinţifice de bază – dintr-o perspectivă cu pretenţii de ştiinţificitate; iar de cînd intervenţia constantă a statului a ajuns să compenseze efectul tendinţelor spre criză, acelaşi gen de raţionament descoperă în acest echilibru o armonie economică definitivă. Proiectul de depăşire a economiei şi de intrare în posesia istoriei, chiar dacă trebuie să cunoască ştiinţa societăţii – şi să se raporteze la ea – nu poate fi el însuşi *ştiinţific*. În această ultimă mişcare ce crede că domină istoria prezentă printr-o cunoaştere ştiinţifică, punctul de vedere revoluţionar a rămas *burghez*.

83

Curentele utopice ale socialismului, deşi fondate ele însele istoric pe critica organizării sociale externe, pot fi socotite pe drept cuvînt utopice în măsura în care ele refuză istoria – adică lupta reală în plină desfăşurare, ca şi mişcarea timpului dincolo de perfecţiunea imuabilă a imaginii lor despre societatea fericită – şi nu pentru că ar refuza ştiinţa. Gînditorii utopişti sînt, dimpotrivă,

total dominaţi de gîndirea ştiinţifică, aşa cum se impusese ea în secolele precedente. Ei caută perfecţiunea acestui sistem raţional general şi nu se consideră deloc nişte profeţi neajutoraţi, deoarece cred în puterea socială a demonstraţiei ştiinţifice şi chiar în cucerirea puterii de către ştiinţă, în cazul saint-simonismului. Cum «ar putea ei să smulgă prin lupte ceea ce trebuie să fie dovedit?» se întreabă Sombart[18]. Totuşi, concepţia ştiinţifică a utopiştilor nu se întinde pînă la ideea că unele grupuri sociale au interese într-o situaţie existentă, forţe pentru a o menţine, dar şi forme de falsă conştiinţă corespunzătoare unor asemenea poziţii. Ea rămîne deci cu mult dincoace de realitatea istorică a dezvoltării ştiinţei însăşi, o dezvoltare orientată în mare parte de *cererea socială* născută din asemenea factori, care selecţionează nu numai ceea ce poate fi admis, dar şi ceea ce poate fi cercetat. Socialiştii utopici, rămaşi prizonieri ai *modului de expunere a adevărului ştiinţific,* concep acest adevăr conform purei sale imagini abstracte, aşa cum o văzuse impunîndu-se un stadiu foarte înapoiat al societăţii. După cum remarca Sorel[19], utopiştii cred că pot descoperi şi demonstra legile societăţii după modelul *astronomiei*. Armonia vizată de ei, ostilă istoriei, decurge dintr-o încercare de aplicare la societate a ştiinţei celei mai puţin dependente de istorie. Ea încearcă să se facă recunoscută cu aceeaşi inocenţă experimentală ca şi newtonismul, iar destinul fericit constant postulat «joacă în ştiinţa lor socială un rol analog celui ce revine inerţiei în mecanica raţională» (*Materiale pentru o teorie a proletariatului*).

84

Tocmai latura determinist-ştiinţifică din gîndirea lui Marx a fost breşa prin care a pătruns în moştenirea teoretică lăsată mişcării muncitoreşti, procesul de «ideologizare». Apariţia subiectului în istorie este amînată, în timp ce ştiinţa istorică prin excelenţă, economia, tinde din ce în ce mai mult să garanteze necesitatea propriei sale negaţii viitoare. Dar prin aceasta, este respinsă în afara cîmpului viziunii teoretice practica revoluţionară, care este singurul adevăr al acestei negaţii. Astfel, se impune studiul meticulos al dezvoltării economice şi necesitatea de a admite, prin acest studiu, cu o detaşare hegeliană, durerea, sau ceea ce, în rezultatul său, rămîne «cimitir al bunelor intenţii». Se descoperă că acum, conform ştiinţelor revoluţiilor, *conştiinţa apare mereu prea devreme*, şi ea va trebui să fie pregătită. «Istoria a arătat că nici noi şi nici cei care gîndeau la fel ca noi nu au avut dreptate. Ea a arătat limpede că pe atunci dezvoltarea economică pe continentul european era încă departe de a fi maturizată...», va spune Engels în 1895[20]. Marx a menţinut toată viaţa sa punctul de vedere unitar al teoriei sale, însă *expunerea* teoriei sale s-a făcut pe *terenul* gîndirii dominante, precizîndu-se sub forma unor critici ale disciplinelor particulare, îndeosebi critica ştiinţei fundamentale a societăţii burgheze, economia politică. Din această mutilare, acceptată ulterior ca definitivă, se va constitui «marxismul».

85

Greşeala în teoria lui Marx este, în mod firesc, greşeala luptei revoluţionare a proletariatului din vremea sa. Clasa muncitoare nu a decretat revoluţia permanentă în Germania anului 1848; Comuna a fost învinsă în izolare. Teoria revoluţionară nu poate deci să-şi atingă încă propria existenţă totală. Să fii redus la a o apăra doar şi la a o preciza în separarea muncii savante, la *British*

---

[18] Werner Sombart (1863-1941), economist şi sociolog german. În studiile sale asupra socialismului (*Socialismul şi mişcarea socială în secolul al XIX-lea*, 1896) şi asupra capitalismului, refuză să separe faptele economice de contextul lor politic şi cultural global. În critica sa a capitalismului liberal, a fost influenţat la început de marxism, dar s-a orientat apoi către un socialism naţionalist şi spiritualist, raliindu-se în cele din urmă naţional-socialismului (*Socialismul german*, 1934).
[19] George Sorel (1847-1922), teoretician politic francez. Denunţînd decadenţa economică, socială şi morală a burgheziei capitaliste, a formulat, sub influenţa lui Proudhon, Marx, Nietzsche, un socialism cu caracter etic. Liberalismului şi reformismului democratic le-a opus perspective anarho-sindicaliste, văzînd în violenţă, în particular în greva generală, cristalizarea luptei de clasă, şi în doctrinele sociale «mituri» exprimînd aspiraţiile proletariatului.
[20] În *Introducere la lucrarea lui Marx «Luptele de clasă din Franţa»*, în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 22, Editura Politică, Bucureşti, 1965, p.511.

Museum[21], implica o pierdere în teoria însăşi. Tocmai justificările ştiinţifice aduse viitorului dezvoltării clasei muncitoare şi practica revoluţionară combinată cu aceste justificări vor deveni obstacole în calea trecerii conştiinţei proletare într-un stadiu mai avansat.

86

Toată insuficienţa teoretică din apărarea *ştiinţifică* a revoluţiei proletare poate fi redusă, în privinţa conţinutului ca şi a formei de expunere, la o identificare a proletariatului cu burghezia *din punctul de vedere al cuceririi revoluţionare a puterii*.

87

Tendinţa de a întemeia o demonstraţie a legalităţii ştiinţifice a puterii proletare invocînd experimentările *repetate* ale trecutului deformează, încă din *Manifest*, gîndirea istorică a lui Marx, făcîndu-l să susţină o imagine *liniară* a dezvoltării modurilor de producţie, dezvoltare antrenată de lupte de clasă care ar sfîrşi de fiecare dată «printr-o prefacere revoluţionară a întregii societăţi sau prin pieirea claselor aflate în luptă[22]». Dar în realitatea observabilă a istoriei, la fel cum «modul de producţie asiatic», cum constata Marx undeva, şi-a păstrat imobilitatea în ciuda tuturor confruntărilor de clasă, tot aşa nici jacqueriile şerbilor nu i-au distrus niciodată pe baroni şi nici revoltele sclavilor din antichitate pe oamenii liberi. Schema liniară pierde din vedere mai întîi faptul că *burghezia este singura clasă revoluţionară care a învins vreodată*; în acelaşi timp, ea este singura pentru care dezvoltarea economiei a fost cauză şi consecinţă a dominaţiei sale în societate. Aceeaşi simplificare l-a făcut pe Marx să neglijeze rolul economic al statului în gestionarea unei societăţi de clasă. Dacă burghezia în ascensiune a părut să elibereze economia de intervenţia statului, aceasta s-a întîmplat în măsura în care statul vechi se confunda cu instrumentul unei opresiuni de clasă într-o *economie statică*. Burghezia şi-a dezvoltat puterea sa economică autonomă în perioada medievală de slăbire a statului, în momentul fragmentării feudale a puterilor echilibrate. Dar statul modern care, prin mercantilism, a început să sprijine dezvoltarea burgheziei şi care, în final, a devenit *statul său* în vremea acelui «laisser faire, laisser passer», se va dovedi ulterior înzestrat cu o putere centrală în gestiunea calculată a *procesului economic*. Marx reuşise totuşi să descrie, prin *bonapartism*, această schiţă a birocraţiei de stat modern, fuziune a capitalului şi a statului, baza unei «puteri naţionale a capitalului asupra muncii, a unei forţe publice organizate pentru aservirea socială», prin care burghezia renunţă la orice viaţă istorică pe care nu o poate reduce la istoria economică a lucrurilor, fiind astfel «condamnată ca şi celelalte clase la aceeaşi nulitate politică». Sînt puse deja aici bazele socio-politice ale spectacolului modern care defineşte, în mod negativ, proletariatul ca fiind *singurul pretendent la viaţa istorică*.

88

Cele două clase care corespund efectiv teoriei lui Marx, cele două clase pure către care conduce întreaga analiză din *Capitalul*, burghezia şi proletariatul, sînt în acelaşi timp singurele două clase revoluţionare ale istoriei, dar în condiţii diferite: revoluţia burgheză s-a produs, revoluţia proletară este un proiect, născut pe baza precedentei revoluţii, dar deosebindu-se de ea calitativ. Neglijînd *originalitatea* rolului istoric al burgheziei, se pierde din vedere originalitatea concretă a acestui proiect proletar care nu se poate realiza decît purtîndu-şi propriile stindarde şi cunoscînd «imensitatea sarcinilor sale». Burghezia a ajuns la putere pentru că era clasa economiei în dezvoltare. Proletariatul nu poate fi el însuşi puterea decît devenind *clasa conştiinţei*. Maturizarea forţelor de producţie nu poate garanta o asemenea putere nici măcar prin ocolirea deposedării amplificate pe care o antrenează. Acapararea iacobină a statului nu poate fi instrumentul său. Nici o *ideologie* nu-i poate servi pentru a deghiza scopurile parţiale în scopuri generale, deoarece el nu este în stare să menţină nici o realitate parţială care să fie efectiv a sa.

---

[21] Aluzie la faptul că, din 1849 şi pînă la sfîrşitul vieţii, Marx a locuit la Londra, unde studia adesea la British Museum.
[22] Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist*, cap. 1, p. 466.

89

Dacă Marx, într-o anumită perioadă a participării sale la lupta proletariatului, a aşteptat prea multe de la previziunea ştiinţifică, creînd chiar baza intelectuală a iluziilor economismului, se ştie totuşi că el nu le-a cedat personal. Într-o binecunoscută scrisoare din 7 decembrie 1867, însoţind un articol în care critică el însuşi *Capitalul* şi pe care Engels trebuia să-l publice ca şi cum ar proveni de la un adversar, Marx a expus clar limitele propriei sale ştiinţe: «...Tendinţa *subiectivă* a autorului (pe care i-o impuneau probabil poziţia sa politică şi trecutul său), adică modul în care îşi reprezintă sieşi şi prezintă celorlalţi rezultatul ultim al mişcării actuale, al procesului social actual, nu are nici o legătură cu analiza sa reală». Astfel Marx, denunţînd el însuşi «concluziile tendenţioase» ale analizei sale obiective şi prin ironia acelui «probabil» relativ la alegerile extraştiinţifice care i s-ar fi impus, oferă în acelaşi timp cheia metodologică a fuziunii celor două aspecte.

90

Fuziunea cunoaşterii şi acţiunii trebuie să se realizeze în chiar lupta istorică, de aşa manieră încît fiecare din aceşti termeni să situeze în celălalt garanţia adevărului său. Constituirea clasei proletare ca subiect înseamnă organizarea luptelor revoluţionare şi organizarea societăţii în *momentul revoluţionar:* aici trebuie să existe *condiţiile practice ale conştiinţei* în care teoria praxisului se confirmă devenind teorie practică. Totuşi, această problemă centrală a organizării a fost cel mai puţin luată în seamă de către teoria revoluţionară în epoca în care se puneau bazele mişcării muncitoreşti, adică atunci cînd această teorie avea încă un caracter *unitar*, provenit din gîndirea istoriei (şi pe care şi-a propus tocmai s-o dezvolte pînă la nivelul unei *practici* istorice unitare). În realitate, teoria e *inconsecventă* chiar în acest punct, admiţînd reluarea metodelor statale şi ierarhice de aplicare împrumutate de la revoluţia burgheză. Formele de organizare a mişcării muncitoreşti dezvoltate pe această inconsecvenţă a teoriei au avut, în schimb, tendinţa de a interzice menţinerea unei teorii unitare, fragmentînd-o în diverse cunoştinţe specializate şi parcelare. Această alienare ideologică a teoriei nu mai poate recunoaşte atunci verificarea practică a gîndirii istorice unitare pe care a trădat-o, cînd o asemenea verificare se iveşte în lupta spontană a muncitorilor; ea poate doar concura la a-i reprima manifestarea şi memoria. Totuşi, aceste forme istorice apărute în luptă sînt tocmai mediul practic ce lipsea teoriei pentru ca ea să fie adevărată. Ele sunt o exigenţă a teoriei, dar care nu fusese formulată teoretic. *Sovietul* nu era o descoperire a teoriei, iar adevărul teoretic suprem al Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor era chiar propria sa existenţă în practică.

91

Primele succese ale luptei Internaţionalei o conduceau să se elibereze de influenţele confuze ale ideologiei dominante ce mai supravieţuiau în ea. Dar înfrîngerile şi represiunea de care va avea parte în curînd vor face să treacă în prim plan un conflict între două concepţii despre revoluţia proletară, ce conţin amîndouă o dimensiune *autoritară* prin care autoemanciparea conştientă a clasei este abandonată. Într-adevăr, disputa devenită ireconciliabilă dintre marxişti şi bakuninişti era dublă, purtîndu-se în acelaşi timp în jurul puterii în societatea revoluţionară şi în jurul organizării prezente a mişcării; trecînd de la un aspect la celălalt, poziţiile adversarilor se răstoarnă. Bakunin combătea iluzia unei aboliri a claselor prin folosirea autoritară a puterii statale, prevăzînd reconstituirea unei clase dominante birocratice şi dictatura celor mai savanţi sau a celor care vor fi consideraţi ca atare. Marx, care credea că o maturizare inseparabilă a contradicţiilor economice şi a educaţiei democratice a muncitorilor ar reduce rolul unui stat proletar la o simplă fază de legalizare a noilor raporturi sociale care s-ar impune obiectiv, denunţa la Bakunin şi la partizanii săi autoritarismul unei elite conspirative care se plasase în mod intenţionat deasupra Internaţionalei şi avea intenţia extravagantă de a impune societăţii dictatura iresponsabilă a celor mai revoluţionari sau a celor care se vor fi declarat ei înşişi astfel. Bakunin îşi recruta efectiv partizanii pe o asemenea perspectivă: «Piloţi invizibili în mijlocul furtunii populare, noi trebuie să

o dirijăm, nu printr-o putere făţişă, ci prin dictatura colectivă a tuturor *aliaţilor*. Dictatura fără stindarde, fără nume, fără drept oficial, cu atît mai puternică cu cît nu va avea nici una din aparenţele puterii». Astfel s-au înfruntat două *ideologii* ale revoluţiei muncitoreşti conţinînd fiecare o critică parţial adevărată, dar pierzînd unitatea gîndirii istoriei şi constituindu-se ele însele în *autorităţi* ideologice. Organizaţii puternice, cum au fost social-democraţia germană ori Federaţia Anarhistă Iberică, au servit cu fidelitate una sau alta din aceste ideologii; pretutindeni însă, rezultatul a fost cu totul diferit de cel dorit.

92

Faptul de a concepe scopul revoluţiei proletare ca *prezent în mod imediat* constituie deopotrivă grandoarea şi slăbiciunea luptei anarhiste reale (căci, în variantele sale individualiste, pretenţiile anarhismului rămîn derizorii). Din gîndirea istorică a luptelor de clasă moderne, anarhismul colectivist reţine doar concluzia, iar exigenţa absolută a acestei concluzii se face şi ea simţită în dispreţul său deliberat faţă de metodă. Astfel, critica sa a *luptei politice* a rămas abstractă, în timp ce preferinţa pentru lupta economică nu s-a afirmat decît odată cu iluzia unei soluţii definitive smulse dintr-odată pe acest teren, în ziua grevei generale ori a insurecţiei. Anarhiştii *au de realizat un ideal*. Anarhismul este negarea *încă ideologică* a statului şi a claselor, adică a condiţiilor sociale însele ale ideologiei separate. Este *ideologia purei libertăţi*, care egalizează totul şi care înlătură orice idee a răului istoric. Acest punct de vedere al fuziunii tuturor exigenţelor parţiale a conferit anarhismului meritul de a reprezenta refuzul condiţiilor existente pentru ansamblul vieţii şi nu doar în jurul vreunei specializări critice privilegiate; dar, fiind luată în mod absolut, conform capriciilor individuale şi înaintea realizării sale efective, această fuziune a condamnat şi anarhismul la o incoerenţă prea uşor de constatat. Anarhismul nu trebuie decît să reia şi să repună în joc în fiecare luptă aceeaşi concluzie simplă şi definitivă, pentru că această primă concluzie era încă de la început identificată cu realizarea integrală a mişcării. Bakunin putea deci să scrie în 1873, părăsind Federaţia Jurasiană: «În ultimii nouă ani s-au dezvoltat în sînul Internaţionalei mai multe idei decît ar fi fost necesare pentru a salva lumea, dacă ideile singure ar fi fost suficiente să o salveze, iar eu sînt gata să înfrunt pe oricine ar mai lansa vreuna nouă. A trecut vremea ideilor, a venit vremea faptelor şi a acţiunilor». Fără îndoială, această concepţie păstrează din gîndirea istorică a proletariatului certitudinea că ideile trebuie să devină practice, dar ea părăseşte terenul istoric odată cu presupoziţia că formele adecvate ale acestei treceri la practică au fost deja găsite şi că ele nu se vor mai modifica.

93

Anarhiştii, care se disting explicit de ansamblul mişcării muncitoreşti prin convingerile lor ideologice, vor reproduce între ei această separaţie a competenţelor, furnizînd un teren favorabil dominaţiei informale, asupra oricărei organizaţii anarhiste, a propagandiştilor şi apărătorilor propriei lor ideologii, specialişti cu atît mai mediocrii, de obicei, cu cît activitatea lor intelectuală îşi propune îndeosebi repetarea cîtorva adevăruri definitive. Respectul ideologic al unanimităţii în decizie a favorizat mai curînd autoritatea necontrolată, chiar în organizaţie, a *specialiştilor libertăţii*; iar anarhismul revoluţionar aşteaptă de la poporul eliberat acelaşi gen de unanimitate, obţinută prin aceleaşi mijloace. De altfel, refuzul de a lua în considerare opoziţia de condiţii dintre o minoritate grupată în lupta actuală şi societatea indivizilor liberi, a întreţinut o permanentă separaţie între anarhişti în momentul unei decizii comune, cum o demonstrează exemplul nenumăratelor insurecţii anarhiste din Spania, limitate şi zdrobite pe plan local.

94

Iluzia întreţinută mai mult sau mai puţin explicit în anarhismul autentic este iminenţa permanentă a unei revoluţii care va trebui să dea dreptate ideologiei şi modului de organizare practic derivat din ideologie, împlinindu-se în mod instantaneu. Anarhismul a condus efectiv o revoluţie socială în

1936 şi a schiţat cel mai elaborat proiect al unei puteri proletare[23]. Dar chiar şi în aceste circumstanţe, trebuie notat că, pe de o parte, semnalul unei insurecţii generale fusese impus printr-un *pronunciamento* al armatei; pe de altă parte, în măsura în care această revoluţie nu fusese încheiată în primele zile, datorită existenţei unei puteri franchiste în jumătate din ţară, sprijinită puternic din străinătate, în timp ce restul mişcării proletare internaţionale era deja învinsă şi datorită supravieţuirii forţelor burgheze sau a altor partide muncitoreşti etatiste în tabăra Republicii, mişcarea anarhistă organizată s-a dovedit incapabilă să extindă semi-victoriile revoluţiei, sau măcar să le apere. Şefii săi recunoscuţi au devenit miniştri şi ostatici ai statului burghez care distrugea revoluţia pentru a pierde războiul civil.

95

«Marxismul ortodox» al Internaţionalei a II-a este ideologia ştiinţifică a revoluţiei socialiste, ce-şi identifică întreg adevărul său cu procesul obiectiv din economie şi cu progresul unei recunoaşteri a acestei necesităţi de către clasa muncitoare educată prin organizare. Această ideologie regăseşte încrederea în demonstraţia pedagogică specifică socialismului utopic, dar însoţită de o referinţă *contemplativă* la cursul istoriei: totuşi, o asemenea atitudine a pierdut atît dimensiunea hegeliană a unei istorii totale cît şi imaginea imobilă a totalităţii prezentă în critica utopistă (în cel mai înalt grad la Fourier). Dintr-o asemenea atitudine ştiinţifică, ce nu putea decît să provoace în compensaţie noi opţiuni etice, provin inepţiile lui Hilferding[24], atunci cînd afirmă că recunoaşterea necesităţii socialismului nu oferă «indicaţii despre atitudinea practică de urmat. Căci una e a recunoaşte o necesitate şi cu totul altceva a se pune în serviciul acestei necesităţi» (*Capitalul financiar*). Cei care au ignorat că gîndirea unitară a istoriei, pentru Marx ca şi pentru proletariatul revoluţionar, *nu era distinctă de o atitudine practică de urmat*, trebuiau să devină în mod firesc victime ale practicii pe care o adoptaseră simultan.

96

Ideologia organizaţiei social-democrate o puneau pe aceasta la dispoziţia *profesorilor* care educau clasa muncitoare, iar forma de organizare adoptată era una adecvată acestei ucenicii pasive. Participarea socialiştilor din Internaţionala a II-a la luptele politice şi economice era desigur concretă, dar profund *necritică*. Ea era făcută, în numele *iluziei revoluţionare*, conform unei practici manifest *reformiste*. Astfel, ideologia revoluţionară urma să fie sfărîmată tocmai de succesul celor ce o susţineau. Separarea deputaţilor şi a jurnaliştilor în cadrul mişcării îi conducea către un mod de viaţă burghez pe cei care erau recrutaţi deja dintre intelectualii burghezi. Birocraţia sindicală îi transforma în curtieri ai forţei de muncă, vandabilă ca marfă la preţul său corect, tocmai pe cei care erau recrutaţi în timpul luptelor muncitori industriali şi aleşi dintre aceştia. Pentru ca activitatea lor, a tuturor, să păstreze ceva revoluţionar, ar fi trebuit ca societatea capitalistă să fie în momentul respectiv incapabilă *să suporte* economic acest reformism pe care îl tolera politic sub forma agitaţiilor lor legaliste. Ştiinţa lor garanta o asemenea incompatibilitate, pe care istoria însă o dezminţea imediat.

97

Această contradicţie – căreia Bernstein, care era social-democratul cel mai îndepărtat de ideologia politică şi cel mai ataşat metodologiei ştiinţei burgheze, încercase în chip onest să-i demonstreze realitatea, şi pe care mişcarea reformistă a muncitorilor englezi, lipsindu-se de ideologia revoluţionară, o arătase şi ea – nu trebuia să fie totuşi demonstrată fără replică decît prin

[23] Este vorba de venirea la putere în Spania a Frontului Popular compus din socialişti, comunişti, anarhişti, dar şi din autonomişti basci şi catalani, care a provocat opoziţia franchiştilor şi războiul civil care a durat pînă în 1939.

[24] Rudolf Hilferding (1877-1941), om politic german, de origine austriacă. Social-democrat, membru al Internaţionalei a II-a, a publicat *Capitalul financiar* (1910), o lucrare care «în ciuda unei anumite tendinţe de a concilia marxismul cu oportunismul... constituie o analiză teoretică deosebit de preţioasă a fazei celei mai recente a dezvoltării capitalismului» (Lenin).

dezvoltarea istorică însăşi. Bernstein, deşi plin de iluzii de altfel, negase că o criză a producţiei capitaliste va forţa în mod miraculos mîna socialiştilor, care nu voiau să moştenească o revoluţie decît printr-o astfel de consacrare legitimă. Momentul de profundă zguduire socială care se manifestase odată cu primul război mondial, deşi fecund în conştientizări, a demonstrat de două ori că ierarhia social-democrată nu educase în spirit revoluţionar, nu-i *făcuse deloc teoreticieni* pe muncitorii germani: mai întîi, cînd marea majoritate a partidului s-a raliat războiului imperialist; apoi, cînd în momentul înfrîngerii, i-a nimicit pe revoluţionarii spartakişti. Fostul muncitor Ebert[25] credea încă în păcat, pentru că mărturisea că urăşte revoluţia «ca păcatul». Acelaşi conducător se dovedi, în schimb, un bun precursor al *reprezentării socialiste* care se va manifesta, la scurtă vreme după aceea, ca un duşman absolut al proletariatului din Rusia şi de pretutindeni, formulînd programul exact al acestei noi alienări: «Socialism înseamnă să munceşti mult».

98

Lenin n-a fost, ca şi gînditor marxist, decît *kauţkistul*[26] *fidel* şi consecvent care aplica *ideologia revoluţionară* a acestui «marxism ortodox» la condiţiile ruseşti, condiţii care nu permiteau atitudinea reformistă pe care o practica în replică Internaţionala a II-a. Direcţia *externă* a proletariatului, acţionînd prin intermediul unui partid clandestin disciplinat, supus intelectualilor care au devenit «revoluţionari profesionişti», constituie aici o profesie care nu doreşte să pactizeze cu nici o profesie conducătoare a societăţii capitaliste (regimul politic ţarist fiind de altfel incapabil să ofere o asemenea deschidere, a cărei bază este un stadiu avansat al puterii burgheziei). Ea devine deci *profesia conducerii* absolute a societăţii.

99

Radicalismul ideologic autoritar al bolşevicilor s-a extins la scară mondială odată cu înfrîngerea social-democraţiei internaţionale în faţa războiului. Sfîrşitul sîngeros al iluziilor democratice ale mişcării muncitoreşti făcuse din întreaga lume o Rusie, iar bolşevismul, stăpînind asupra primei rupturi revoluţionare pe care o provocase această epocă de criză, oferea proletariatului din toate ţările modelul său ierarhic şi ideologic, pentru «a vorbi ruseşte» clasei dominante. Lenin n-a reproşat marxismului Internaţionalei a II-a că este o *ideologie* revoluţionară, ci că a încetat să mai fie una.

100

Acelaşi moment istoric, în care bolşevismul a triumfat *pentru el însuşi* în Rusia şi în care social-democraţia a luptat glorios *pentru vechea lume*, marchează naşterea definitivă a unei noi stări de lucruri care se situează în miezul dominaţiei spectacolului modern: *reprezentarea muncitorească* s-a opus radical clasei.

101

«În toate revoluţiile anterioare, scria Rosa Luxemburg[27] în *Rote Fahne* din 21 decembrie 1918, combatanţii se înfruntau pe faţă: clasă contra clasă, program contra program. În actuala revoluţie,

---

[25] Friedrich Ebert (1871-1925), om politic german, memebru al partidului social-democrat german, la a cărui conducere ajunge în 1913. După ce a contribuit la reprimarea insurecţiei spartakiste din 1919, a devenit primul preşedinte al Republicii germane (1919-1925).

[26] Karl Kautsky (1854-1938), om politic german, teoretician al partidului social-democrat german, pe care l-a condus împreună cu Eduard Bernstein (1880), dar de care s-a separat, impunînd partidului tendinţa marxistă. Autor a numeroase lucrări de vulgarizare a marxismului, a dat acestuia o interpretare adesea mecanistă şi scientistă, substituind progresiv ideii de revoluţie ideea unei evoluţii inevitabile spre socialism. Conducător al Internaţionalei a II-a, a evoluat către centrism şi reformism după 1910, sfîrşind prin a renunţa la teoria prăbuşirii necesare a capitalismului. Tezele sale au fost sever criticate de către Lenin.

[27] Rosa Luxemburg (1870-1919), socialistă revoluţionară germană de origine poloneză. Eşecul Internaţionalei a II-a şi a politicii social-democraţiei germane au condus-o la întemeierea, împreună cu K.

trupele de apărare a vechii ordini nu intervin în numele claselor conducătoare, ci sub drapelul unui «partid social-democrat». Dacă problema centrală a revoluţiei ar fi fost pusă deschis şi onest: capitalism sau socialism, nici o îndoială, nici o ezitare n-ar fi azi posibile în marea masă a proletariatului». Astfel, cu cîteva zile înaintea distrugerii sale, curentul radical al proletariatului german descoperea secretul noilor condiţii pe care le crease întregul proces anterior (şi la care reprezentarea muncitorească contribuise din plin): organizarea spectaculară a apărării ordinii existente, dominaţia socială a aparenţelor, în care nici o «problemă centrală» nu se mai poate pune «deschis şi onest». Reprezentarea revoluţionară a proletariatului în acest stadiu devenise factorul principal şi, în acelaşi timp, rezultatul central al falsificării generale a societăţii.

102

Organizarea proletariatului după modelul bolşevic, născut din înapoierea rusă şi din demisia mişcării muncitoreşti din ţările avansate în faţa luptei revoluţionare, mai găsise în înapoierea rusă toate condiţiile care conduceau o asemenea formă de organizare către răsturnarea contrarevoluţionară pe care o conţinea în mod inconştient în germenele sau original; iar demisia repetată a masei mişcării muncitoreşti europene în faţa acelui *Hic Rhodus, hic salta* din perioada 1918-1920, demisie care includea distrugerea violentă a minorităţii sale radicale, a favorizat dezvoltarea completă a procesului, lăsînd să se afirme din ea în faţa lumii rezultatul său mincinos, ca singura soluţie proletară. Acapararea monopolului statal al reprezentării şi al apărării puterii muncitorilor care oferea o justificare partidului bolşevic, l-a făcut *să devină ceea ce era de fapt*: partidul *proprietarilor proletariatului*, eliminînd mai ales formele precedente de proprietate.

103

Toate condiţiile lichidării ţarismului luate în considerare în dezbaterea teoretică mereu nesatisfăcătoare a diverselor tendinţe ale social-democraţiei ruse din ultimii douăzeci de ani – slăbiciune a burgheziei, importanţă a majorităţii ţărăneşti, rol decisiv al unui proletariat concentrat şi combativ dar extrem de minoritar în ţară – îşi vor găsi în cele din urmă soluţia în practică printr-un dat care nu era prezent în ipoteze: birocraţia revoluţionară care dirija proletariatul, punînd mîna pe stat, a dat societăţii o nouă dominaţie de clasă. Revoluţia strict burgheză era imposibilă; «dictatura democratică a muncitorilor şi ţăranilor» era lipsită de sens; puterea proletară a sovietelor nu putea să se menţină în acelaşi timp împotriva clasei ţăranilor proprietari, a reacţiunii albe naţionale şi internaţionale şi a propriei sale reprezentări exteriorizate şi alienate în partid muncitoresc al stăpînilor absoluţi ai statului, ai economiei, ai expresiei şi în curînd ai gîndirii. Teoria revoluţiei permanente a lui Troţki şi Parvus, la care Lenin a aderat efectiv în aprilie 1917, era singura ce va deveni adevărată pentru ţările înapoiate din punct de vedere al dezvoltării sociale a burgheziei, dar numai după introducerea acestui factor necunoscut care era puterea de clasă a birocraţiei. Concentrarea dictaturii în mîinile reprezentării supreme a ideologiei a fost apărată cu cea mai mare consecvenţă de Lenin în numeroasele dispute din cadrul direcţiei bolşevice. Lenin avea de fiecare dată dreptate în faţa adversarilor săi prin aceea că susţinea soluţia implicată de opţiunile anterioare ale puterii absolute minoritare: democraţia refuzată *statal* ţăranilor, trebuia să fie refuzată şi muncitorilor, ceea ce ducea la a o refuza conducătorilor comunişti ai sindicatelor şi în întregul partid, iar, în cele din urmă, pînă la vîrful partidului ierarhic. La Congresul al X-lea, în momentul în care sovietul de Cronstadt[28] era nimicit de armată şi

---

Liebknecht, F. Mehring şi C. Zetkin, a Ligii Spartakus, care a adoptat poziţii revoluţionare şi antimilitariste. Închisă, apoi eliberată în timpul revoluţiei din noiembrie 1918, şi-a reluat activitatea revoluţionară, întemeind şi conducînd ziarul *Die rote Fahne* (Drapelul roşu), unde a publicat programul revoluţiei, contribuind la formarea Partidului Comunist German (decembrie 1918). A participat la insurecţia spartakistă (ianuarie 1919), căreia i se opusese la început, fiind arestată şi apoi asasinată în timpul reprimării acestei insurecţii (15 ianuarie 1919).

[28] Cronstadt, sau Kronstadt, oraş situat pe insula Kotlin, la vest de Sankt-Petersburg. În martie 1921, Troţki a reprimat cu violenţă o răscoală a marinarilor îndreptată împotriva puterii sovietice. Actori principali în Revoluţia din Octombrie, marinarii s-au revoltat sub lozinca: «Trăiască Sovietele fără comunişti!».

acoperit de calomnii, Lenin pronunţa împotriva birocraţilor pucişti organizaţi în «Opoziţia Muncitorească» această concluzie căreia Stalin îi va extinde logica pînă la o perfectă diviziune a lumii: «Aici sau dincolo cu o puşcă, dar nu cu opoziţia... Ne-am săturat de opoziţie».

104

Birocraţia, rămasă singura proprietară a unui *capitalism de stat*, şi-a asigurat mai întîi puterea în interior printr-o alianţă temporară cu ţărănimea, după Cronstadt, în timpul «noii politici economice[29]», după cum şi-a apărat-o în exterior utilizînd muncitorii înregimentaţi în partidele birocratice ale Internaţionalei a III-a ca forţă de sprijin a diplomaţiei ruse, pentru a sabota orice mişcare revoluţionară şi a susţine guvernări burgheze de la care sconta un sprijin în politica internaţională (puterea Kuo-Min-Tang[30]-ului în China, între 1925-1927, Frontul Popular în Spania şi Franţa etc.). Dar societatea birocratică trebuia să-şi urmărească propria desăvîrşire prin teroarea exercitată asupra ţărănimii pentru a realiza acumularea capitalistă primitivă cea mai brutală din istorie. Această industrializare a epocii staliniste scoate în evidenţă realitatea ultimă a *birocraţiei*: ea este o continuare a puterii economiei, salvare a esenţialului din societatea economiei de piaţă menţinînd munca-marfă. Este o dovadă a economiei independente, care domină într-atît societatea încît e capabilă să recreeze pentru propriile sale scopuri dominaţia de clasă de care are nevoie: ceea ce înseamnă că burghezia a creat o putere autonomă care, atîta vreme cît subzistă această autonomie, poate merge pînă la a se lipsi de o burghezie. Birocraţia totalitară nu este «ultima clasă proprietară din istorie» în sensul lui Bruno Rizzi, ci doar *o clasă dominantă de substituţie* pentru economia de piaţă. Proprietatea privată capitalistă falimentară e înlocuită cu un subprodus simplificat, mai puţin diversificat, *concentrat* în proprietate colectivă a clasei birocratice. Această formă subdezvoltată de clasă dominantă este şi expresia subdezvoltării economice, neavînd alt scop decît recuperarea întîrzierii acestei dezvoltări în anumite regiuni ale lumii. Partidul muncitoresc, organizat după modelul burghez al separaţiei, e cel care a furnizat cadrul ierarhico-statal acestui supliment al clasei dominante. Anton Ciliga[31] nota într-o închisoare a lui Stalin că «problemele tehnice de organizare se dovedeau a fi probleme sociale» (*Lenin şi Revoluţia*).

105

Ideologia revoluţionară, *coerenţa separatului* pentru care leninismul constituie cel mai înalt efort voluntarist, deţinînd gestiunea unei realităţi care o respinge, *va reveni la adevărul său în incoerenţă* odată cu stalinismul. În acest moment, ideologia nu mai este o armă, ci un scop. Minciuna care nu mai este contrazisă devine nebunie. Atît realitatea, cît şi scopul sînt dizolvate în proclamaţia ideologică totalitară: tot ceea ce spune e tot ceea ce este. E un primitivism local al spectacolului, al cărui rol e esenţial totuşi în dezvoltarea spectacolului mondial. Ideologia care se materializează aici n-a transformat economic lumea, cum a făcut-o capitalismul ajuns în stadiul abundenţei; ea a transformat doar *percepţia* într-un mod poliţienesc.

106

Clasa ideologică-totalitară la putere este puterea unei lumi răsturnate: cu cît este mai puternică, cu atît afirmă mai mult că nu există, iar forţa sa îi serveşte în primul rînd la a-şi afirma inexistenţa. Ea

---

[29] Ansamblu de măsuri semicapitaliste decise de Lenin la al X-lea congres din 1921 pentru a-i linişti pe ţărani, instaurînd o piaţă liberă pentru recoltele lor. Aceste măsuri vor fi suspendate de Stalin în 1928.
[30] Kuo-Min-Tang, sau Gomindan, «partid popular naţional», partid chinez format în China în 1911, favorabil stabilirii unei republici chineze. După 1925, partidul s-a orientat către unificarea ţării şi a naţionalismului împotriva invadatorilor japonezi şi apoi împotriva comuniştilor.
[31] Anton Ciliga (n.1898 la Segotici, Iugoslavia), istoric şi membru al fracţiunii pro-comuniste din Partidul social democrat din Croaţia. Din 1926 lucrează în secţia balcanică a Kominternului, la Moscova; în 1929 trece de partea opoziţiei, împotriva politicii colectiviste a lui Stalin şi a Cominternului în Iugoslavia. Este arestat în 1930, exilat şi deţinut 6 ani în Siberia. Publică în 1936 *În ţara marii minciuni* şi în 1950 *Siberia, ţinut de exil şi de industrializare*.

e modestă doar în această privinţă, căci inexistenţa sa oficială trebuie de asemenea să coincidă cu acel *nec plus ultra* al dezvoltării istorice, care s-ar datora în egală măsură infailibilei sale conduceri. Prezentă pretutindeni, birocraţia trebuie să fie *clasa invizibilă* pentru conştiinţă, astfel încît întreaga viaţă socială devine dementă. Organizarea socială a minciunii absolute decurge din această contradicţie fundamentală.

107

Stalinismul a însemnat dominaţia terorii înăuntrul clasei birocratice însăşi. Terorismul care susţine puterea acestei clase trebuie s-o atingă şi pe ea, deoarece nu posedă nici o garanţie juridică, nici o existenţă recunoscută ca şi clasă proprietară, pe care existenţa ar putea-o extinde la fiecare dintre membrii săi. Proprietatea sa reală e disimulată şi ea n-a devenit proprietară decît pe calea falsei conştiinţe. Falsa conştiinţă nu-şi menţine puterea absolută decît prin teroarea absolută, în care orice motiv real sfîrşeşte prin a dispărea. Membrii clasei birocratice la putere n-au drept de posesiune asupra societăţii decît în mod colectiv, ca participanţi la o minciună fundamentală: trebuie ca ei să joace rolul proletariatului conducînd o societate socialistă; trebuie să fie actorii fideli textului infidelităţii ideologice. Dar participarea efectivă la această existenţă mincinoasă trebuie să fie ea însăşi recunoscută ca o participare veridică. Nici un birocrat nu-şi poate susţine individual dreptul la putere, căci a dovedi că este un proletar socialist ar însemna să se manifeste exact invers decît un birocrat; iar a dovedi că este un birocrat e imposibil, deoarece adevărul oficial al birocraţiei este de a nu fi. Astfel, fiecare birocrat se află într-o dependenţă absolută de o *garanţie centrală* a ideologiei, care recunoaşte o participare colectivă la «puterea socialistă» a *tuturor birocraţilor pe care ea nu-i nimiceşte*. Dacă birocraţii luaţi împreună decid totul, coeziunea propriei lor clase nu poate fi asigurată decît prin concentrarea puterii lor teroriste într-o singură persoană. În această persoană rezidă singurul adevăr practic al minciunii *aflate la putere*: fixarea indiscutabilă a frontierei sale mereu revizuite. Stalin hotărăşte fără drept de apel cine este în cele din urmă birocrat posesor; adică cine trebuie să fie numit «proletar la putere» sau «trădător în slujba Mikado-ului ori a Wall Street-ului». Atomii birocratici nu-şi găsesc esenţa comună a dreptului lor decît în persoana lui Stalin. Stalin este acest suveran al lumii care ştie că este persoana absolută, pentru conştiinţa căreia nu există spirit mai înalt. «Suveranul lumii are conştiinţa efectivă a ceea ce este – putere universală a efectivităţii – în violenţa distrugătoare pe care o exercită împotriva Sinelui subiecţilor care i se opun.»[32] Simultan cu faptul că el este puterea care defineşte cîmpul dominaţiei, el este şi «*puterea ce pustieşte acest cîmp*».

108

Cînd ideologia, devenită absolută prin deţinerea puterii absolute, s-a transformat dintr-o cunoaştere fragmentară într-o minciună totalitară, gîndirea istoriei a fost atît de perfect nimicită încît istoria însăşi, la nivelul cunoaşterii celei mai empirice, nu mai poate să existe. Societatea birocratică trăieşte într-un prezent continuu, în care tot ceea ce se întîmplă există, pentru ea, doar ca un spaţiu accesibil poliţiei sale. Proiectul, formulat deja de Napoleon, de «a dirija monarhic energia amintirilor» şi-a găsit concretizarea sa totală într-o manipulare permanentă a trecutului, nu numai în semnificaţii, ci şi în fapte. Dar preţul acestei eliberări de orice realitate istorică este pierderea referinţei raţionale, care este indispensabilă societăţii *istorice* a capitalismului. Se ştie cît a plătit economia rusă pentru aplicarea ştiinţifică a unei ideologii absurde, fie şi numai prin impostura lui Lîsenko[33]. Această contradicţie a birocraţiei totalitare administrînd o societate industrializată,

[32] G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, VI, A, c, «Persoana abstractă, stăpînul lumii». În traducerea lui Virgil Bogdan, fragmentul sună astfel: «Stăpînul lumii are conştiinţa reală a ceea ce este el, a puterii universale a realităţii, forţei distructive pe care el o exercită împotriva sinelui, care îi este opus, al supuşilor săi» (Editura IRI, Bucureşti, 1995, p. 278).

[33] Trofim Denisovici Lîsenko (1898-1976), botanist şi genetician sovietic. Prin cercetările sale asupra vernalizării grîului, s-a opus teoriei genelor ca suport invariant al eredităţii, afirmînd influenţa mediului şi a eredităţii caracterelor dobîndite ca şi factori ai evoluţiei speciilor. Dirijînd de fapt toată biologia sovietică, a ajuns să sfărîme cariera tuturor oponenţilor săi (consideraţi «duşmani ai poporului») şi a frînat cercetarea în

birocraţie prinsă între nevoia sa de raţional şi refuzul raţionalului, constituie şi ea una din deficienţele sale principale faţă de dezvoltarea capitalistă normală. La fel cum birocraţia nu poate să rezolve asemeni capitalismului problema agriculturii, tot aşa ea îi este în cele din urmă inferioară în producţia industrială, planificată autoritar pe bazele irealismului şi ale minciunii generalizate.

109

Mişcarea muncitorească revoluţionară dintre cele două războaie mondiale a fost nimicită prin acţiunea conjugată a birocraţiei staliniste şi a totalitarismului fascist, care a adoptat forma de organizare a partidului totalitar experimentat în Rusia. Fascismul a reprezentat o apărare extremistă a economiei burgheze ameninţată de criză şi de subversiunea proletară, *starea de asediu* în societatea capitalistă, prin care această societate se salvează şi recurge la o primă raţionalizare de urgenţă prin intervenţia masivă a statului în gestiunea sa. Dar o asemenea raţionalizare este ea însăşi grevată de imensa iraţionalitate a metodei sale. Dacă fascismul revendică apărarea principalelor puncte ale ideologiei burgheze devenită conservatoare (familia, proprietatea, ordinea morală, naţiunea), reunind mica burghezie şi şomerii înfricoşaţi de criză ori decepţionaţi de neputinţa revoluţiei socialiste, el nu este el însuşi fundamental ideologic. El se dă drept ceea ce este: o resurecţie violentă a *mitului*, care impune participarea la o comunitate definită de pseudovalori arhaice: rasa, sîngele, şeful. Fascismul este *arhaismul echipat tehnic*. *Erzaţul său* descompus al mitului e reluat în contextul spectacular al mijloacelor de condiţionare şi de iluzionare cele mai moderne. Astfel, el este unul din factorii formării spectacularului modern, tot aşa cum contribuţia sa la distrugerea vechii mişcări muncitoreşti face din el una din puterile fondatoare ale societăţii prezente; dar, cum fascismul se dovedeşte a fi şi forma *cea mai costisitoare* a menţinerii ordinii capitaliste, el trebuia în mod normal să părăsească avanscena pe care o ocupă marile roluri ale statelor capitaliste, eliminat fiind de forme mai raţionale şi mai puternice ale acestei ordini.

110

După ce birocraţia rusă a reuşit în sfîrşit să se debaraseze de resturile proprietăţii burgheze care-i împiedicau dominaţia asupra economiei, s-o dezvolte pe aceasta pentru propriul său folos şi să fie recunoscută în exterior printre marile puteri, ea vrea să se bucure în tihnă de propria lume, să desfiinţeze din ea partea de arbitrar care o deranja: de aceea, ea denunţă stalinismul originii sale[34]. Dar o asemenea denunţare rămîne stalinistă, arbitrară, neexplicată şi mereu corectată, deoarece *minciuna ideologică a originii sale nu poate fi niciodată dezvăluită*. Astfel, birocraţia nu se poate liberaliza nici cultural şi nici politic, pentru că existenţa sa ca şi clasă depinde de monopolul ideologic care este, în toată greutatea lui, singurul său titlu de proprietate. Ideologia şi-a pierdut desigur pasiunea afirmării sale pozitive, dar trivialitatea indiferentă care mai subzistă în ea are încă această funcţie represivă de a interzice orice dram de concurenţă, de a ţine captivă totalitatea gîndirii. Birocraţia e astfel legată de o ideologie în care nu mai crede nimeni. Ceea ce era terorist a devenit derizoriu, dar această deriziune însăşi nu se poate menţine decît păstrînd în rezervă terorismul de care vroia să se descotorosească. Astfel, birocraţia se dovedeşte a fi doar o *rudă săracă* a capitalismului, tocmai în momentul în care doreşte să-şi demonstreze superioritatea asupra acestuia. La fel cum istoria sa efectivă se află în contradicţie cu dreptul său, iar ignoranţa sa grosolan întreţinută în contradicţie cu pretenţiile ei ştiinţifice, proiectul său de a rivaliza cu burghezia în producerea unei abundenţe de mărfuri este subminat de faptul că o asemenea abundenţă poartă în sine ideologia sa implicită şi se însoţeşte în mod firesc de o libertate indefinită de false alegeri spectaculare, pseudolibertate ce rămîne ireconciliabilă cu ideologia birocratică.

---

genetică pînă la sfîrşitul anilor ‘60. După moartea lui Stalin, teoriile sale, vehement criticate, au fost complet abandonate.

[34] Vezi Raportul lui Hruşciov la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S. din februarie 1956, care denunţă crimele lui Stalin.

111

În acest moment al dezvoltării, titlul de proprietate ideologică al birocraţiei se prăbuşeşte deja la scară internaţională. Puterea ce se instaurase la nivel naţional ca model fundamental internaţionalist e nevoită să admită că nu mai poate să-şi menţină coeziunea mincinoasă dincolo de frontierele naţionale. Inegala dezvoltare economică pe care o cunosc birocraţiile cu interese concurente, care au reuşit să-şi posede «socialismul» lor în afara unei singure ţări, a condus la înfruntarea publică şi totală dintre minciuna rusă şi minciuna chineză. Din acest moment, fiecare birocraţie la putere sau fiecare partid totalitar candidat la putere lăsat de perioada stalinistă în unele clase muncitoreşti naţionale, trebuie să-şi urmeze propria cale. La manifestările de negare internă ce începuseră să se afirme în faţa lumii odată cu revolta muncitorească din Berlinul de Est, opunînd birocraţilor exigenţa «unui guvern de metalurgişti», manifestări care au ajuns o dată pînă la instaurarea puterii consiliilor muncitoreşti în Ungaria[35], se adaugă descompunerea mondială a alianţei mistificări birocratice, care este, în ultima instanţă, factorul cel mai defavorabil pentru dezvoltarea actuală a societăţii capitaliste. Burghezia este pe cale să-şi piardă adversarul care o susţinea obiectiv, unificînd în mod iluzoriu orice negare a ordinii existente. O asemenea diviziune a muncii spectaculare îşi află sfîrşitul atunci cînd rolul pseudorevoluţionar se divizează la rîndul său. Elementul spectacular al dizolvării mişcării muncitoreşti va fi el însuşi dizolvat.

112

Iluzia leninistă nu mai are altă bază actuală decît în diversele tendinţe troţkiste în care identificarea proiectului proletar cu o organizare ierarhică a ideologiei supravieţuieşte cu încăpăţînare experienţei tuturor rezultatelor sale. Distanţa care separă troţkismul de critica revoluţionară a societăţii prezente îi permite de asemenea să respecte distanţa care-l separă de poziţiile deja false atunci cînd ele se înfruntau într-o luptă reală. Troţki a rămas pînă în 1927 fundamental solidar cu înalta birocraţie, căutînd să pună stăpînire pe ea pentru a o determina să reia o acţiune bolşevică în exterior (se ştie că în acel moment, pentru a ajuta la tăinuirea faimosului «testament al lui Lenin», el a mers pînă a-l dezavua în mod calomnios pe partizanul său, Max Eastman, care-l divulgase). Troţki a fost condamnat de propria sa perspectivă fundamentală, pentru că atunci cînd birocraţia se recunoaşte pe sine în efectele sale ca şi clasă contrarevoluţionară în interior, ea e obligată să fie realmente contrarevoluţionară şi în exterior, în numele revoluţiei, *ca la ea acasă*. Lupta ulterioară a lui Troţki pentru o a IV-a Internaţională conţine aceeaşi inconsecvenţă. El a refuzat toată viaţa să vadă în birocraţie puterea unei clase separate, deoarece devenise în timpul celei de-a doua revoluţii ruse partizanul necondiţionat al formei bolşevice de organizare. Cînd Lukács[36], în 1923, evidenţia în această formă legătura, în sfîrşit descoperită, dintre teorie şi practică, în care proletarii încetează să mai fie «*spectatori*» ai evenimentelor survenite în organizarea lor, dar pe care le-au asumat conştient şi le-au trăit, el descria ca un merit efectiv al partidului bolşevic tot ceea ce partidul bolşevic *nu era* de fapt. Lukács era încă, în ciuda profundului său travaliu teoretic, un ideolog, vorbind în numele puterii celei mai banal exterioare mişcării proletare, crezînd şi făcînd să se creadă că se afla el însuşi, cu personalitatea sa totală, în această putere ca *la el acasă*. În timp ce urmarea demonstra cum îşi dezavuează şi-şi suprimă această putere valeţii, Lukács, dezavuîndu-se neîncetat pe sine, a făcut să se vadă cu o claritate caricaturală cu ce s-a identificat el mai precis: cu *contrariul* său şi a ceea ce susţinut în *Istorie şi conştiinţa de clasă*. Lukács probează cel mai bine regula fundamentală care-i caracterizează pe toţi intelectualii acestui secol: ceea ce ei *respectă* măsoară exact propria lor realitate *demnă de dispreţ*. Totuşi, Lenin nu agreease niciodată acest gen de iluzii în privinţa activităţii sale, el, care stabilise că «un partid politic nu poate să-şi verifice membrii pentru a vedea dacă există contradicţii între filosofia lor şi programul partidului». Partidul

---

[35] În timpul insurecţiei din octombrie 1956.

[36] György Lukács (1885-1971), filosof, critic şi om politic maghiar. În principala sa lucrare, *Istorie şi conştiinţă de clasă* (1923), Lukács a încercat să «actualizeze aspectul revoluţionar al lui Marx reînnoind şi prelungind dialectica lui Hegel » în analizele sale sociologice ale «reificării» (înstrăinării) relaţiilor dintre clasele sociale şi ideologii, în interpretarea sa a revoluţiei proletare.

real, căruia Lukács îi prezentase în contratimp portretul visat, nu era coerent decît pentru o sarcină precisă şi parţială: acapararea puterii în stat.

113

Iluzia neoleninistă a troţkismului actual, deoarece este dezminţită în fiecare clipă de realitatea societăţii capitaliste moderne, burgheze dar şi birocratice, îşi găseşte în mod natural un cîmp de aplicare privilegiat în ţările «subdezvoltate» formal independente, unde iluzia unei variante de socialism statal şi birocratic e conştient manipulată ca şi *simpla ideologie a dezvoltării economice* de către clasele conducătoare locale. Compoziţia hibridă a acestor clase corespunde mai mult sau mai puţin unei gradaţii în spectrul burghezie-birocraţie. Jocul lor la scara internaţională între cei doi poli ai puterii capitaliste existente, precum şi compromisurile lor ideologice – mai ales cu islamismul – expunînd realitatea hibridă a bazei lor sociale, sfîrşesc prin a retrage acestui ultim subprodus al socialismului ideologic orice altă seriozitate în afara celei poliţieneşti. O birocraţie a putut să se formeze încadrînd lupta naţională şi revolta agrară a ţăranilor: ea tinde atunci, ca şi în cazul Chinei, să aplice modelul stalinist de industrializare într-o societate mai puţin dezvoltată decît Rusia anului 1917. O birocraţie capabilă să industrializeze naţiunea se poate forma pornind de la mica burghezie a cadrelor din armată care au acaparat puterea, după cum o demonstrează exemplul Egiptului. În anumite zone, cum a fost Algeria la sfîrşitul războiului său de independenţă, birocraţia, constituită ca direcţie parastatală în timpul luptei, caută punctul de echilibru al unui compromis pentru a fuziona cu o firavă burghezie naţională. În sfîrşit, în vechile colonii ale Africii negre, ce rămîn strîns legate de burghezia occidentală, americană şi europeană, se constituie o burghezie – cel mai adesea pornind de la puterea şefilor tradiţionali ai triburilor – prin *luarea în stăpînire a statului*: în aceste ţări, unde imperialismul străin rămîne adevăratul stăpîn al economiei, se ajunge la un stadiu în care aceşti *compradores* au primit în schimbul unor produse indigene proprietatea unui stat indigen, independent faţă de masele locale dar nu şi faţă de imperialism. În acest caz, e vorba de o burghezie artificială, care nu e capabilă să acumuleze, ci doar să *delapideze* pur şi simplu, atît partea de plusvaloare din munca locală ce îi revine, cît şi subsidiile străine ale statelor sau monopolurilor care o protejează. Evidenţa incapacităţii acestor clase burgheze de a îndeplini funcţia economică normală a burgheziei îi opune fiecăreia o subversiune de tip birocratic mai mult sau mai puţin adaptat la particularităţile locale, care vrea să pună mîna pe moştenirea ei. Dar reuşita însăşi a unei birocraţii în proiectul său fundamental de industrializare conţine în mod necesar şi perspective eşecului său istoric: acumulînd capitalul, ea acumulează şi proletariatul, creîndu-şi astfel propria dezminţire, într-o ţară în care nu exista încă.

114

În această dezvoltare complexă şi teribilă care a modificat condiţiile desfăşurării luptelor de clasă, proletariatul ţărilor industriale şi-a pierdut complet posibilitatea afirmării perspectivei sale autonome şi, în ultimă instanţă, *iluziile sale*, dar nu şi fiinţa sa. El nu e suprimat, ci rămîne prezent în alienarea intensificată a capitalismului modern; el e format din imensa majoritate a muncitorilor care au pierdut orice putere asupra modului de folosire a vieţii lor şi care, *din momentul în care ştiu asta*, se redefinesc ca proletariat, negativitatea activă a acestei societăţi. Acest proletariat se consolidează în mod obiectiv prin mişcarea de dispariţie a ţărănimii, ca si prin extinderea logicii muncii în uzină, aplicată la o mare parte a «serviciilor» şi a profesiilor intelectuale. Dar proletariatul este şi mai îndepărtat de conştiinţa sa practică de clasă *la nivel subiectiv,* nu numai în cazul funcţionarilor dar şi în cel al muncitorilor care n-au descoperit încă decît neputinţa şi mistificarea vechii politici. Totuşi, cînd proletariatul descoperă că propria sa forţă exteriorizată concură la consolidarea permanentă a societăţii capitaliste, nu numai sub forma muncii sale, dar şi sub cea a sindicatelor, a partidelor sau a puterii statale pe care le-a creat pentru a se emancipa, el mai descoperă prin experienţa istorică concretă şi că este clasa total opusă oricărei exteriorizări imobile şi oricărei specializări a puterii. El poartă *revoluţia care nu poate să lase nimic pe dinafară*, exigenţa dominaţiei permanente a prezentului asupra trecutului şi critica totală a separaţiei; şi în aceasta trebuie el să-şi găsească forma adecvată de acţiune. Nici o îmbunătăţire

cantitativă a mizeriei sale, nici o iluzie de integrare ierarhică, nu sînt un remediu durabil pentru insatisfacţia sa, căci proletariatul nu se poate recunoaşte autentic într-o nedreptate anume pe care ar fi suportat-o şi nici *în repararea unei nedreptăţi anume* sau a unui număr mai mare din aceste nedreptăţi, ci numai în *nedreptatea absolută* de a fi aruncat la marginea vieţii.

115

Din noile semne de negare, neînţelese şi falsificate prin regizarea spectaculară, semne care se multiplică în ţările cele mai avansate din punct de vedere economic, se poate trage deja concluzia că începe o nouă epocă: după prima tentativă de subversiune muncitorească, *acum abundenţa capitalistă e cea care a eşuat*. Cînd luptele antisindicale ale muncitorilor occidentali sînt reprimate mai întîi de către sindicate şi cînd curentele de revoltă ale tineretului lansează un prim protest inform, în care totuşi refuzul vechii politici specializate, al artei şi al vieţii cotidiene, este implicat nemijlocit, avem de-a face cu cele două faţete ale unei noi lupte spontane care debutează sub auspicii *criminale*. Sînt semnele prevestitoare ale celui de-al doilea asalt proletar asupra societăţii de clasă. Cînd copiii pierduţi ai acestei armate încă imobile reapar pe un teren nou şi totuşi neschimbat, ei urmează un nou «general Ludd[37]» care, de data asta, îi mobilizează pentru distrugerea *maşinilor consumului permis*.

116

«Forma politică în sfîrşit descoperită sub care emanciparea economică a muncii putea fi realizată» a căpătat în acest secol un contur distinct prin Consiliile muncitoreşti revoluţionare, concentrînd în ele toate funcţiile de decizie şi de execuţie şi federalizîndu-se prin intermediul delegaţilor responsabili în faţa centrului şi revocabili în orice clipă. Existenţa lor efectivă nu a fost decît o schiţă sumară imediat combătută şi înfrîntă de diferitele forţe de apărare a societăţii de clasă, printre care se numără adesea şi propria lor falsă conştiinţă. Pannekoek[38] insista tocmai asupra faptului că alegerea unei puteri a Consiliilor muncitoreşti «creează noi probleme» în loc să ofere o soluţie. Dar această putere este tocmai locul în care problemele revoluţiei proletariatului îşi pot găsi adevărata soluţionare. Este locul în care sînt reunite condiţiile obiective ale conştiinţei istorice: realizarea comunicării directe *active*, unde se termină specializarea, ierarhia şi separaţia, unde condiţiile existente au fost transformate «în condiţii de unitate». Aici, subiectul proletar poate să se smulgă din lupta sa împotriva contemplaţiei: conştiinţa sa este egală cu organizarea practică pe care şi-a oferit-o, căci această conştiinţă este inseparabilă de intervenţia coerentă în istorie.

117

În puterea Consiliilor, care trebuie să înlocuiască la nivel internaţional orice altă putere, mişcarea proletară este propriul său produs, iar acest produs este producătorul însuşi. Ea îşi este propriul său scop. Doar astfel negarea spectaculară a vieţii este negată la rîndul său.

118

Apariţia Consiliilor a fost realitatea cea mai înaltă a mişcării proletare în primul sfert al secolului, realitate ce a rămas ascunsă ori travestită pentru că dispărea odată cu restul mişcării pe care ansamblul experienţei istorice de atunci o dezminţea şi o elimina. În noile condiţii ale criticii proletare, acest rezultat apare ca singurul punct neînfrînt al mişcării înfrînte. Conştiinţa istorică, ce ştie că singurul său mediu de existenţă este această mişcare, o poate recunoaşte acum, nu la marginea a ceea ce decade, ci în miezul a ceea ce urcă.

---

[37] John Ludd, a dat numele unei mişcări a muncitorilor englezi (*luddismul*, 1811-1816), care s-au organizat pentru a distruge maşinile, acuzate că ar provoca şomajul şi diminuarea calităţii produselor.

[38] Anton Pannekoek (1873-1960), astronom şi radical stîngist olandez, teoretician al Consiliilor Muncitoreşti (soviete), din 1921 opuse comuniştilor de partid (bolşevici); a scris *Über Arbeiterrate* (1947).

119

Datorită tuturor acestor raţiuni istorice, o organizaţie revoluţionară existînd înaintea puterii Consiliilor – ea va trebui să-şi afle luptînd forma potrivită – ştie deja că *nu reprezintă* clasa. Ea trebuie doar să se recunoască pe sine ca o separaţie radicală de *lumea separaţiei*.

120

Organizaţia revoluţionară este expresia coerentă a teoriei praxisului intrînd în comunicare neunilaterală cu luptele practice, în devenire către teoria practică. Propria sa practică este generalizarea comunicării şi a coerenţei în aceste lupte. În momentul revoluţionar al dizolvării separaţiei sociale, această organizaţie trebuie să-şi recunoască propria dizolvare ca organizaţie separată.

121

Organizaţia revoluţionară nu poate fi decît critica unitară a societăţii, adică o critică ce nu se aliază cu nici o formă de putere separată, nicăieri în lume, şi o critică pronunţată global împotriva tuturor aspectelor vieţii sociale alienate. În lupta organizaţiei revoluţionare împotriva societăţii de clasă, armele nu sînt altceva decît *esenţa* combatanţilor înşişi: organizaţia revoluţionară nu poate reproduce în sine condiţiile de sciziune şi de ierarhizare ale societăţii dominante. Ea trebuie să lupte în permanenţă împotriva deformării sale în spectacolul dominant. Singura limită a participării la democraţia totală a organizaţiei revoluţionare este recunoaşterea şi autoînsuşirea efectivă, de către toţi membrii săi, a coerenţei criticii sale, coerenţă care trebuie să se probeze în teoria critică propriu-zisă şi în relaţia dintre aceasta şi activitatea practică.

122

Cînd realizarea mereu mai avansată a alienării capitaliste la toate nivelurile, făcînd tot mai dificilă recunoaşterea şi numirea de către muncitori a propriei lor mizerii, i-a pus pe aceştia în faţa alternativei de a refuza *totalitatea mizeriei lor sau nimic*, organizaţia revoluţionară a trebuit să înveţe că nu mai poate *combate alienarea prin forme alienate*.

123

Revoluţia proletară depinde în întregime de faptul necesar că, pentru prima dată, teoria, ca inteligenţă a practicii omeneşti, trebuie să fie recunoscută şi asumată de către mase. Ea cere ca muncitorii să devină dialecticieni şi să-şi înscrie gîndirea în practică; astfel, ea cere *oamenilor fără calităţi* mult mai mult decît cerea revoluţia burgheză oamenilor calificaţi pe care-i delega s-o pună în practică, deoarece conştiinţa ideologică parţială edificată de către o parte a clasei burgheze avea ca bază această *parte* centrală a vieţii sociale, care este economia, şi în care burghezia *era deja la putere*. Dezvoltarea însăşi a societăţii de clasă pînă în stadiul organizării spectaculare a non-vieţii face ca proiectul revoluţionar să devină *în mod manifest* ceea ce era deja *în mod esenţial*.

124

Teoria revoluţionară este acum inamicul oricărei ideologii revoluţionare *şi ea ştie acest lucru*.

V. Timp şi istorie

«O, gentilomi, viaţa e scurtă ...
Dacă trăim, o facem pentru a mărşălui
pe capete de regi.»

Shakespeare (*Henric al IV-lea*)[39]

125

Omul, «fiinţa negativă care *este* numai în măsura în care suprimă Fiinţa», este identic cu timpul. Aproprierea de către om a propriei sale naturi înseamnă şi luarea în stăpînire a desfăşurării universului. «Istoria este ea însăşi o parte reală a *istoriei naturale*, a transformării naturii în om»(Marx)[40]. Reciproc, această «istorie naturală» nu există efectiv decît prin intermediul procesului unei istorii umane, a acelei părţi care completează acest tot istoric, asemeni telescopului modern a cărui bătaie recuperează *în timp* goana nebuloaselor de la marginea universului. Istoria a existat dintotdeauna, dar nu întotdeauna în forma sa istorică. Temporalizarea omului, aşa cum se efectuează ea prin intermediul unei societăţi, este egală cu o umanizare a timpului. Mişcarea inconştientă a timpului se manifestă şi *devine adevărată* în conştiinţa istorică.

126

Mişcarea specific istorică, deşi *ascunsă încă*, începe odată cu lenta şi insesizabila formare a «naturii reale a omului», această «natură care se naşte în istoria umană – în actul generator al societăţii umane – »[41], dar societatea care a posedat atunci o tehnică şi un limbaj, deşi este produsul propriei sale istorii, nu posedă decît conştiinţa unui prezent perpetuu. Orice cunoştinţă, limitată la memoria celor mai vîrstnici, este transmisă întotdeauna de către cei *vii*. Nici moartea şi nici procreaţia nu sînt înţelese ca o lege a timpului. Timpul rămîne imobil, asemeni unui spaţiu închis. Cînd o societate mai complexă ajunge să capete conştiinţa timpului, efortul său se îndreaptă mai curînd înspre negarea lui, căci ea vede în timp nu ceea ce trece, ci ceea ce revine. Societatea statică organizează timpul conform experienţei sale imediate a naturii, după modelul timpului *ciclic*.

127

Timpul ciclic este dominant deja în experienţa popoarelor nomade, deoarece ele se confruntă cu aceleaşi condiţii în fiecare moment al trecerii lor: Hegel notează că «rătăcirea nomazilor e doar formală, căci ea e limitată la spaţii uniforme». Societatea care, fixîndu-se local, dă spaţiului un conţinut prin amenajarea locurilor individualizate, se închide astfel ea însăşi în interiorul acestei localizări. Întoarcerea vremelnică în locuri asemănătoare devine acum pură întoarcere a timpului într-un acelaşi loc, repetarea unei serii de gesturi. Trecerea de la nomadismul pastoral la

[39] În traducerea lui Dan Duţescu, fragmentul sună astfel: «O, domnii mei! Ce scurtă este viaţa!/ Dar lungă ce-i cînd faci din ea risipă/ De-ar ţine doar cît praful din clepsidră/ Si-ar curge toată numai într-un ceas.../ Dacă trăim, trăim să-nvingem regi», *Henric al IV-lea*, partea I, actul V, scena 2, în Shakespeare, *Opere complete*, vol. IV, Editura Univers, Bucureşti, 1985, p. 81.

[40] *Ideologia germană*, cap. I.A, în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol.3, Editura Politică, Bucureşti, 1958.

[41] *ibidem*.

agricultura sedentară reprezintă sfîrşitul libertăţii trîndave şi fără conţinut şi începutul muncii. Modul de producţie agrar în general, dominat de ritmul anotimpurilor, este baza timpului ciclic pe deplin constituit. Eternitatea se află *cuprinsă* în el: este aici reîntoarcerea aceluiaşi. Mitul este construcţia unitară a gîndirii care garantează întreaga ordine cosmică în jurul ordinii pe care această societate a realizat-o deja, de fapt, în interiorul frontierelor sale.

128

Apropierea socială a timpului, producerea omului prin munca omenească, se dezvoltă într-o societate împărţită în clase. Puterea care s-a constituit deasupra crizei societăţii timpului ciclic, clasa care organizează această muncă socială şi îşi reţine din ea plusvaloarea limitată, îşi însuşeşte în egală măsură şi *plusvaloarea temporală* a organizării sale a timpului social: ea este deţinătoarea exclusivă a timpului ireversibil a viului. Singura bogăţie care poate să existe concentrată în sectorul puterii pentru a fi efectiv cheltuită în serbări somptuoase, se vede şi ea cheltuită sub forma unei delapidări a unui *timp istoric de la suprafaţa societăţii*. Proprietarii plusvalorii istorice deţin cunoaşterea şi satisfacţia evenimentelor trăite. Acest timp, separat de organizarea colectivă a timpului care domină în producţia repetitivă a bazei vieţii sociale, curge pe deasupra propriei sale comunităţi statice. Este timpul aventurii şi al războiului, în care stăpînii societăţii ciclice îşi parcurg propria lor istorie personală; este, de asemenea, timpul care apare în conflictele cu comunităţile străine, în tulburarea ordinii imuabile a societăţii. Istoria le apare deci oamenilor ca un factor străin, ca un lucru pe care nu l-au dorit şi de care se credeau puşi la adăpost. Dar, prin acest ocol, revine şi *nelinişte*a negativă a umanului, care se aflase la originea însăşi a întregii dezvoltări ce aţipise.

129

Timpul ciclic este în el însuşi un timp fără conflict. Dar în această copilărie a timpului, conflictul este deja prezent: istoria luptă mai întîi pentru a fi istorie în activitatea practică a stăpînilor. Această istorie creează în mod superficial ireversibilul; mişcarea lui produce tocmai timpul pe care-l epuizează, înăuntrul timpului inepuizabil al societăţii ciclice.

130

«Societăţile reci» sînt societăţile care şi-au încetinit la maximum partea lor de istorie şi care au menţinut într-un echilibru constant opoziţia lor faţă de mediul natural şi uman, precum şi opoziţiile lor interne. Dacă extrema diversitate a instituţiilor create în acest scop dovedeşte plasticitatea autocreaţiei naturii umane, această dovadă nu este evidentă decît pentru observatorul extern, pentru etnologul *revenit* din timpul istoric. În fiecare din aceste societăţi, o structurare definitivă a exclus schimbarea. Conformismul absolut al practicilor sociale existente, cu care sînt identificate pentru totdeauna toate posibilităţile omeneşti nu mai cunoaşte altă limită exterioară decît teama de a recădea în animalitatea fără formă. În acest caz, pentru a rămîne în uman, oamenii trebuie să rămînă aceiaşi.

131

Naşterea puterii politice, care pare să fie în relaţie cu ultimele mari revoluţii ale tehnicii, cum este obţinerea fontei din fier, în pragul unei perioade care nu va mai cunoaşte răsturnări profunde pînă la apariţia industriei, este şi momentul care începe să rupă legăturile de consangvinitate. De-acum, succesiunea generaţiilor iese din cadrul unui ciclu pur natural pentru a deveni eveniment orientat, succesiune de puteri. Timpul ireversibil este timpul celui care domină, iar dinastiile sînt prima lui măsură. Scrisul este arma sa. În scris, limbajul atinge deplina sa realitate independentă de medierea între conştiinţe. Dar această independenţă este identică cu independenţa generală a puterii separate, ca mediere ce dă naştere societăţii. Odată cu scrisul apare o conştiinţă care nu mai este purtată şi transmisă în relaţia imediată dintre cei vii: o *memorie impersonală*, aparţinînd

administraţiei societăţii. «Documentele sînt gîndurile statului – arhiva îi este memoria»[42] (Novalis).

132

Cronica este expresia timpului ireversibil al puterii, dar şi instrumentul care menţine progresia voluntaristă a acestui timp, pornind de la traseul său anterior, căci această orientare a timpului trebuie să piară odată cu forţa fiecărei puteri particulare, recăzînd în uitarea indiferentă a timpului ciclic, singurul cunoscut de către masele ţărăneşti, care, în prăbuşirea imperiilor şi a cronologiilor, nu se schimbă niciodată. *Posesorii istoriei* au dat timpului *un sens*: o direcţie care este şi o semnificaţie. Dar această istorie se desfăşoară şi moare într-un mod aparte; ea lasă neschimbate straturile profunde ale societăţii, deoarece este tocmai ceea ce rămîne separat de realitatea comună. De aceea, istoria imperiilor Orientului se reduce pentru noi la istoria religiilor: aceste cronologii căzute în uitare nu ne-au lăsat decît istoria aparent autonomă a iluziilor care le cuprindeau. Stăpînii care deţin *proprietatea privată a istoriei*, sub protecţia mitului, o deţine mai întîi sub forma iluziei: în China şi în Egipt, ei au deţinut multă vreme monopolul asupra nemuririi sufletului, iar primele lor dinastii recunoscute sînt amenajarea imaginară a trecutului. Dar această posesie iluzorie a stăpînilor este şi singura posesie posibilă, în acel moment, asupra unei istorii comune şi a propriei lor istorii. Extinderea puterii lor istorice efective atrage după sine o vulgarizare a posesiei mitice iluzorii. Toate acestea decurg din simplul fapt că stăpînii au reuşit să se elibereze cît de cît de permanenţa timpului ciclic numai în măsura în care şi-au asumat sarcina de a garanta la nivel mitic această permanenţă, ca în riturile sezoniere ale împăraţilor chinezi.

133

Cînd cronologia aridă şi autoritară a puterii divinizate adresîndu-se supuşilor săi, care nu vrea să fie înţeleasă decît ca îndeplinire pămîntească a comandamentelor mitului, a putut fi depăşită devenind istorie conştientă, a trebuit ca participarea reală la istorie să fie trăită de grupuri tot mai numeroase. Din această comunicare practică între cei care *s-au recunoscut* ca posesori ai unui prezent singular şi care au resimţit bogăţia calitativă a evenimentelor ca pe propria lor activitate şi ca spaţiul în care locuiau – epoca lor –, se naşte limbajul general al comunicării istorice. Cei pentru care timpul ireversibil a existat, descoperă în el deopotrivă *memorabilul* şi *ameninţarea uitării*: «Herodot din Halikarnas face cunoscute aici roadele căutării sale, pentru ca timpul să nu năruie lucrările oamenilor...»[43].

134

Raţionamentul despre istorie este totodată şi *raţionament despre putere*. Grecia a reprezentat acel moment în care puterea şi schimbarea ei sînt discutate şi înţelese, *democraţia stăpînilor* societăţii. Aici, situaţia era opusă faţă de condiţiile cunoscute de statul despotic, unde puterea nu se răfuia niciodată decît cu sine, în inaccesibila obscuritate a punctului său cel mai concentrat: prin *revoluţia de palat*, pe care atît reuşita cît şi eşecul o scot definitiv din discuţie. Totuşi, puterea împărţită a comunităţilor greceşti nu exista decît în *cheltuirea* unei vieţi sociale a cărei producere rămînea separată şi statică în clasa servilă. Numai cei care nu muncesc trăiesc. În diviziunea comunităţilor greceşti şi în lupta pentru exploatarea cetăţilor străine, se exteriorizase principiul separaţiei, ce întemeia înăuntru funcţionarea fiecăreia dintre ele. Grecia, care visase istoria universală, nu a reuşit să se unească în faţa invaziilor şi nici măcar să unifice calendarele cetăţilor sale independente. În Grecia, timpul istoric a devenit conştient, dar încă nu conştient de sine însuşi.

---

[42] Novalis, *Între veghe şi vis (Fragmente romantice)*, trad. rom. de Viorica Nişcov, Editura Univers, 1995, §137. Fragmentul complet sună astfel: «În stat, totul se reduce la punerea în mişcare a reprezentaţiei, în popor – la reprezentaţie. Viaţa poporului e spectacol. Documentele sînt gîndurile statului – arhiva îi este memoria».

135

După dispariţia condiţiilor favorabile pe plan local pe care le cunoscuseră comunităţile greceşti, regresul gîndirii istorice occidentale n-a fost însoţit de o reconstituire a vechilor organizări mitice. În confruntările dintre popoarele Mediteranei, în formarea şi prăbuşirea statului roman, au apărut *religii semiistorice*, ce deveneau factori fundamentali ai noii conştiinţe a timpului şi ai noii armuri a puterii separate.

136

Religiile monoteiste au fost un compromis între mit şi istorie, între timpul ciclic, dominînd încă producţia, şi timpul ireversibil, în care se înfruntă şi se recompun popoarele. Religiile născute din iudaism reprezintă recunoaşterea universală abstractă a timpului ireversibil, care este democratizat, deschis tuturor, dar în iluzoriu. Timpul este orientat în întregime către un unic eveniment final: «Împărăţia lui Dumnezeu este aproape». Aceste religii s-au născut pe solul istoriei şi s-au stabilit pe el. Dar, şi aici, ele se menţin încă în opoziţie radicală cu istoria. Religia semiistorică fixează un punct de plecare calitativ în timp, naşterea lui Christos, fuga lui Mahomed, dar timpul său ireversibil – introducînd o acumulare efectivă ce va lua în Islam figura unei cuceriri, iar în creştinismul Reformei cea a unei sporiri a capitalului – este inversat de fapt în gîndirea religioasă ca o *numărătoare inversă:* aşteptarea, în timpul care se scurge, a accesului la cealaltă lume veritabilă, aşteptarea Judecăţii de apoi. Eternitatea a ieşit din timpul ciclic. Ea se situează dincolo de el. Ea este elementul care înjoseşte ireversibilitatea timpului, ce suprimă istoria din istoria însăşi, situîndu-se, ca un pur element punctual în care timpul ciclic a intrat şi s-a anulat, *de cealaltă parte a timpului ireversibil*. Bossuet[44] va mai spune: «Si prin timpul care trece, intrăm în eternitatea care nu trece».

137

Evul Mediu, această lume mitică neîmplinită ce-şi găsea perfecţiunea în afara ei, este momentul în care timpul ciclic, ce reglează încă partea principală a producţiei, este realmente ros de către istorie. O anumită temporalitate ireversibilă este recunoscută individual tuturor, în succesiunea vîrstelor vieţii, în viaţa considerată ca o *călătorie*, ca o trecere fără întoarcere printr-o lume al cărei sens e în altă parte: *pelerinul* este omul care iese din acest timp ciclic pentru a fi efectiv acest călător care sîntem fiecare dintre noi ca semn. Viaţa istorică personală îşi găseşte întotdeauna împlinirea în sfera puterii, în participarea la luptele duse de putere şi la luptele pentru cucerirea puterii; dar timpul ireversibil al puterii este împărţit la infinit, sub unificarea generală a timpului orientat al erei creştine, într-o lume a *încrederii înarmate*, în care jocul stăpînilor se desfăşoară în jurul fidelităţii şi al contestării fidelităţii datorate. Această societate feudală, născută din ciocnirea dintre «structura organizaţională a armatei cuceritoare aşa cum s-a dezvoltat ea în timpul cuceririi» şi «forţele de producţie găsite în ţara cucerită» (*Ideologia germană*) – şi trebuie luat în considerare, în organizarea acestor forţe de producţie, limbajul lor religios – a divizat dominaţia societăţii între biserică şi puterea statală, subdivizată, la rîndul său, în complexe relaţii de suzeranitate şi vasalitate ale proprietăţilor teritoriale şi ale comunelor urbane. În această diversitate a vieţii istorice posibile, timpul ireversibil care cuprindea pe nesimţite societatea în toată profunzimea ei, timpul trăit de către burghezie în producţia de mărfuri, în întemeierea şi expansiunea oraşelor, în descoperirea comercială a Pamîntului – experimentare practică ce distruge pentru totdeauna orice organizare mitică a cosmosului – se va dovedi încet-încet a fi travaliul anonim al epocii, atunci cînd impunătoarea acţiune istorică oficială a acestei lumi va eşua odată cu Cruciadele.

[44] Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), prelat, teolog şi scriitor francez, recunoscut pentru lirismul imaginilor şi puterea poetică a discursurilor sale.

138

În perioada declinului Evului Mediu, timpul ireversibil care invadează societatea este resimţit, de către conştiinţa ataşată încă vechii ordini, sub forma unei obsesii a morţii. E melancolia dispariţiei unei lumi, ultima în care securitatea mitului mai echilibra încă istoria; iar pentru această melancolie, orice lucru pămîntesc se îndreaptă ireversibil către degradare. Marile revolte ale ţăranilor din Europa reprezintă şi tentativa lor de *răspuns la istoria* care i-a smuls cu violenţă din somnul patriarhal asigurat de tutela feudală. E utopia milenaristă a *realizării terestre a paradisului*, în care revine în prim-plan ceea ce se afla la originea religiei semiistorice, cînd comunităţile creştine, asemeni mesianismului iudaic din care proveneau, ca răspunsuri la tulburările şi la nenorocirile epocii, aşteptau realizarea iminentă a împărăţiei lui Dumnezeu şi adăugau un factor de nelinişte şi de subversiune în societatea antică. Creştinismul, sosit şi el la împărţirea puterii în imperiu, dezminţise la vremea sa, ca pe o simplă superstiţie, ceea ce mai rămăsese din această speranţă: acesta este sensul afirmaţiei augustiniene, arhetip al tuturor acelor *satisfecit* din ideologia modernă, după care Biserica existentă era deja de multă vreme această împărăţie despre care se vorbise. Revolta socială a ţărănimii milenariste se defineşte, în mod firesc, în primul rînd ca o voinţă de distrugere a Bisericii. Dar milenarismul se manifestă în lumea istorică şi nu pe terenul mitului. Speranţele revoluţionare moderne nu sînt consecinţele iraţionale ale pasiunii religioase a milenarismului, aşa cum credea Norman Cohn în *The Pursuit of the Millenium*[45]; dimpotrivă, milenarismul, lupta de clasă revoluţionară care vorbeşte pentru ultima dată limbajul religiei, este deja o tendinţă revoluţionară modernă, căreia îi lipseşte *conştiinţa de a nu fi decît istorică.* Milenariştii trebuiau să piardă pentru că nu puteau să recunoască revoluţia ca pe propria lor operă. Faptul că ei aşteaptă un semn exterior din partea lui Dumnezeu pentru a acţiona este traducerea în gîndire a unei practici în care ţăranii răsculaţi urmează orbeşte şefi aleşi din afara lor. Tărănimea nu putea atinge o conştiinţă justă a funcţionării societăţii şi a modului de a-şi conduce propria luptă: tocmai datorită faptului că-i lipseau aceste condiţii de unitate în acţiune şi în conştiinţă, ea îşi exprima proiectul şi îşi purta războaiele după imaginarul paradisului terestru.

139

Noua stăpînire a vieţii istorice, Renaşterea, ce-şi găseşte în Antichitate trecutul şi legitimitatea, aduce cu ea ruptura bucuroasă de eternitate. Timpul său ireversibil este cel al acumulării infinite a cunoştinţelor, iar conştiinţa istorică născută din experienţa comunităţilor democratice şi a forţelor care le-au distrus va relua, odată cu Machiaveli, raţionamentul asupra puterii desacralizate, va rosti misterul statului. În viaţa exuberantă a cetăţilor italiene, în arta sărbătorilor, viaţa sa manifestă ca o bucurie a trecerii timpului. Dar această bucurie a trecerii trebuia să fie ea însăşi trecătoare. Cîntecul lui Lorenzo di Medici, pe care Burckhardt îl considera ca expresia «spiritului însuşi al Renaşterii», este panegiricul pe care această fragilă sărbătoare a istoriei şi l-a făcut sieşi: «Cît de frumoasă e tinereţea, şi cît de repede se duce».

140

Mişcarea constantă de monopolizare a vieţii istorice de către statul monarhiei absolute, forma de tranziţie către completa dominaţie a clasei burgheze, face să apară în tot adevărul său noul timp ireversibil al burgheziei. Burghezia este legată acum de *timpul muncii*, pentru prima dată eliberat din mişcarea ciclică. Munca a devenit, odată cu burghezia, *muncă ce transformă condiţiile istorice*. Burghezia este prima clasă dominantă pentru care munca este o valoare. Iar burghezia care aboleşte orice privilegiu, care nu recunoaşte nici o valoare ce nu decurge din exploatarea muncii, a identificat cu munca propria sa valoare ca şi clasă dominantă şi a făcut din progresul muncii propriul său progres. Clasa care acumulează mărfurile şi capitalul modifică neîncetat natura, modificînd munca însăşi, dezlănţuindu-i productivitatea. Întreaga viaţă socială era concentrată în sărăcia ornamentală a Curţii, caricatură a rigidei administraţii statale care culminează cu «meseria

[45] Carte publicată în 1957, considerată lucrare de referinţă în ceea ce priveşte studiul mişcărilor milenariste din Evul Mediu.

de rege», în vreme ce orice libertate istorică specifică a trebuit să consimtă la propria sa pierdere. Libertatea jocului temporal ireversibil al feudalilor s-a consumat în ultimele lor bătălii pierdute în războaiele Frondei sau în răscoala scoţienilor împotriva lui Charles-Edward. Lumea şi-a schimbat temeliile.

141

Victoria burgheziei este victoria timpului *profund istoric*, pentru că el este timpul producţiei economice care transformă societatea, în permanenţă şi în totalitate. Atîta vreme cît producţia agricolă rămîne munca principală, timpul ciclic ce se află la baza societăţii întreţine forţele coalizate ale *tradiţiei*, care vor înfrîna mişcarea. Dar timpul ireversibil al economiei burgheze extirpează aceste rămăşiţe pe toată întinderea globului. Istoria, care figurase pînă atunci ca mişcare doar a indivizilor clasei dominante, fiind scrisă deci ca istorie evenimenţială, este înţeleasă acum ca şi *mişcare generală*, iar în această mişcare dură, indivizii sînt sacrificaţi. Istoria, care îşi descoperă baza în economia politică, află acum de existenţa inconştientului său, inconştient pe care însă nu-l poate aduce la lumină. Economia de piaţă a democratizat doar această preistorie oarbă, nouă fatalitate pe care nimeni n-o domină.

142

Istoria, care este prezentă în toată profunzimea societăţii, tinde să se piardă la suprafaţă. Triumful timpului ireversibil înseamnă şi transformarea lui în *timp al lucrurilor*, deoarece arma victoriei sale a fost tocmai producţia în serie a obiectelor, conform legilor mărfii. Principalul produs pe care dezvoltarea economică l-a făcut să treacă de la raritatea luxoasă la consumul curent este deci *istoria*, dar numai ca istorie a mişcării abstracte a lucrurilor care domină orice întrebuinţare calitativă a vieţii. Dacă timpul ciclic anterior suportase o parte crescîndă de timp istoric trăit de către indivizi şi grupuri, dominaţia timpului ireversibil al producţiei va tinde să elimine socialmente acest timp trăit.

143

Astfel, burghezia a făcut cunoscut şi a impus societăţii un timp istoric ireversibil, dar îi refuză acesteia *întrebuinţarea* lui. «A existat istorie, dar nu mai există»[46], deoarece clasa posesorilor economiei, care nu poate renunţa la *istoria economică*, trebuie de asemenea să refuleze orice altă utilizare ireversibilă a timpului care ar ameninţa-o. Clasa dominantă, constituită din *specialişti ai posesiei lucrurilor*, care sînt ei înşişi, prin aceasta, o posesie a lucrurilor, trebuie să-şi lege soarta de menţinerea acestei istorii reificate, de permanenţa unei noi imobilităţi *în istorie*. Pentru prima dată, muncitorul, aflat la baza societăţii, nu este materialmente *străin istoriei*, căci de acum societatea se mişcă ireversibil prin baza sa. Proletariatul îşi găseşte ţinta proiectului său revoluţionar în revendicarea de *a trăi* timpul istoric pe care-l produce; fiecare din tentativele reprimate pînă acum de realizare a acestui proiect marchează un posibil punct de plecare al noii vieţi istorice.

144

Timpul ireversibil al burgheziei stăpîne a puterii s-a prezentat mai întîi sub propriul său nume, ca o origine absolută, anul I al Republicii. Dar ideologia revoluţionară a libertăţii generale care lichidase ultimele rămăşiţe de organizare mitică a valorilor, precum şi orice reglementare tradiţională a societăţii, lăsa deja să se întrevadă voinţa reală pe care o drapase în stil roman: *libertatea generalizată a comerţului*. Societatea mărfii, descoperind atunci că trebuia să reconstruiască pasivitatea pe care fusese nevoită s-o răstoarne din temelii pentru a-şi clădi propria sa dominaţie pură, «găseşte în creştinism şi în cultul său al omului abstract... complementul

---

[46] Karl Marx, *Mizeria filosofiei*, cap. II, § I, «A şaptea observaţie şi ultima observaţie», în K. Marx şi Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, Bucureşti, 1963, p. 138.

religios cel mai convenabil»[47] (*Capitalul*). Burghezia a încheiat atunci un compromis cu această religie, compromis care se exprimă şi în prezentarea timpului: abandonîndu-şi propriul calendar, timpul său ireversibil se conformează din nou *erei creştine*, căreia îi continuă succesiunea.

145

Odată cu dezvoltarea capitalismului, timpul ireversibil este *unificat la scară mondială*. Istoria universală devine o realitate, căci lumea întreagă este aşezată în albia acestui timp. Dar această istorie, care este pretutindeni aceeaşi, nu este încă decît refuzul intra-istoric al istoriei. Este timpul producţiei economice, decupat în fragmente abstracte egale şi care se manifestă pe toată întinderea planetei *ca o aceeaşi zi*. Timpul ireversibil unificat este cel al *pieţei mondiale* şi, implicit, cel al spectacolului mondial.

146

Timpul ireversibil al producţiei este în primul rînd măsura mărfurilor. Astfel deci, timpul care se impune în toată lumea ca *timpul general al societăţii*, nereprezentînd decît interesele specializate care-l constituie, *nu este decît un timp particular*.

VI. Timpul spectacular

«N-avem nimic al nostru decît timpul, de care se bucură tocmai aceia care n-au deloc un adăpost.»

Balthasar Gracian, *Criticonul*

147

Timpul producţiei, timpul-marfă, este o acumulare infinită de intervale echivalente. Este abstracţia timpului ireversibil, ale cărui segmente trebuie să-şi dovedească pe cronometru egalitatea lor strict cantitativă. Acest timp este, în toată realitatea sa efectivă, ceea ce el este sub aspectul său *schimbabil*. Doar prin această dominaţie socială a timpului marfă «timpul este totul, omul nu este nimic; el este cel mult carapacea timpului» (*Mizeria filosofiei*). Este timpul devalorizat, inversiunea completă a timpului ca şi «cîmp de dezvoltare umană».

[47] Karl Marx, *Capitalul*, cartea I, secţiunea I, cap. I, 4, «Caracterul de fetiş al mărfii şi misterul său», în *vol.cit.*, p. 93.

148

Timpul general al non-dezoltării umane există şi sub aspectul complementar al unui *timp consumabil*, care se întoarce către viaţa cotidiană a societăţii, pornind de la această producţie determinată, ca un *timp pseudociclic*.

149

Timpul pseudociclic nu este, de fapt, decît *deghizarea consumabilă* a timpului-marfă al producţiei. El conţine caracteristicile esenţiale ale acestuia: unităţi omogene interschimbabile şi suprimarea dimensiunii calitative. Dar, fiind subprodusul acestui timp destinat înapoierii vieţii cotidiene concrete – şi menţinerii acestei înapoieri –, el trebuie să fie încărcat cu pseudovalorizări şi să apară ca o suită de momente fals individualizate.

150

Timpul pseudociclic este cel al consumului supravieţuirii economice moderne, supravieţuire sporită, în care viaţa cotidiană rămîne privată de decizie şi supusă, nu ordinii naturale ca odinioară, ci pseudonaturii dezvoltate în munca alienată; acest timp regăseşte deci, *în modul cel mai firesc*, vechiul ritm ciclic ce regla supravieţuirea societăţilor preindustriale. Timpul pseudociclic se sprijină pe rămăşiţele naturale ale timpului ciclic şi creează, în acelaşi timp, noi combinaţii omoloage: ziua şi noaptea, munca şi repausul săptămînal, repetiţia vacanţelor.

151

Timpul pseudociclic este un timp care a fost *transformat de către industrie*. Timpul care îşi are baza în producţia de mărfuri este el însuşi o marfă consumabilă, ce reuneşte tot ceea ce deosebea înainte, în perioada de destrămare a vechii societăţi unitare, viaţa privată, viaţa economică, viaţa politică. Întreg timpul consumabil al societăţii moderne ajunge să fie tratat ca materie primă pentru noile produse diversificate care se impun pe piaţă, ca utilizări ale timpului socialmente organizate. «Un produs care există deja sub o formă care-l face apt pentru consum poate totodată să devină, la rîndul lui, materia primă pentru un alt produs» (*Capitalul*).

152

În sectorul său cel mai avansat, capitalismul concentrat se orientează spre vînzarea de blocuri de timp «complet echipate», fiecare dintre ele constituind o singură marfă unificată, care a integrat un anumit număr de mărfuri diverse. În acest fel poate să apară, în economia în expansiune a «serviciilor» şi a timpului liber, formula de plată calculată în forma «serviciu complet», pentru habitatul spectacular, pentru pseudodeplasările colective în vacanţe, pentru abonamentele la consumul cultural şi chiar pentru vînzarea socialităţii însăşi, sub formă de «conversaţii pasionante» şi «întîlniri cu personalităţi». Acest tip de marfă spectaculară, ce nu poate avea trecere, evident, decît în funcţie de penuria crescîndă de realităţi corespondente, figurează la fel de evident printre articolele-pilot ale modernizării vînzărilor, cu plata pe credit.

153

Timpul pseudociclic consumabil este timpul spectacular, ca şi timp al consumului de imagini, în sens restrîns, şi, în egală măsură, ca imagine a consumului de timp, în toată extensiunea sa. Timpul consumului de imagini, medium al tuturor mărfurilor, este deopotrivă şi cîmpul în care se exercită pe deplin instrumentele spectacolului şi scopul pe care aceste instrumente îl au în comun, ca loc şi ca figură centrală a tuturor consumurilor specifice: se ştie că acele cîştiguri de timp constant urmărite de către societatea modernă – de la viteza transporturilor pînă la întrebuinţarea supelor la plic – se traduc, în mod pozitiv, pentru locuitorii Statelor Unite, în faptul că numai şederea în faţa televizorului îi ocupă în medie între trei şi şase ore pe zi. Cît priveşte imaginea socială a consumului de timp, ea este dominată exclusiv de momentele de loisir şi de vacanţă, momente

reprezentate *la distanţă* şi de dorit, din principiu, ca orice marfă spectaculară. Această marfă este aici explicit oferită drept momentul vieţii reale a cărui reîntoarcere ciclică trebuie aşteptată. Dar chiar şi în aceste momente destinate vieţii, tot spectacolul e cel care iese în evidenţă pentru a fi reprodus, cu un grad şi mai mare de intensitate. Ceea ce a fost reprezentat ca viaţă reală se dovedeşte a nu fi decît viaţa *realmente mai spectaculară*.

154

Această epocă, ce-şi prezintă sieşi timpul ca fiind în mod esenţial revenirea grăbită a unor nenumărate festivităţi, este totodată şi o epocă fără sărbătoare. Ceea ce era, în timpul ciclic, momentul participării unei comunităţi la cheltuirea luxoasă a vieţii, a devenit imposibil într-o societate fără comunitate şi fără lux. Cînd pseudosărbătorile sale vulgarizate, parodii ale dialogului şi ale dăruirii, îndeamnă la un surplus de cheltuire economică, ele nu provoacă decît decepţia mereu compensată de promisiunea unei decepţii noi. În spectacol, timpul supravieţuirii moderne trebuie să se glorifice cu atît cu mai mult cu cît valoarea sa de întrebuinţare este mai redusă. Realitatea timpului a fost înlocuită cu *publicitatea* lui.

155

Pe cînd consumul de timp ciclic al vechilor societăţi era în acord cu munca reală a acestor societăţi, consumul pseudociclic al economiei dezvoltate se află în contradicţie cu timpul ireversibil şi abstract al producţiei sale. Pe cînd timpul ciclic era timpul iluziei imobile, trăit în mod real, timpul spectacular este timpul realităţii care se transformă, trăit în mod iluzoriu.

156

Ceea ce e mereu nou în procesul producţiei de lucruri nu se regăseşte în consum, ce rămîne extinsa revenire a aceluiaşi. Pentru că munca moartă continuă să domine munca vie, în timpul spectacular trecutul domină prezentul.

157

Un alt aspect al deficienţei vieţii istorice generale este şi faptul că viaţa individuală nu are încă istorie. Pseudoevenimentele care se succed cu repeziciune în dramatizarea spectaculară n-au fost trăite de către cei care sînt informaţi despre ele; mai mult, ei se rătăcesc în inflaţia înlocuirii lor precipitate, la fiecare impuls al maşinăriei spectaculare. Pe de altă parte, ceea ce a fost trăit în mod real nu are nici o legătură cu timpul ireversibil oficial al societăţii şi se află în opoziţie directă cu ritmul pseudociclic al subprodusului consumabil al acestui timp. O asemenea trăire individuală a vieţii cotidiene separate rămîne fără limbaj, fără concept, fără acces critic la propriul său trecut, care nu este consemnat nicăieri. Ea nu se comunică, rămînînd neînţeleasă şi uitată în profitul falsei memorii spectaculare a non-memorabilului.

158

Ca organizare socială actuală a paraliziei istoriei şi memoriei, a abandonului istoriei care se clădeşte pe temeiul timpului istoric, spectacolul este *falsa conştiinţă a timpului*.

159

Pentru a aduce muncitorii la statutul de producători şi consumatori «liberi» ai timpului-marfă, condiţia prealabilă a fost *exproprierea violentă a timpului lor*. Revenirea spectaculară a timpului n-a devenit posibilă decît odată cu această primă deposedare a producătorului.

160

Partea ireductibil biologică ce rămîne prezentă în muncă, atît în dependenţa de ciclul natural al veghei şi somnului, cît şi în evidenţa timpului ireversibil individual al uzurii unei vieţi, devine pur

şi simplu *accesorie* din punctul de vedere al producţiei moderne; astfel, aceste elemente sînt neglijate în proclamările oficiale ale mişcării producţiei şi ale trofeelor consumabile care sînt traducerea accesibilă a acestei neîncetate victorii. Imobilizată în centrul falsificat al mişcării lumii sale, conştiinţa spectatoare nu mai cunoaşte, în viaţa sa, o trecere către împlinirea şi către moartea sa. Cine a renunţat să-şi cheltuiască viaţa nu mai trebuie să-şi mărturisească moartea. Publicitatea asigurărilor pe viaţă lasă să se creadă că eşti vinovat dacă mori fără să fi asigurat reglarea sistemului după această pierdere economică; publicitatea lui *american way of death* insista chiar asupra capacităţii sale de a păstra pentru acest eveniment cît mai multe din *aparenţele* vieţii. Iar pe tot restul frontului de bombardamente publicitare este interzis în mod categoric să îmbătrîneşti. Ar fi vorba de a proteja, pentru fiecare, un «capital de tinereţe» care, utilizat fiind de o manieră mediocră, nu poate totuşi emite pretenţii la dobîndirea unei realităţi durabile şi cumulative ca şi cea a capitalului financiar. Această absenţă socială a morţii este identică cu absenţa socială a vieţii.

161

Timpul este alienarea *necesară*, cum arăta Hegel, mediul în care subiectul se realizează pierzîndu-se, devine altul pentru a deveni adevărul lui însuşi. Dar contrariul său este tocmai alienarea dominantă, suferită de producătorul unui *prezent străin*. În această *alienare spaţială*, societatea care separă de la rădăcină subiectul de activitatea pe care i-o sustrage, îl separă mai întîi de propriul său timp. Poate fi depăşită numai acea alienare socială care a interzis şi a blocat posibilităţile şi riscurile alienării *vii* în timp.

162

Sub *módele* aparente care se anulează şi se recompun la suprafaţa frivolă a timpului pseudociclic contemplat, *le grand style* al epocii se află întotdeauna în ceea ce este orientat de către necesitatea evidentă şi secretă a revoluţiei.

163

Baza naturală a timpului, datul sensibil al scurgerii lui, devine umană şi socială existînd *pentru om*. Starea limitată a practicii umane, munca în diferite stadii, este cea care a umanizat pînă acum, dar a şi dezumanizat timpul, ca timp ciclic şi timp separat ireversibil al producţiei economice. Proiectul revoluţionar al unei societăţi fără clase, al unei vieţi istorice generalizate, este proiectul unei dispariţii a măsurii sociale a timpului, în profitul unui model ludic al timpului ireversibil al indivizilor şi al grupurilor, model în care sînt simultan prezente *timpuri independente federate*. Este programul unei realizări totale, în mediul timpului, a comunismului, care suprimă «tot ceea ce există independent de indivizi».

164

Lumea are deja visul unui timp de care mai trebuie doar să fie conştientă pentru a-l trăi în mod real[48].

---

[48] Aluzie la Marx: «Reforma conştiinţei constă numai în a face lumea conştientă de ea însăşi, în a o trezi din somnul în care se visează pe sine, în a-i explica propriile acţiuni... Deviza noastră va fi deci: reforma conştiinţei nu prin dogme, ci prin analiza conştiinţei mistice, obscură sieşi, fie că se manifestă în religie ori în politică. Se va vedea atunci că, de mult timp, lumea posedă visul unui lucru de care i-ar fi de-ajuns să devină conştientă pentru a-l poseda realmente» (*Scrisoare către Arnold Ruge*, septembrie 1843).

VII. Amenajarea teritoriului

> « Iar cel care cucerind o cetate obişnuită a trăi în libertate n-o distruge, trebuie să se aştepte să fie el distrus de ea, deoarece rebeliunile care se vor produce aici îşi vor găsi întotdeauna o justificare în idealul libertăţii şi în instituţiile ei de mult constituite, pe care nici trecerea timpului oricît de îndelungat şi nici binele pe care l-ai făcut nu le pot şterge din amintirea oamenilor. Orice ai face şi orice măsuri ai lua, dacă nu-i vei împrăştia pe locuitori sau dacă nu le vei lua orice posibilitate de acţiune, ei nu vor uita nici idealul libertăţii şi nici instituţiile ei... »[49]
>
> Machiavelli, *Principele*

165

Producţia capitalistă a unificat spaţiul, care nu mai este limitat de societăţi exterioare. Această unificare este un proces deopotrivă extensiv şi intensiv de *banalizare*. La fel cum a trebuit să rupă toate barierele regionale şi legale, precum şi toate restricţiile corporative ale Evului Mediu care menţineau *calitatea* producţiei artizanale, acumularea mărfurilor produse în serie pentru spaţiul abstract al pieţei a trebuit să destrame şi autonomia şi calitatea locurilor. Această putere de omogenizare este artileria grea cu care a doborît toate zidurile chinezeşti[50].

166

Spaţiul liber al mărfii este modificat şi reconstruit în fiecare moment pentru a deveni tot mai identic cu el însuşi, pentru a se apropria din ce în ce mai mult de monotonia imobilă.

167

Această societate care suprimă distanţa geografică retrasează în interiorul său distanţa, ca separaţie spectaculară.

168

Subprodus al circulaţiei mărfurilor, circulaţia umană considerată ca un consum, turismul, se reduce fundamental la libertatea de a merge să vezi ceea ce a devenit banal. Amenajarea economică a frecventării de diferite locuri este deja prin ea însăşi garanţia *echivalenţei* lor. Aceeaşi modernizare care a retras călătoriei dimensiunea timpului, i-a retras acum şi realitatea spaţiului.

---

[49] Niccolo Machiavelli, *Principele*, traducere în limba română de Nina Façon, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1960, p.23.

[50] Aluzie la textul lui Marx din *Manifestul Partidului Comunist*: «Preţurile ieftine ale mărfurilor [burgheziei] sînt artileria grea cu care doboară toate zidurile chinezeşti... Ea constrînge toate naţiunile să-şi însuşească modul de producţie la burgheziei, dacă nu vor să piară... Într-un cuvînt, ea îşi creează o lume după chipul şi asemănarea ei» (Cap. I, în *vol.cit.*, p. 470).

169

Societatea care modelează întreg mediul său înconjurător şi-a elaborat o tehnică specială pentru a lucra asupra bazei concrete a acestui ansamblu de sarcini, teritoriul său însuşi. Urbanismul este această luare în posesie a mediului natural şi uman de către capitalismul care, dezvoltîndu-se logic ca şi dominaţie absolută, poate şi trebuie acum să refacă totalitatea spaţiului ca pe *propriul său decor*.

170

Necesitatea capitalistă satisfăcută în urbanism, ca şi încremenire vizibilă a vieţii, poate fi înţeleasă – folosind termeni hegelieni – ca predominanţă absolută a «paşnicei coexistenţe a spaţiului» asupra «agitatei deveniri în succesiunea timpului».

171

Dacă toate forţele tehnice ale economiei capitaliste trebuie înţelese ca producînd separaţii, în cazul urbanismului avem de-a face cu echiparea bazei lor generale, cu tratarea solului care convine desfăşurării lor, cu tehnica însăşi *a separaţiei*.

172

Urbanismul este împlinirea modernă a sarcinii neîntrerupte care salvează puterea de clasă: menţinerea atomizării muncitorilor pe care condiţiile urbane de producţie *îi adunaseră* în mod primejdios la un loc. Lupta neîntreruptă care a trebuit să fie dusă împotrivă tuturor aspectelor acestei posibilităţi de întîlnire îşi găseşte în urbanism cîmpul său de acţiune privilegiat. Strădania tuturor celor aflaţi la putere, de la experienţele Revoluţiei franceze încoace, de a spori mijloacele de menţinere a ordinii stradale culminează, în cele din urmă, cu desfiinţarea străzii. «Odată cu mijloacele de comunicare în masă la mare distanţă, izolarea populaţiei s-a dovedit a fi un mijloc de control mult mai eficace», constată Lewis Mumford în *Oraşul de-a lungul istoriei*, descriind o «lume de-acum cu sens unic». Dar mişcarea generală de izolare, care este esenţa însăşi a urbanismului, mai trebuie să conţină o reintegrare controlată a muncitorilor, după necesităţile planificabile ale producţiei şi ale consumului. Integrarea în sistem trebuie să recupereze indivizii izolaţi ca indivizi *izolaţi împreună*. Uzinele şi casele de cultură, satele de vacanţă şi «blocurile» sînt special organizate pentru trebuinţele acestei pseudocolectivităţi care-l însoţeşte pe individul izolat pînă în *celula familială*: utilizarea generalizată a receptoarelor mesajului spectacular face ca izolarea lui să fie populată de imagini dominante, imagini care-şi dobîndesc deplina putere numai graţie acestei izolări.

173

Pentru prima dată, o arhitectură nouă, care fusese rezervată în toate epocile anterioare satisfacerii claselor dominante, este direct destinată *săracilor*. Mizeria formală şi extinderea gigantică a acestei noi experienţe de habitat provin amîndouă din caracterul său *de masă*, implicat atît de destinaţia sa cît şi de condiţiile moderne de construcţie. *Decizia autoritară*, care amenajează abstract teritoriul în teritoriu al abstracţiei, se află în mod evident în centrul acestor condiţii moderne de construcţie. Aceeaşi arhitectură apare pretutindeni acolo unde începe industrializarea ţărilor înapoiate din această privinţă, ca teren adecvat noului gen de existenţă socială ce trebuie implantat acolo. Pragul depăşit în creşterea puterii materiale a societăţii şi *întîrzierea* dominaţiei conştiente a acestei puteri sînt etalate în urbanism cu tot atîta claritate ca şi în chestiunile legate de armamentul termonuclear ori în cele de natalitate, unde s-a atins deja posibilitatea unei manipulări a eredităţii.

174

Momentul actual este deja cel al autodistrugerii mediului urban. Explozia oraşelor în detrimentul satelor «umplute cu mase informe de reziduuri urbane» (Lewis Mumford) este nemijlocit guvernată de imperativele consumului. Dictatura automobilului, produs-pilot al primei faze a abundenţei mărfii, s-a însoţit în teritoriu de dominaţia autostrăzii, care dislocă vechile centre şi impune o împrăştiere din ce în ce mai accentuată. În acelaşi timp, momentele de reorganizare neîmplinită a ţesutului urban se polarizează trecător în jurul acelor «uzine de distribuţie» care sînt *supermarketurile* uriaşe construite pe un teren viran şi pe un soclu de *parking*; aceste temple ale consumului grăbit sînt antrenate şi ele în mişcarea centrifugă, ce le elimină pe măsură ce devin, la rîndul lor, centre secundare supraîncărcate, pentru că au provocat o recompunere parţială a aglomeraţiei. Dar organizarea tehnică a consumului nu este decît primul aspect al disoluţiei generale care a făcut astfel ca oraşul *să se consume pe sine însuşi*.

175

Istoria economică, dezvoltată în întregime în jurul opoziţiei oraş-sat, a ajuns la un stadiu al succesului în care sînt anulaţi deopotrivă ambii termeni. *Paralizia* actuală a dezvoltării istorice totale, în profitul supunerii exclusive la mişcarea independentă a economiei, face din momentul în care încep să dispară oraşul şi satul nu un moment de *depăşire* a sciziunii lor, ci unul de distrugere simultană. Uzura reciprocă a oraşului şi a satului, produs al slăbiciunii mişcării istorice prin care realitatea urbană existentă ar trebui să fie depăşită, iese în evidenţă în acest amestec eclectic al elementelor lor descompuse, ce caracterizează zonele cele mai puternic industrializate.

176

Istoria universală s-a născut în oraşe şi a devenit majoră în momentul victoriei decisive a oraşului asupra satului. Marx consideră drept unul dintre cele mai mari merite revoluţionare ale burgheziei faptul că «ea a supus satul oraşului», al cărui *aer te face liber*. Dar dacă istoria oraşului este istoria libertăţii, ea a fost şi cea a tiraniei, a administraţiei statale care controlează satul şi oraşul deopotrivă. La fel, oraşul n-a putut să fie încă decît terenul luptei pentru libertatea istorică şi nu posesia ei. Oraşul este *mediul istoriei* pentru că el este, în acelaşi timp, concentrarea puterii sociale, care face posibilă acţiunea istorică şi conştiinţa trecutului. Tendinţa actuală de lichidare a oraşului nu face deci decît să exprime într-o altă manieră întîrzierea unei subordonări a economiei faţă de conştiinţa istorică, a unei unificări a societăţii recucerindu-şi puterile care s-au desprins de ea.

177

«Satul demonstrează tocmai faptul contrar, izolarea şi separarea» (*Ideologia germană*). Urbanismul care distruge oraşele reconstituie un *pseudosat*, în care s-au pierdut atît raporturile naturale ale vechiului sat, cît şi raporturile sociale directe şi direct puse în discuţie ale oraşului istoric. Noile condiţii de habitat şi control spectacular recreează o nouă ţărănime falsă în actualul «teritoriu amenajat»: risipirea în spaţiu şi mentalitatea limitată, care au împiedicat întotdeauna ţărănimea să întreprindă o acţiune independentă şi să se afirme ca putere istorică creatoare, redevin însuşiri ale producătorilor – mişcarea unei lumi pe care o fabrică ei înşişi rămînînd tot atît de străină puterii lor de înţelegere pe cît era şi ritmul natural al muncii lor pentru societatea agrară. Dar cînd această ţărănime, care constituia baza de nezdruncinat a «despotismului oriental», şi a cărei fărîmiţare însăşi reclama centralizarea birocratică, reapare ca produs al condiţiilor de dezvoltare a birocraţiei statale moderne, *apatia* sa a trebuit să fie acum *istoric fabricată* şi întreţinută; ignoranţa naturală a cedat locul spectacolului organizat al erorii. «Oraşele noi» ale pseudoţărănimii tehnologice marchează clar în teren ruptura cu timpul istoric pe care s-au constituit; deviza lor ar putea fi: «Aici, nu se va întîmpla niciodată nimic şi *nici nu s-a întîmplat ceva vreodată*». Este evident că forţele *absenţei istorice* încep să-şi compună propriul lor peisaj exclusiv datorită faptului că istoria care trebuia eliberată în oraşe n-a fost încă eliberată.

178

Istoria care ameninţă această lume crepusculară este şi forţa care poate supune spaţiul timpului trăit. Revoluţia proletară este această *critică a geografiei umane* prin care indivizii şi comunităţile trebuie să construiască locurile şi evenimentele care să corespundă aproprierii, nu numai a muncii lor, ci şi a istoriei lor totale. În acest spaţiu mişcător al jocului, şi al variaţiilor liber alese ale regulilor jocului, autonomia locului poate să fie regăsită, fără a introduce din nou o legare exclusivă de pămînt, şi să reabiliteze prin aceasta realitatea călătoriei şi a vieţii înţeleasă ca o călătorie al cărei sens deplin se află în ea însăşi.

179

Cea mai mare idee revoluţionară despre urbanism nu este ea însăşi urbanistică, tehnologică sau estetică, ci este decizia de a reconstrui integral teritoriul după nevoile puterii Consiliilor muncitoreşti, ale *dictaturii antistatale* a proletariatului, a dialogului executoriu. Iar puterea Consiliilor, care nu poate fi efectivă decît transformînd totalitatea condiţiilor existente, nu-şi va putea asuma o misiune mai uşoară dacă vrea să fie recunoscută şi *să se recunoască pe sine* în lumea ei.

VIII. Negarea şi consumul în cultură

> «Vom trăi oare îndeajuns pentru a vedea o revoluţie politică, *noi*, contemporanii acestor germani? Prietene, credeţi ce doriţi... Atunci cînd judec Germania după istoria sa prezentă, să nu-mi spuneţi că întreaga sa istorie e falsificată şi că viaţa sa publică actuală nu reprezintă starea reală a poporului. Citiţi orice ziare vreţi şi vă veţi convinge că nu se mai termină – şi veţi fi de acord cu mine că cenzura nu împiedică pe nimeni să termine – cu celebrarea libertăţii şi fericirii naţionale de care ne bucurăm...»
>
> Ruge, *Scrisoare către Marx*, martie 1843

180

Cultura este sfera generală a cunoaşterii şi a reprezentărilor trăitului în societatea istorică divizată în clase; ceea ce înseamnă că ea este această putere de generalizare existînd *aparte*, ca diviziune a muncii intelectuale şi muncă intelectuală a diviziunii. Cultura s-a rupt de unitatea societăţii mitului, «atunci cînd puterea de unificare dispare din viaţa omului, iar contrariile îşi pierd relaţia şi interacţiunea lor vie şi capătă autonomie... » (*Diferenţa dintre sistemele lui Fichte şi Schelling*). Cîştigîndu-şi independenţa, cultura începe o mişcare imperialistă de îmbogăţire, care este în

acelaşi timp şi declinul independenţei sale. Istoria care creează autonomia relativă a culturii şi iluziile ideologice despre această autonomie se exprimă şi ca istorie a culturii. Întreaga istorie cuceritoare a culturii poate fi înţeleasă ca istoria dezvăluirii insuficienţei sale, ca un marş către autosuprimarea sa. Cultura este locul căutării unităţii pierdute. În această căutare a unităţii, cultura ca sferă separată este obligată să se nege pe sine.

181

Lupta dintre tradiţie şi inovaţie, care este principiul dezvoltării interne a culturii societăţilor istorice, nu poate fi continuată decît prin victoria permanentă a inovaţiei. Inovaţia în cultură nu este totuşi susţinută decît de mişcarea istorică totală care, luînd cunoştinţă de totalitatea sa, tinde să-şi depăşească propriile presupoziţii culturale, ducînd către suprimarea oricărei separaţii.

182

Avîntul cunoştinţelor societăţii, în care comprehensiunea istoriei ei apare ca miez al culturii, capătă despre sine o cunoştinţă ireversibilă, exprimată în distrugerea lui Dumnezeu. Dar această «condiţie primă a oricărei critici» este şi obligaţia primă a unei critici infinite. Acolo unde nici o regulă de conduită nu se mai poate menţine, fiecare *rezultat* al culturii o face să înainteze către dispariţia sa. Asemeni filosofiei care şi-a cîştigat deplina sa autonomie, orice disciplină devenită autonomă trebuie să eşueze, mai întîi ca pretenţie de explicare coerentă a totalităţii sociale, iar în cele din urmă chiar ca instrumentare parcelară utilizabilă înăuntrul propriilor sale frontiere. *Lipsa de raţionalitate* a culturii separate este elementul care o condamnă la dispariţie, căci victoria raţionalului este deja prezentă în ea ca exigenţă.

183

Cultura s-a născut din istoria care a distrus modul de viaţă al vechii lumii, dar, ca sferă separată, ea nu este decît inteligenţa şi comunicarea sensibilă ce rămîn parţiale într-o societate *parţial istorică*. Ea este sensul unei lumi cu prea puţin sens.

184

Sfîrşitul istoriei culturii se manifestă prin două aspecte opuse: proiectul depăşirii sale în istoria totală şi organizarea menţinerii sale ca obiect mort, în contemplarea spectaculară. Prima din aceste mişcări şi-a legat destinul de critica socială, iar cealaltă de apărarea puterii de clasă.

185

Fiecare din cele două aspecte ale sfîrşitului culturii există într-un mod unitar, atît în totalitatea formelor cunoştinţelor cît şi în cea a formelor reprezentărilor sensibile – în ceea ce era *arta* în sensul cel mai general. În primul caz, se opun acumularea de cunoştinţe fragmentare care devin inutilizabile (deoarece *aprobarea* condiţiilor existente trebuie, în cele din urmă, *să renunţe la propriile sale cunoştinţe*) şi teoria praxisului care este deţinătoarea exclusivă a adevărului acestor cunoştinţe, fiind singura care deţine secretul folosirii lor. În al doilea caz, se opun autodistrugerea critică a vechiului *limbaj comun* al societăţii şi recompunerea sa artificială în spectacolul comercial, reprezentarea iluzorie a netrăitului.

186

Pierzînd comunitatea societăţii mitului, societatea trebuie să piardă şi toate referinţele unui limbaj realmente comun, pînă în clipa în care sciziunea comunităţii inactive poate fi depăşită prin accesul la reala comunitate istorică. Din momentul în care se constituie în artă independentă în sensul modern, detaşîndu-se de universul său religios prim şi devenind producţie individuală de opere separate, arta, ca fost limbaj comun al inacţiunii sociale, se supune în mod specific mişcării care domină istoria totalităţii culturii separate. Afirmarea sa independentă este începutul sfîrşitului său.

187

Faptul că limbajul comunicării s-a pierdut, iată ce exprimă *în mod pozitiv* mişcarea de descompunere modernă a oricărei arte, dispariţia sa formală. *În mod negativ*, această mişcare exprimă faptul că un limbaj comun trebuie să fie regăsit – nu în concluzia unilaterală care, în cazul artei din societatea istorică, *sosea întotdeauna prea tîrziu*, vorbind *altora* despre ceea ce a fost trăit fără un dialog real şi admiţînd această deficienţă a vieţii –, dar că el trebuie să fie regăsit în praxis, care reuneşte în sine activitatea directă şi limbajul ei. Este vorba de a poseda în mod efectiv comunitatea dialogului şi jocul cu timpul care au fost *reprezentate* prin opera poetico-artistică.

188

Cînd arta devenită independentă îşi reprezintă lumea sa în culori ţipătoare, înseamnă că un moment al vieţii a îmbătrînit şi că el nu se lasă întinerit cu astfel de culori. El se lasă doar evocat în amintire. Măreţia artei nu începe să apară decît odată cu decăderea vieţii.

189

Timpul istoric care invadează arta s-a exprimat mai întîi chiar în sfera artei, odată cu *barocul*. Barocul este arta unei lumi care şi-a pierdut centrul: ultima ordine mitică recunoscută de Evul Mediu, în cosmos şi în cîrmuirea pămîntească – unitatea Creştinătăţii şi fantoma unui Imperiu – s-a prăbuşit. *Arta schimbării* trebuie să poarte în ea principiul efemer pe care-l descoperă în lume. Ea a ales, spune Eugenio d'Ors, «viaţa în schimbul eternităţii». Teatrul şi sărbătoarea, sărbătoarea teatrală, sînt momentele dominante ale realizării baroce, în care nici o expresie artistică specifică nu capătă sens decît prin raportarea la decorul unui loc construit, la o construcţie care trebuie să fie pentru ea însăşi centrul de unificare; iar acest centru este *trecerea*, înscrisă ca un echilibru ameninţat în dezordinea dinamică a întregului. Importanţa, uneori excesivă, acordată conceptului de baroc în dezbaterile estetice contemporane, exprimă conştientizarea imposibilităţii unui clasicism artistic: eforturile depuse în favoarea unui clasicism ori a unui neoclasicism normativ n-au fost, de trei secole încoace, decît sumare construcţii artificiale vorbind limbajul exterior al statului, cel al monarhiei absolute sau al burgheziei revoluţionare drapate în stil roman. De la romantism la cubism, avem de-a face, în cele din urmă, cu o artă mereu mai individualizată a negaţiei, urmînd cursul general al barocului şi reînnoindu-se continuu pînă la fărîmiţarea şi negarea desăvîrşită a sferei artistice. Dispariţia artei istorice, care era legată de comunicarea internă a unei elite şi care îşi găsea baza socială semiindependentă în condiţiile parţial ludice în care mai trăiau ultimele aristocraţii, exprimă şi faptul că societatea capitalistă este prima în care avem de-a face cu o putere de clasă care se declară lipsită de orice calitate ontologică şi a cărei înrădăcinare a puterii în simpla gestiune a economiei semnifică deopotrivă pierderea oricărui *control* omenesc. Ansamblul baroc, ce reprezintă el însuşi o unitate demult pierdută pentru *creaţia* artistică, se regăseşte oarecum în *consumul* actual al totalităţii trecutului artistic. Cunoaşterea şi recunoaşterea istorică a întregii arte a trecutului, constituită retrospectiv în artă mondială, o relativizează într-o dezordine globală care dă naştere, la rîndul său, unui edificiu baroc la un nivel mai înalt, edificiu în care trebuie să se confunde producţia însăşi a unei arte baroce şi toate resurgenţele sale. Artele tuturor civilizaţiilor şi tuturor epocilor pot fi, pentru întîia oară, cunoscute şi admise împreună. Devenind posibilă, noua «colecţie de suveniruri» din istoria artei semnifică deopotrivă *sfîrşitul lumii artei*. În această epocă a muzeelor, cînd nici o comunicare artistică nu mai este posibilă, toate momentele vechi ale artei pot fi în egală măsură admise, deoarece nici unul dintre ele nu mai suferă din cauza pierderii condiţiilor sale de comunicare specifice, în pierderea actuală a condiţiilor de comunicare *în general*.

190

Arta, în epoca dispariţiei sale, ca mişcare negativă ce duce mai departe depăşirea artei într-o societate istorică în care istoria nu este încă trăită, este în acelaşi timp expresia pură a schimbării

imposibile. Cu cît exigenţa sa este mai grandioasă, cu atît veritabila sa realizare este mai departe de ea. Această artă este în mod necesar de *avangardă* şi *nu este*. Avangarda sa este dispariţia sa.

191

Dadaismul şi suprarealismul sînt cele două curente care au marcat sfîrşitul artei moderne. Ele sînt, deşi doar relativ conştient, contemporane cu ultimul mare asalt al mişcării revoluţionare proletare; iar eşecul acestei mişcări, care le-a închis din nou în cîmpul artistic căruia îi proclamaseră caducitatea, este raţiunea fundamentală a imobilizării lor. Dadaismul şi suprarealismul sînt în acelaşi timp legate şi opuse istoric. În această opoziţie, care constituie pentru fiecare partea cea mai consecventă şi mai radicală a aportului său, se face simţită insuficienţa internă a criticii lor, dezvoltată în mod unilateral de către fiecare. Dadaismul a vrut *să suprime arta fără s-o realizeze*, în timp ce suprarealismul a vrut *să realizeze arta fără s-o suprime*. Poziţia critică elaborată între timp de *situaţionişti* a demonstrat că suprimarea şi realizarea artei sînt aspecte inseparabile ale uneia şi aceleiaşi *depăşiri a artei*.

192

Consumul spectacular care conservă vechea cultură congelată, inclusiv repetiţia recuperată a manifestărilor sale negative, devine în mod explicit în sectorul său cultural ceea ce era deja în mod implicit în totalitatea sa: *comunicarea incomunicabilului*. Distrugerea extremă a limbajului poate fi de-a dreptul recunoscută aici ca o valoare pozitivă oficială, căci e vorba de a afişa o reconciliere cu starea dominantă a lucrurilor, în care orice comunicare este bucuros proclamată ca absentă. Adevărul critic al acestei distrugeri, ca viaţă reală a poeziei şi a artei moderne, este bineînţeles ascuns, deoarece spectacolul, care are funcţia de *a face uitată istoria în cultură*, aplică în pseudonoutatea mijloacelor sale moderniste strategia însăşi care îl constituie şi pe el în profunzime. Astfel, se poate da drept nouă o şcoală de neoliteratură care afirmă că pur şi simplu contemplă scrisul de dragul scrisului. De altfel, alături de simpla proclamare a frumuseţii suficiente a dispariţiei comunicabilului, tendinţa cea mai modernă a culturii spectaculare – şi cea mai ataşată de practica represivă a organizării generale a societăţii – încearcă să recompună prin «lucrări de ansamblu» un mediu neoartistic complex pornind de la elemente descompuse. Si asta e vizibil mai ales în încercările de integrare a rămăşiţelor artistice sau a hibrizilor estetico-tehnici în urbanism. Aceasta reprezintă traducerea, în planul pseudoculturii spectaculare, a acelui proiect general al capitalismului dezvoltat care urmăreşte să surprindă muncitorul izolat ca «personalitate bine integrată în grup», tendinţa descrisă, de altfel, de sociologia americană recentă (Riesman, Whyte etc.). Avem de-a face pretutindeni cu acelaşi proiect al unei *restructurări fără comunitate*.

193

Cultura transformată în întregime în marfă trebuie să devină şi marfa-vedetă a societăţii spectaculare. Clark Kerr, unul dintre ideologii cei mai înverşunaţi ai acestei tendinţe, a calculat că procesul complex de producere, distribuire şi consumare *a cunoştinţelor* înghite anual 29% din produsul naţional în Statele Unite; el preconizează că cultura trebuie să devină în a doua jumătate a acestui secol forţa motrice în dezvoltarea economiei, aşa cum a fost automobilul în prima sa jumătate şi căile ferate la sfîrşitul secolului trecut.

194

Ansamblul cunoştinţelor care continuă să se dezvolte actualmente ca şi gîndire a spectacolului trebuie să justifice o societate fără justificări şi să se constituie în ştiinţă generală a falsei conştiinţe. Ea este în întregime condiţionată de faptul că nu poate şi nici nu vrea să-şi gîndească propria sa bază materială în sistemul spectacular.

195

Gîndirea organizării sociale a aparenţei este ea însăşi ocultată de *subcomunicarea* generalizată pe care o apără. Ea nu ştie că la originea tuturor lucrurilor din lumea sa se află conflictul. Specialiştii puterii spectacolului, putere absolută în interiorul sistemului său al limbajului fără răspuns, sînt totalmente deformaţi de experienţa lor a dispreţului şi a reuşitei lui, căci ei îşi văd dispreţul confirmat prin cunoaşterea *omului demn de dispreţ*, care este realmente spectatorul.

196

În gîndirea specializată a sistemului spectacular se operează o nouă împărţire a sarcinilor, pe măsură ce perfecţionarea însăşi a acestui sistem pune noi probleme: pe de o parte, *critica spectaculară a spectacolului* este întreprinsă de către sociologia modernă care studiază separaţia cu ajutorul exclusiv al instrumentelor conceptuale şi materiale ale separaţiei; pe de altă parte, *apologia spectacolului* se constituie în gîndire a negîndirii, în *uitare certificată* a practicii istorice, în diversele discipline din care îşi extrage sevele structuralismul. Totuşi, falsa disperare a criticii nedialectice şi falsul optimism al purei publicităţi a sistemului sînt identice ca şi gîndire supusă.

197

Sociologia care a început să pună în discuţie, mai întîi în Statele Unite, condiţiile de existenţă create de actuala dezvoltare, deşi a reuşit să adune o mulţime de date empirice, nu cunoaşte în nici un fel adevărul propriului său obiect, deoarece nu descoperă în el acea critică ce îi este, de fapt, imanentă. Astfel încît tendinţa sincer reformistă a acestei sociologii nu se sprijină decît pe morală, pe bunul simţ, pe apeluri fără nici o aluzie la măsură etc. O asemenea manieră de a critica, dat fiind că nu cunoaşte negativul ce se află în miezul lumii sale, nu face decît să insiste asupra descrierii unui anume surplus negativ care ar părea că o deranjează îngrozitor la suprafaţă, ca un fel de proliferare parazitară iraţională. Această bunăvoinţă indignată care, chiar şi aşa, nu reuşeşte să condamne decît consecinţele exterioare ale sistemului, se crede critică, uitînd însă caracterul esenţialmente *apologetic* al presupoziţiilor şi metodei sale.

198

Cei care denunţă absurditatea sau pericolele îndemnului la risipă în societatea abundenţei economice nu ştiu la ce serveşte risipa. În numele raţionalităţii economice, ei îi denunţă nerecunoscători pe fidelii gardieni iraţionali fără de care puterea acestei raţionalităţi s-ar nărui. Boorstin[51], de exemplu, care descrie în *Imaginea* consumul de mărfuri din spectacolul american, nu atinge niciodată conceptul de spectacol, deoarece e convins că poate lăsa în afara acestei dezastruoase exagerări viaţa privată sau noţiunea de «marfă cinstită». El nu înţelege că marfa însăşi a făcut legile a căror aplicare «cinstită» trebuie să creeze atît realitatea distinctă a vieţii private, cît şi posibila sa recucerire ulterioară prin consumul social de imagini.

199

Boorstin descrie excesele unei lumi care ne-a devenit străină ca pe nişte excese străine lumii noastre. Dar baza «normală» a vieţii sociale, la care el se referă implicit atunci cînd descrie dominaţia superficială a imaginilor în termeni de judecată psihologică şi morală, ca fiind produsul «extravagantelor noastre pretenţii» nu are nici o realitate, nici în cartea sa şi nici în epoca sa. El nu poate înţelege toată profunzimea unei societăţi a imaginii, deoarece viaţa omenească despre care vorbeşte se situează, pentru el, undeva în trecut, inclusiv în trecutul resemnării religioase. *Adevărul* acestei societăţi nu este nimic altceva decît *negarea* acestei societăţi.

[51] Daniel Joseph Boorstin, istoric si eseist american contemporan, autor al unor lucrări precum: *History of Americans* sau *Image. A guide to pseudo-events in America.*

200

Sociologia care se crede în stare să izoleze din ansamblul vieţii sociale o raţionalitate industrială funcţionînd în mod aparte, poate merge pînă la a izola din mişcarea industrială globală tehnicile de reproducere şi de transmitere. Astfel poate Boorstin să găsească drept cauză a situaţiei pe care o descrie nefericita ciocnire, cu totul întîmplătoare, dintre un prea complex aparat tehnic de difuzare a imaginilor şi o prea puternică înclinaţie a oamenilor epocii noastre către pseudosenzaţional. În consecinţă, spectacolul s-ar datora faptului că omul modern ar fi prea spectator. Boorstin nu înţelege că proliferarea «pseudoevenimentelor» prefabricate, pe care o denunţă, decurge din simplul fapt că oamenii, în realitatea masivă a vieţii sociale actuale, nu trăiesc ei înşişi evenimente. Deoarece istoria însăşi bîntuie prin societatea modernă ca o stafie, se construiesc pseudoistorii la toate nivelurile consumului vieţii, pentru a proteja echilibrul fragil al actualului *timp îngheţat*.

201

Afirmarea stabilităţii definitive a unei scurte perioade de îngheţ a timpului istoric este baza incontestabilă, conştient sau nu proclamată, a actualei tendinţe către o sistematizare *structuralistă*. Punctul de vedere pe care se situează gîndirea antiistorică a structuralismului este cel al eternei prezenţe a unui sistem care n-a fost niciodată creat şi care nu va sfîrşi niciodată. Visul dictaturii unei structuri prealabile inconştiente asupra oricărui praxis social s-a putut naşte în mod abuziv din modelele de structuri elaborate în lingvistică şi etnologie (chiar şi în analiza funcţionării capitalismului), modele *deja abuziv înţelese în aceste circumstanţe*, fie şi numai pentru ca o gîndire universitară de *cadre medii*, uşor de satisfăcut, gîndire cu totul înfundată în elogiul fascinat al sistemului existent, reduce abrupt orice realitate la existenţa sistemului.

202

Ca în orice ştiinţă socială istorică, trebuie avut întotdeauna în vedere, pentru înţelegerea categoriilor «structuraliste», faptul că ele exprimă forme de existenţă şi condiţii de existenţă. La fel cum nu se poate aprecia valoarea unui om după părerea pe care o are despre el însuşi, tot aşa nu se poate aprecia – şi admira – această societate determinată, admiţînd ca veridic în mod indiscutabil limbajul în care îşi vorbeşte sieşi. «Nu se pot aprecia asemenea epoci de transformare după conştiinţa pe care epoca o are despre asta; dimpotrivă, trebuie să explicăm conştiinţa cu ajutorul contradicţiilor vieţii materiale...»[52]. Structura e fiică a puterii prezente. Structuralismul este *gîndirea garantată de stat* care concepe ca absolute condiţiile actuale ale «comunicării» spectaculare. Modul său de a studia codul mesajelor în el însuşi nu este decît produsul şi recunoaşterea unei societăţi în care comunicarea există sub forma unei avalanşe de semnale ierarhice. Astfel încît nu structuralismul este cel care serveşte la confirmarea validităţii transistorice a societăţii spectacolului, ci, dimpotrivă, societatea spectacolului, impunîndu-se ca realitate masivă, serveşte la confirmarea visului rece al structuralismului.

203

Conceptul critic de *spectacol* poate fi şi el, fără îndoială, vulgarizat într-o oarecare formulă găunoasă a retoricii sociologico-politice pentru a explica şi denunţa în mod abstract totul şi pentru a servi astfel apărării sistemului spectacular. Căci e evident că nici o idee nu poate conduce dincolo de spectacolul existent, ci numai dincolo de ideile existente despre spectacol. Pentru a distruge efectiv societatea spectacolului, e nevoie de oameni care să pună în acţiune o forţă practică. Teoria critică a spectacolului nu e adevărată decît unificîndu-se cu curentul practic al

[52] Karl Marx, Prefaţă la *Contribuţii la critica economiei politice*. Fragmentul precis în limba română sună astfel: «După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndeşte despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluţie nu poate fi judecată prin prisma conştiinţei sale. Dimpotrivă, această conştiinţă trebuie explicată prin contradicţiile vieţii materiale, prin conflictul existent între forţele de producţie sociale şi relaţiile de producţie. » (Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, Bucureşti, 1962, p. 9).

negării în societate, iar această negare, ca reluare a luptei de clasă revoluţionare, va deveni conştientă de ea însăşi dezvoltînd critica spectacolului, care este teoria condiţiilor sale reale, a condiţiilor practice ale opresiunii actuale şi care dezvăluie, în schimb, secretul a ceea ce poate ea să fie. Această teorie nu aşteaptă minuni de la clasa muncitoare. Ea consideră noua formulare şi realizarea exigenţelor proletare ca o muncă de lungă durată. Pentru a distinge în mod artificial lupta teoretică de lupta practică – căci pe baza definită aici constituirea însăşi şi transmiterea unei asemenea teorii nu pot fi concepute fără o *practică riguroasă* – va trebui, cu siguranţă, ca drumul obscur şi dificil al teoriei critice să devină parte integrantă a mişcării practice acţionînd la scara societăţii.

204

Teoria critică trebuie *să se comunice* în propriul său limbaj. Acesta este limbajul contradicţiei, care trebuie să fie dialectic în forma sa, aşa cum este şi în conţinut. El este critică a totalităţii şi critică istorică. El nu este un «grad zero al scriiturii», ci răsturnarea sa. El nu este o negare a stilului, ci stilul negării.

205

După regulile limbajului dominant şi pentru gustul pe care acestea l-au educat, expunerea teoriei dialectice este, prin chiar stilul său, un scandal şi o monstruozitate, deoarece în utilizarea pozitivă a conceptelor existente, el include şi inteligenţa *fluidităţii* lor regăsite, a distrugerii lor necesare[53].

206

Acest stil, care conţine propria sa critică, trebuie să exprime dominaţia criticii prezente *asupra întregului său trecut*. Prin el, modul de expunere a teoriei dialectice dă seama de spiritul negativ care o animă. «Adevărul nu seamănă cu produsul în care nu mai găsim urma uneltei»[54] (Hegel). Această conştiinţă teoretică a mişcării, în care urma însăşi a mişcării trebuie să fie prezentă, se manifestă prin *răsturnarea* relaţiilor stabilite între concepte şi prin *deturnarea* tuturor achiziţiilor criticii anterioare. Răsturnarea genitivului este o asemenea expresie a revoluţiilor istorice, consemnată în forma gîndirii, şi care a fost considerată ca stilul epigramatic al lui Hegel. Preconizînd, după întrebuinţarea sistematică pe care i-o dăduse Feuerbach, înlocuirea subiectului cu predicatul, tînărul Marx a atins cel mai înalt nivel de consecvenţă în utilizarea acestui *stil insurecţional* care, din filosofia mizeriei, extrage mizeria filosofiei. Deturnarea supune subversiunii concluziile critice anterioare fixate ca adevăruri respectabile, adică transformate în minciuni. Kierkegaard utilizase deja acest procedeu în mod deliberat, adăugîndu-i şi denunţarea sa: «Dar, în ciuda tuturor farselor şi a ocolişurilor, la fel cum dulceaţa regăseşte întotdeauna rafturile cămării, şi tu sfîrşeşti mereu prin a scăpa un cuvinţel ce nu-ţi aparţine şi care tulbură prin amintirea pe care o trezeşte» (*Fărîme filosofice*). Necesitatea de a păstra *distanţa* faţă de ceea ce a fost falsificat şi transformat în adevăr oficial determină această utilizare a deturnării, astfel mărturisită de Kierkegaard în aceeaşi carte: «O singură remarcă în legătură cu numeroasele tale aluzii prin care îmi reproşezi că amestec spusele mele cu vorbe împrumutate. Nu voi nega asta şi nici nu-ţi voi ascunde că am făcut-o intenţionat şi că, într-o continuare la această broşură, dacă o voi scrie vreodată, am intenţia să spun lucrurilor pe adevăratul lor nume şi să îmbrac problema într-un costum istoric».

---

[53] Marx spune în Postfaţă la ediţia a doua a *Capitalului*: «În forma ei mistificată, dialectica a devenit o modă în Germania, deoarece se părea că proslăveşte starea de lucruri existentă. În forma ei raţională, dialectica inspiră burgheziei şi ideologilor ei doctrinari indignare şi oroare, pentru că în înţelegerea pozitivă a realităţii existente ea include totodată înţelegerea negării acestei realităţi, a pieirii ei necesare, pentru că ea priveşte fiecare formă realizată în mişcare, adică şi sub aspectul ei trecător...» (în *vol. cit.*, p. 27,).

[54] Prefaţă la *Fenomenologia spiritului*. Virgil Bogdan traduce fragmentul astfel: «... inegalitatea... nu este adevăr... în felul în care unealta rămîne în afara vasului lucrat, ci inegalitatea, ca fiind negativul, ca fiind Sinele, este încă nemijlocit prezentă în adevărul ca atare.» (*ed.cit.*, p. 29).

207

Ideile se îmbunătăţesc. Sensul cuvintelor contribuie la asta. Plagiatul e necesar. Progresul îl implică. El urmăreşte îndeaproape fraza unui autor, se serveşte de expresiile sale, şterge o idee falsă, o înlocuieşte cu una justă.

208

Deturnarea este opusul citării, al autorităţii teoretice mereu falsificate prin simplul fapt că a devenit citat; fragment smuls din contextul său, din mişcarea sa şi, în cele din urmă, din epoca sa, ca referinţă globală, precum şi din opţiunea precisă ce era înăuntrul acestei referinţe, precis recunoscută sau eronată. Deturnarea este limbajul fluid al antiideologiei. Ea apare în comunicarea ce ştie că nu poate să pretindă că deţine vreo garanţie în ea însăşi şi în mod definitiv. Deturnarea este în cel mai înalt grad limbajul pe care nici o referinţă trecută şi supracritică nu-l poate confirma. Dimpotrivă, propria sa coerenţă este cea care, prin ea însăşi şi prin faptele practicabile, poate să confirme vechiul nucleu de adevăr pe care-l reduce. Deturnarea nu şi-a întemeiat cauza pe nimic din afara propriului său adevăr ca şi critică prezentă.

209

Ceea ce apare în mod deschis ca *deturnat* într-o formulare teoretică, dezminţind orice autonomie durabilă a sferei teoreticului exprimat şi făcînd să intervină *prin această violenţă* acţiunea care tulbură şi distruge orice ordine existentă, pune în evidenţă faptul că această existenţă a teoreticului nu este nimic prin ea însăşi şi nu se poate cunoaşte decît odată cu acţiunea istorică şi cu *corectarea istorică*, simbol al veritabilei sale fidelităţi.

210

Negarea reală a culturii este singura în stare să-i mai conserve sensul. Ea nu mai poate fi *culturală*. În acest fel, ea este ceea ce rămîne, oarecum, la nivelul culturii, deşi într-o accepţiune cu totul diferită.

211

În limbajul contradicţiei, critica culturii se prezintă *unificată*: în măsura în care ea domină întregul culturii – cunoaşterea sa şi poezia sa –, şi în măsura în care nu se mai separă de critica totalităţii sociale. Această *critică teoretică unificată* este singura care merge în întîmpinarea *practicii sociale unificate*.

IX. Ideologia materializată

> «Conştiinţa de sine este *în* şi *pentru sine* atunci cînd şi prin aceea că ea este în şi pentru sine pentru o altă conştiinţă-de-sine; adică ea este doar ca ceva recunoscut.»

Hegel, *Fenomenologia spiritului*[55]

212

Ideologia este *baza* gîndirii unei societăţi de clasă, în cursul conflictual al istoriei. Faptele ideologice n-au fost niciodată simple himere, ci conştiinţa deformată a realităţilor şi, ca atare, factori reali exercitînd, la rîndul lor, o reală acţiune deformatoare; cu atît mai mult, *materializarea* ideologiei pe care o antrenează reuşita concretă a producţiei economice autonomizate, în forma spectacolului, confundă practic cu realitatea socială o ideologie care a putut să croiască din nou tot realul după modelul său.

213

Cînd ideologia, care este voinţa *abstractă* de universal şi iluzia lui, este legitimată prin abstracţia universală şi prin dictatura efectivă a iluziei în societatea modernă, ea nu mai reprezintă lupta voluntaristă a fragmentarului, ci triumful său. De aici, pretenţia ideologică îşi dobîndeşte un fel de banală exactitudine pozitivistă: ea nu mai este o alegere istorică, ci o evidenţă. Într-o asemenea afirmare, *numele* particulare ale ideologiei au dispărut. Nici măcar partea de muncă propriu-zisă ideologică în serviciul sistemului nu mai poate fi concepută decît ca recunoaştere a unui «soclu epistemologic» ce se vrea dincolo de orice fenomen ideologic. Ideologia materializată este lipsită ea însăşi de un nume, după cum e lipsită şi de un program istoric comunicabil. Aceasta înseamnă că istoria *ideologiilor* a luat sfîrşit.

214

Ideologia, pe care întreaga sa logică internă o conducea către «ideologia totală», în sensul lui Mannheim, despotism al fragmentului care se impune ca pseudocunoaştere a unui *tot* imobil, viziune *totalitară*, s-a împlinit acum în spectacolul imobilizat al non-istoriei. Împlinirea sa înseamnă şi dizolvarea sa în ansamblul societăţii. Odată cu *disoluţia practică* a acestei societăţi trebuie să dispară şi ideologia, *ultima nesăbuinţă* care blochează accesul la viaţa istorică.

215

Spectacolul este ideologia prin excelenţă, pentru că el expune şi manifestă în toată plenitudinea sa esenţa oricărui sistem ideologic: sărăcirea, aservirea şi negarea vieţii reale. Spectacolul este efectiv «expresia separaţiei şi îndepărtării omului de om». «Noua *putere* a înşelătoriei» concentrată în el îşi are baza în această producţie prin care «odată cu masa obiectelor se măreşte şi... noul domeniu al fiinţelor străine cărora omul le este aservit». Acesta e stadiul suprem al unei expansiuni care a întors nevoia împotriva vieţii. «Nevoia de bani este deci adevărata nevoie produsă de economia politică şi singura nevoie pe care ea o produce» (*Manuscrisele economico-filosofice*). Spectacolul extinde la nivelul întregii vieţi sociale principiul pe care Hegel, în *Realphilosophie* de la Iena, îl consideră a fi principiu banului: el este «viaţa a ceea ce e mort, mişcîndu-se în sine însuşi».

---

[55] G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, B, «Conştiinţa-de-sine», IV.A, *ed.cit.*, p. 112.

216

Împotriva proiectului schiţat în *Tezele despre Feuerbach* (realizarea filosofiei în praxisul care depăşeşte opoziţia dintre idealism şi materialism), spectacolul păstrează şi impune în pseudoconcretul universului său caracteristicile ideologice atît ale materialismului cît şi ale idealismului. Aspectul contemplativ al vechiului materialism care concepe lumea ca reprezentare şi nu ca activitate – şi care idealizează în cele din urmă materia – s-a desăvîrşit în spectacol, unde lucrurile concrete devin automat stăpîne ale vieţii sociale. În mod reciproc, *activitatea visată* a idealismului se împlineşte în egală măsură în spectacol, prin mijlocirea tehnică a semnelor şi semnalelor – care materializează în cele din urmă un ideal abstract.

217

Paralelismul stabilit de Gabel, în *Falsa conştiinţă*, între idelogie şi schizofrenie trebuie să fie plasat în acest proces economic de materializare a ideologiei. Ceea ce ideologia era deja, societatea a devenit acum. Dezinserţia praxisului şi falsa conştiinţă antidialectică ce o însoţeşte, iată ce s-a impus fiecărei clipe a vieţii cotidiene supusă spectacolului, fapt ce trebuie înţeles ca o manieră de organizare sistematică a «deficienţei facultăţii de întîlnire» şi înlocuirea ei cu un *fapt halucinatoriu social*: falsa conştiinţă a întîlnirii, «iluzia întîlnirii». Într-o societate în care nimeni nu mai poate fi *recunoscut* de ceilalţi, fiecare individ devine incapabil să-şi recunoască propria realitate. Ideologia e la ea acasă; separaţia şi-a construit propria lume.

218

«În tablourile clinice ale schizofreniei, spune Gabel, decadenţa dialecticii totalităţii (avînd ca formă extremă disocierea) şi decadenţa dialecticii devenirii (avînd ca formă extremă catatonia) par a fi solidare.» Conştiinţa spectatoare, prizonieră a unui univers aplatizat, limitat de *ecranul* spectacolului, în spatele căruia a fost deportată propria sa viaţă, nu mai cunoaşte decît *interlocutori fictivi* care îi vorbesc unilateral despre marfa lor şi despre politica mărfii lor. Spectacolul, în toată întinderea sa, este «semnul ei în oglindă». Aici se pune în scenă falsa ieşire dintr-un autism generalizat.

219

Spectacolul, care este ştergerea limitelor dintre eu şi lume prin sfărîmarea eului asediat de prezenţa-absenţa lumii, este totodată şi ştergerea limitelor dintre adevărat şi fals, prin refularea oricărui adevăr trăit sub *prezenţa reală* a falsităţii pe care o asigură organizarea aparenţei. Cel care-şi îndură pasiv soarta sa din ce în ce mai străină este împins aşadar către o nebunie ce reacţionează iluzoriu la această soartă, recurgînd la tehnici magice. Recunoaşterea şi consumul de mărfuri se află în miezul acestui pseudorăspuns la o comunicare fără răspuns. Nevoia de imitaţie pe care o resimte consumatorul este tocmai nevoia infantilă, condiţionată de toate aspectele deposedării sale fundamentale. În limbajul lui Gabel, aplicat unui cu totul alt nivel patologic, «nevoia anormală de reprezentare compensează aici sentimentul chinuitor de a se afla la marginea existenţei».

220

Dacă logica falsei conştiinţe nu se poate cunoaşte pe ea însăşi în mod veridic, căutarea adevărului critic despre spectacol trebuie să fie şi ea o critică adevărată. Ea trebuie să lupte practic printre duşmanii ireconciliabili ai spectacolului şi să fie de acord să lipsească acolo unde şi ei lipsesc. Legile gîndirii dominante, punctul de vedere exclusiv al *actualităţii*, sînt cele pe care voinţa abstractă a eficacităţii imediate le recunoaşte atunci cînd se precipită către compromisurile reformismului sau ale acţiunii comune a rămăşiţelor pseudorevoluţionare. Prin aceasta, delirul s-a reconstituit tocmai pe poziţia care pretinde că-l combate. În schimb, critica ce trece dincolo de spectacol trebuie *să ştie să aştepte*.

221

A se emancipa de bazele materiale ale adevărului inversat, iată în ce constă autoemanciparea epocii noastre. Această «misiune istorică de instaurare a adevărului în lume» nu pot s-o îndeplinească nici individul izolat şi nici mulţimea atomizată supusă manipulărilor, ci numai şi întotdeauna clasa care este capabilă să reprezinte dispariţia tuturor claselor, reducînd toată puterea la forma dezalienantă a democraţiei realizate, Consiliul în care teoria practică se controlează pe sine şi îşi observă acţiunea. Si asta numai acolo unde indivizii sînt «direct legaţi de istoria universală», numai acolo unde dialogul s-a înarmat pentru a-şi impune propriile condiţii.

COMENTARII LA SOCIETATEA SPECTACOLULUI

În memoria lui Gérard Lebovici,
asasinat la Paris, la 5 martie 1984,
într-o ambuscadă rămasă misterioasă.

«Oricît de dificile ar fi situaţia şi împrejurările în care te afli, nu te da bătut; atunci cînd totul este de temut, nu trebuie să te temi deloc; atunci cînd eşti înconjurat de toate pericolele, nu trebuie să-ţi fie frică de nici unul; atunci cînd eşti la capătul puterilor, trebuie să ai mai multă încredere în ele; tocmai atunci cînd eşti surprins trebuie să-ţi surprinzi duşmanul.»
Sun-Tzî, *Arta războiului*

I

Aceste *Comentarii* au garanţia de a fi bine cunoscute de cincizeci sau şaizeci de persoane; iar aceasta înseamnă mult în zilele noastre şi cînd se discută despre probleme atît de grave. Dar înseamnă mult şi datorită faptului că am, în anumite medii, reputaţia unui cunoscător. Mai trebuie luat în considerare încă un fapt, şi anume că din această elită interesată, jumătate, sau aproape jumătate, e compusă din oameni angajaţi în menţinerea sistemului de dominaţie spectaculară, în timp ce cealaltă jumătate, din oameni ce se vor încăpăţîna să facă exact contrariul. Obligat fiind, astfel, să ţin cont de cititori atît de atenţi şi cu influenţe atît de diverse, n-am putut, evident, să vorbesc în toată libertatea. A trebuit să am grijă să nu dau prea multe lecţii şi mai ales nu oricui.

Vremurile nefericite pe care le trăim mă vor obliga deci să scriu, încă o dată, de-o manieră cu totul nouă. Anumite elemente vor fi intenţionat omise, de aceea planul va trebui să rămînă destul de neclar. Vor putea fi întîlnite în această carte, ca un semn al epocii, şi unele amăgiri. Sub rezerva intercalării pe ici pe colo şi a altor pagini, sensul total se va lăsa dezvăluit, tot aşa cum, adeseori, articole secrete au fost adăugate altora menţionate în mod deschis în diverse tratate, ori aşa cum se întîmplă cînd unele substanţe chimice îşi trădează o parte din proprietăţi numai atunci cînd intră în combinaţie cu altele. Din păcate, vor exista, în această scurtă lucrare, destule lucruri ce vor fi uşor de înţeles.

II

În 1967, în *Societatea spectacolului,* am definit spectacolul modern ca fiind, în esenţa sa, dominaţie autocratică a economiei de piaţă ajunsă la un statut de suveranitate iresponsabilă şi ansamblu al noilor tehnici de guvernare ce însoţesc această dominaţie. Tulburările din 1968, ce s-au prelungit în diverse ţări şi în anii următori, n-au răsturnat nicăieri organizarea existentă a societăţii din care se izvorăşte «spontan» spectacolul, el continuînd astfel să se consolideze pretutindeni, adică să se extindă în toate părţile şi în acelaşi timp să-şi sporească densitatea la centru. Mai mult, el a deprins noi procedee defensive, aşa cum se întîmplă de obicei cu puterile atacate. Cînd am început critica societăţii spectaculare, ceea ce a fost remarcat în primul rînd, dat fiind momentul, a fost caracterul revoluţionar ce putea fi desluşit în această critică, caracter resimţit, în mod firesc, ca elementul său cel mai supărător. În privinţa lucrului însuşi, am fost acuzat uneori că l-aş fi inventat din bucăţele şi că m-aş fi complăcut în exagerări evaluînd profunzimea şi unitatea acestui spectacol şi a acţiunii sale reale. Trebuie să recunosc că ceilalţi, apoi, publicînd noi lucrări despre acelaşi subiect, au demonstrat perfect că se putea evita să se spună atîtor lucruri pe nume. Ei n-au trebuit decît să înlocuiască ansamblul şi mişcarea lui printr-un unic detaliu static de la suprafaţa fenomenului, originalitatea fiecărui autor alegîndu-l diferit după bunul plac şi, prin asta, cu atît mai puţin îngrijorător. Niciunul nu a dorit să deformeze modestia ştiinţifică a interpretării sale personale alterînd-o cu îndrăzneţe judecăţi istorice.

Dar în sfîrşit, societatea spectacolului nu s-a oprit nici un moment din mersul său înainte. Ea se mişcă repede, căci în 1967 nu avea mai mult de patruzeci de ani în urma ei, însă din plin folosiţi. Iar prin propria sa mişcare, pe care nimeni nu se catadicsea s-o studieze, a demonstrat apoi, prin uimitoare isprăvi, că natura sa efectivă consta tocmai din ceea ce-am spus eu atunci. Acest punct cîştigat nu are numai o valoare academică; deoarece e necesar, fără îndoială, să fi recunoscut unitatea şi articularea forţei active pe care o reprezintă spectacolul pentru a fi capabili, pornind de aici, să cercetăm în ce direcţii a putut această forţă să se deplaseze, fiind ceea ce era. Aceste întrebări sînt de un mare interes, căci în astfel de condiţii se va desfăşura, cu necesitate, în continuare, conflictul în societate. Dat fiind că spectacolul, în zilele noastre, este cu siguranţă mai puternic decît înainte, ce face el cu această putere suplimentară? Care e stadiul atins şi la care nu ajunsese înainte? Care sînt, în definitiv, *liniile sale de operare* în acest moment? Sentimentul vag că e vorba de un fel de invazie rapidă, care-i obligă pe oameni să ducă o viaţă foarte diferită, este, de acum, larg răspîndit; dar asta este resimţit mai curînd ca o modificare inexplicabilă a climei sau a vreunui alt echilibru natural, modificare în faţa căreia ignoranţa ştie doar că n-are nimic de spus. În plus, mulţi admit că e vorba de o invazie civilizatoare, inevitabilă pînă la urmă, şi sînt chiar dornici să participe la ea. Aceştia preferă să nu ştie la ce serveşte exact această cucerire şi cum îşi croieşte ea drumul.

Intenţia mea este de a evidenţia cîteva *consecinţe practice,* încă puţin cunoscute, ce rezultă din această desfăşurare rapidă a spectacolului din ultimii douăzeci de ani. Nu-mi propun, sub nici un aspect al problemei, să ajung la polemici, de acum prea facile şi prea inutile; cu atît mai puţin îmi propun să conving. Prezentele comentarii nu caută să moralizeze. Ele nu urmăresc ceea ce e dezirabil, sau doar preferabil. Ele se vor mărgini doar să înregistreze ceea ce este.

III

Acum, că nimeni nu se poate îndoi în mod rezonabil de existenţa şi de puterea spectacolului, ne putem îndoi din contră că ar fi rezonabil să se adauge ceva la o problemă pe care experienţa a tranşat-o într-o manieră atît de draconică. *Le Monde* din 19 septembrie 1987 ilustra în mod fericit formula: «*Despre ceea ce există nu mai e nevoie să se vorbească»,* veritabilă lege a acestor timpuri spectaculare, timpuri care, cel puţin în această privinţă, n-au lăsat în urmă nici o ţară: «Că societatea contemporană este o societate a spectacolului, e un lucru înţeles. Va trebui mai degrabă să-i

remarcăm pe cei care nu se fac în vreun fel remarcaţi. Nenumărate sînt lucrările care descriu un fenomen ce ajunge să caracterizeze naţiunile industriale, fără a ocoli ţările aflate în urma vremii lor. Dar mai trebuie reţinută şi următoarea ciudăţenie, şi anume că lucrările care analizează acest fenomen, în general pentru a-l deplînge, trebuie, la rîndul lor, să se sacrifice în slujba spectacolului pentru a se face cunoscute». Este adevărat că această critică spectaculară a spectacolului, venită prea tîrziu şi animată, culmea, de dorinţa «de a se face cunoscută» pe acelaşi teren, se va menţine inevitabil la nivelul unor generalităţi inutile sau al unor regrete ipocrite; după cum la fel de inutilă pare şi această înţelepciune deziluzionată care se răţoieşte în paginile unui ziar.

Discuţia sterilă despre spectacol, adică despre ceea ce fac proprietarii lumii, este astfel organizată *de către el însuşi*: se insistă asupra uriaşelor mijloace ale spectacolului, pentru a nu se spune nimic despre masiva lor întrebuinţare; se preferă adesea să se spună «mediatic» în loc de spectacol, încercîndu-se, astfel, descrierea unui simplu instrument, un fel de serviciu public, care ar administra cu un imparţial «profesionalism» noua avuţie a comunicării tuturor prin *mass media,* comunicare ajunsă, în sfîrşit, la o puritate unilaterală, unde poate fi admirată în tihnă decizia deja luată. Ceea ce se comunică sînt *ordine;* într-o perfectă armonie, cei ce le-au dat sînt şi cei ce vor spune ce cred despre ele.

Puterea spectacolului, atît de unitară în esenţa sa, atît de centralizatoare prin chiar forţa lucrurilor şi absolut despotică în spiritul său, se revoltă destul de des văzînd cum se constituie, sub dominaţia sa, o politică-spectacol, o justiţie-spectacol, o medicină-spectacol, sau atîtea la fel de surprinzătoare «excese mediatice». Ca şi cum spectacolul n-ar fi decît excesul mediaticului, a cărui natură, indiscutabil bună pentru că serveşte comunicării, înclină uneori spre exces. Stăpînii societăţii declară, destul de des, că sînt prost slujiţi de către angajaţii lor mediatici; şi mai des însă, ei reproşează plebei spectatorilor tendinţa de a se abandona fără reţinere, şi aproape animalic, plăcerilor mediatice. Se va disimula astfel, în spatele unei multitudini virtual infinite de pretinse divergenţe mediatice, ceea ce este, dimpotrivă, rezultatul unei convergenţe spectaculare urmărite cu o remarcabilă tenacitate. La fel cum logica mărfii primează asupra diverselor ambiţii concurenţiale ale comercianţilor sau cum logica războiului determină întotdeauna frecventele modificări ale armamentului, tot aşa şi logica severă a spectacolului comandă pretutindeni abundenta diversitate a extravaganţelor mediatice.

Cea mai importantă schimbare din ultimii douăzeci de ani rezidă tocmai în continuitatea spectacolului. Această importanţă nu ţine de perfecţionarea instrumentarului său mediatic, care atinsese deja înainte un stadiu de dezvoltare foarte avansat: ea constă pur şi simplu în faptul că dominaţia spectaculară a putut să educe o generaţie total supusă legilor sale. Condiţiile extraordinar de noi în care a trăit efectiv această generaţie, în ansamblul său, constituie un rezumat exact şi suficient pentru tot ceea ce interzice de acum înainte spectacolul, dar şi pentru ceea ce permite el.

IV

Pe plan pur teoretic, nu va trebui să adaug la ceea ce am formulat anterior decît un detaliu, dar care duce departe. În 1967, distingeam două forme, succesive şi rivale, ale puterii spectaculare, forma concentrată şi forma difuză. Amîndouă planau deasupra societăţii reale, ca scop al său şi ca minciună a sa. Prima formă, acordînd prioritate ideologiei rezumate în jurul unei personalităţi dictatoriale, însoţise contrarevoluţia totalitară, cea nazistă, la fel ca şi cea stalinistă. Cealaltă, incitînd salariaţii să aleagă liber dintr-o mare varietate de mărfuri noi ce se înfruntau, reprezentase această americanizare a lumii, înspăimîntătoare pe alocuri, dar care seducea ţările în care se putuseră menţine timp mai îndelungat condiţiile democraţiilor burgheze de tip tradiţional. O a treia formă s-a constituit de atunci, prin combinarea raţionată a primelor două şi pe baza generală a victoriei celei care se dovedise mai puternică, forma difuză. Este vorba de *spectacularul integrat*, care tinde să se impună de acum la scară mondială.

Locul predominant pe care l-au ocupat Rusia şi Germania în formarea spectacularului concentrat şi Statele Unite în cea a spectacularului difuz, pare să fi aparţinut Franţei şi Italiei în momentul instaurării spectacularului integrat, prin jocul unei serii de factori istorici comuni: rolul important al partidului şi sindicatului stalinist în viaţa politică şi intelectuală, slaba tradiţie democratică, îndelunga monopolizare a puterii de către un singur partid de guvernămînt, necesitatea de a pune capăt unei contestări revoluţionare apărute pe neaşteptate.

Spectacularul integrat se manifestă simultan ca fiind concentrat şi ca fiind difuz, iar din momentul unificării lor fructuoase, el a ştiut să folosească în mai mare măsură ambele calităţi. Modul lor de aplicare anterior s-a schimbat mult. În privinţa laturii concentrate, centrul său director a devenit acum ocult: nu mai este instalat aici vreun şef cunoscut sau vreo ideologie clară. În ceea ce priveşte latura difuză, influenţa spectaculară nu atinsese niciodată într-un asemenea grad aproape toate conduitele şi obiectele produse la nivel social. Căci sensul final al spectacularului integrat constă în aceea că el s-a integrat în realitate pe măsură ce vorbea despre ea şi că o reconstruia după cum vorbea despre ea. Astfel încît această realitate nu-i mai apare acum ca ceva străin. Cînd spectacularul era concentrat, cea mai mare parte a societăţii periferice îi scăpa; cînd era difuz, o mică parte; astăzi, nimic. Spectacolul a pătruns în toată realitatea, iradiind-o. După cum se putea uşor prevedea teoretic, experienţa practică a împlinirii neînfrînate a voinţei raţiunii comerciale va fi demonstrat rapid şi fără excepţie că devenirea-lume a falsificării era şi o devenire-falsificare a lumii. Cu excepţia unei moşteniri importante încă, dar condamnată să se reducă mereu, alcătuită din cărţi şi edificii vechi, ce sînt, de altfel, din ce în ce mai des selecţionate şi interpretate conform convenienţelor spectacolului, nu mai există nimic, în cultură şi în natură, care să nu fi fost transformat şi poluat în funcţie de mijloacele şi interesele industriei moderne. Genetica însăşi a devenit pe deplin accesibilă forţelor dominante ale societăţii.

Conducerea spectacolului, care deţine în prezent toate mijloacele de a falsifica ansamblul producţiei, ca şi pe cel al percepţiei, e stăpînul absolut al amintirilor, după cum e şi stăpînul necontrolat al proiectelor care modelează viitorul cel mai îndepărtat. El domneşte singur pretutindeni şi *îşi execută sentinţele sale sumare.*

În asemenea condiţii, poate fi observată dezlănţuirea neaşteptată, cu o vioiciune burlescă, a unui sfîrşit parodic al diviziunii muncii; cu atît mai binevenită cu cît ea coincide cu mişcarea generală de dispariţie a oricărei veritabile competenţe. Un bancher va cînta, un avocat se va face agent de poliţie, un brutar îşi va mărturisi preferinţele literare, un actor va guverna, un bucătar va filosofa despre momentele gătitului ca jaloane în istoria universală. Fiecare poate apărea în spectacol pentru a se oferi public sau, uneori, pentru a se deda în secret unei activităţi complet diferite de specialitatea prin care se făcuse cunoscut pînă atunci. Acolo unde posesia unui «statut mediatic» a căpătat o importanţă infinit mai mare decît valoarea a ceea ce erai capabil să faci realmente, e normal ca acest statut să fie uşor transferabil şi să-ţi confere dreptul de a fi strălucitor, în aceeaşi manieră, oriunde în altă parte. Cel mai adesea, aceste particule mediatice accelerate îşi urmează simpla lor carieră la nivelul unui «admirabil» statutar garantat. Dar se întîmplă ca tranziţia mediatică să servească drept *acoperire* pentru mai multe acţiuni, oficial independente, însă de fapt secret conectate prin diferite reţele *ad-hoc*. Astfel încît, uneori, diviziunea socială a muncii, ca şi solidaritatea previzibilă a utilizării sale, apar sub forme total noi: de exemplu, se poate publica de acum un roman pentru a pregăti un asasinat. Aceste pitoreşti exemple vor să spună şi că nu mai poţi avea încredere în nimeni în ceea ce priveşte meseria sa.

Dar ambiţia cea mai măreaţă a spectacularului integrat este ca agenţii secreţi să devină revoluţionari, iar revoluţionarii să devină agenţi secreţi.

V

Societatea modernizată pînă în stadiul spectacularului integrat se caracterizează prin efectul combinat a cinci trăsături principale, care sînt: reînnoirea tehnologică neîncetată; fuziunea economico-statală; secretul generalizat; falsul fără replică; un prezent continuu.

Mişcarea de inovare tehnologică durează de multă vreme şi e constitutivă societăţii capitaliste, numită uneori industrială sau postindustrială. Dar, odată cu cea mai recentă accelerare a sa (imediat după cel de-al doilea război mondial), ea consolidează şi mai mult autoritatea spectaculară, deoarece prin ea fiecare descoperă că este cu totul destinat ansamblului specialiştilor, calculelor acestora şi judecăţilor lor întotdeauna satisfăcute de aceste calcule. Fuziunea economico-statală este tendinţa cea mai evidentă a acestui secol; în orice caz, ea a devenit motorul celei mai recente dezvoltări economice. Alianţa defensivă şi ofensivă încheiată între aceste două puteri, economia şi statul, le-a adus imense beneficii amîndurora, în toate domeniile: se poate spune despre fiecare că o domină pe cealaltă; este absurd să le contrapunem sau să distingem între raţiunea lor şi lipsa lor de raţiune. Această uniune s-a dovedit, de asemenea, extrem de prielnică dezvoltării dominaţiei spectaculare care, chiar de la formarea sa, n-a fost altceva. Ultimele trei trăsături sînt efectele directe ale acestei dominaţii, ajunsă în stadiul sau integrat.

Secretul generalizat se menţine în spatele spectacolului, ca şi complementul decisiv pentru ceea ce arată şi, dacă mergem pînă la esenţa lucrurilor, ca şi operaţie a sa cea mai importantă.

Simplul fapt de a fi fără replică a conferit falsului o calitate cu totul nouă. Simultan, adevărul a încetat să existe aproape pretutindeni sau, în cel mai bun caz, s-a văzut redus la starea de ipoteză imposibil de demonstrat. Falsul fără replică a desăvîrşit procesul de dispariţie a opiniei publice, care devenise, la un moment dat, incapabilă de-a se face auzită; apoi, imediat după aceea, de a se forma pur şi simplu. Aceasta antrenează, evident, importante consecinţe în politică, în ştiinţele aplicate, în justiţie, în cunoaşterea artistică.

Construirea unui prezent, care vrea să uite trecutul şi să dea impresia că nu mai crede în viitor, şi în care moda însăşi, de la îmbrăcăminte la cîntăreţi, s-a imobilizat, se realizează printr-o mişcare circulară neîncetată a informaţiei, revenind de fiecare dată la o listă succintă a aceloraşi nimicuri, anunţate emfatic ca ştiri importante, în timp ce ştirile cu adevărat importante, despre ceea ce se petrece efectiv, nu sînt remarcate decît arareori şi în sincope. Ele privesc întotdeauna condamnarea pe care această lume pare să o fi pronunţat împotriva propriei existenţe, etape ale autodistrugerii sale programate.

VI

Prima intenţie a dominaţiei spectaculare era de a face să dispară cunoaşterea istorică în general şi, în mod special, aproape toate informaţiile şi comentariile rezonabile asupra trecutului cel mai recent. O atît de flagrantă evidenţă n-are nevoie să fie explicată. Spectacolul organizează cu măiestrie ignorarea a tot ceea ce se întîmplă şi, imediat după asta, uitarea a ceea ce a ajuns să fie totuşi cunoscut. Faptul cel mai important este şi cel mai bine ascuns. Nimic n-a fost acoperit cu atîtea minciuni comandate, în aceşti douăzeci de ani, ca istoria acelui mai 1968. Cîteva învăţăminte utile au fost trase totuşi din unele studii demistificatoare despre evenimentele acelor zile şi despre originea lor, dar ele sînt secretul statului.

În Franţa, acum mai bine de zece ani, un preşedinte al Republicii, uitat apoi, dar plutind atunci la suprafaţa spectacolului, îşi exprima naiv bucuria ce o simţea «ştiind că vom trăi de acum într-o lume fără memorie, în care, precum pe întinderea unei ape, o imagine ia locul altei imagini, şi tot aşa la nesfîrşit». E într-adevăr comod pentru cel ce se află la cîrmă şi ştie să se menţină acolo. Sfîrşitul istoriei este un agreabil repaus pentru orice putere prezentă. El îi garantează succesul absolut al tuturor întreprinderilor sale ori cel puţin zarva succesului.

O putere absolută suprimă cu atît mai radical istoria cu cît are, în această acţiune, interese şi obligaţii mai imperioase şi, mai ales, după cum a descoperit în ea facilităţi practice mai mari sau mai mici de execuţie. Qin Shi Huangdi a ordonat arderea cărţilor, dar n-a reuşit să le facă să dispară. Stalin a împins mai departe realizarea unui asemenea proiect în secolul nostru, dar, în ciuda complicităţilor de tot felul de care s-a bucurat în afara graniţelor imperiului său, rămînea, totuşi, o întinsă zonă a lumii inaccesibilă poliţiei lui, unde şarlataniile sale erau luate în derîdere. Spectacularul integrat a făcut şi mai mult, folosindu-se de metode cu totul noi şi operînd de această dată la nivel planetar. De inepţia care se face respectată pretutindeni, e interzis a mai rîde; în orice caz a devenit imposibil de a da de ştire că se rîde de ea.

Domeniul istoriei era memorabilul, totalitatea evenimentelor ale căror consecinţe s-ar face simţite vreme îndelungată. De asemenea, era cunoaşterea a ceea ce ar trebui să dureze şi ar ajuta la înţelegerea, cel puţin în parte, a ceea ce s-ar întîmpla din nou: «o agoniseală pentru vecie», spune Tucidide. Prin aceasta, istoria era *măsura* unei noutăţi veritabile, iar cine vinde noutatea are tot interesul să facă să dispară mijlocul de a o măsura. Cînd importantul este echivalat, la nivel social, cu ceea ce e instantaneu, şi va fi încă instantaneu în clipa următoare, alta şi aceeaşi, şi pe care o va înlocui mereu o altă importanţă instantanee, atunci se poate spune că metoda utilizată garantează un fel de eternitate zgomotoasă a acestei non-importanţe.

Preţiosul avantaj pe care spectacolul şi l-a asigurat din această *scoatere în afara legii* a istoriei, prin care condamna întreaga istorie recentă să treacă în clandestinitate, şi prin care a reuşit să facă uitat spiritul istoric în societate, este folosit în primul rînd pentru a-şi disimula propria istorie: mişcarea însăşi a recentei sale cuceriri a lumii. Puterea sa a devenit deja familiară, de parcă ar fi fost aşa dintotdeauna. Toţi uzurpatorii au dorit să facă uitat faptul *că tocmai au parvenit*.

VII

Odată cu distrugerea istoriei, evenimentul contemporan însuşi se îndepărtează deîndată la o distanţă fabuloasă, printre povestirile sale neverificabile, printre statisticile sale incontrolabile, printre explicaţiile sale neverosimile şi raţionamentele sale de nesusţinut. Prostiilor afirmate în mod spectacular nu le-ar putea răspunde decît cei care se ocupă de mass-media, prin respectuoase rectificări sau dojeniri, şi acestea cu zgîrcenie făcute, căci, dincolo de crasa lor ignoranţă, *solidaritatea lor profesională şi afectivă* cu autoritatea generală a spectacolului şi cu societatea pe care el o exprimă, le face o datorie, dar şi o plăcere, din a rămîne mereu apropiaţi acestei autorităţi, a cărei maiestate nu trebuie lezată. Nu trebuie uitat că orice asemenea individ, şi prin salariu dar şi prin alte recompense sau despăgubiri, are întotdeauna un stăpîn, uneori chiar mai mulţi; în plus, el ştie că nu e de neînlocuit.

Toţi experţii sînt mediatici-statali şi nu sînt recunoscuţi ca experţi decît prin asta. Orice expert îşi serveşte stăpînul, căci fiecare din vechile posibilităţi de independenţă a fost redusă puţin cîte puţin la zero de către condiţiile de organizare a societăţii actuale. Expertul care serveşte cel mai bine este, desigur, cel care minte. Cei care au nevoie de expert sînt, din motive diferite, falsificatorul şi ignorantul. Acolo unde individul nu mai recunoaşte nimic prin el însuşi, va fi precis lămurit de expert. Odinioară, era normal să existe experţi în arta etruscilor şi ei erau întotdeauna competenţi, deoarece arta etruscă nu poate fi găsită pe piaţă. Dar, de exemplu, o epocă care descoperă că e rentabil să falsifice pe cale chimică unele vinuri celebre, nu va putea să le vîndă decît dacă a format şi nişte experţi în vinuri care vor pregăti *pivniţele* astfel încît să le priască noile parfumuri, mai uşor de recunoscut. Cervantes notează că «sub o haină jerpelită, poţi găsi adesea un bun băutor». Cel care cunoaşte vinul ignoră, de obicei, regulile industriei nucleare; dar dominaţia spectaculară consideră că dacă un expert şi-a bătut joc de el în privinţa industriei nucleare, un alt expert va putea proceda la fel cînd e vorba de vin. Şi se ştie, de exemplu, în ce măsură expertul în meteoreologie mediatică ce

anunţă temperaturile sau precipitaţiile pentru următoarele 48 de ore, este obligat la multe omisiuni de către imperativul de a menţine nişte echilibre economice, turistice şi regionale, cînd atîţia oameni circulă atît de des pe atîtea şosele, între destinaţii la fel de devastate; poate că de aceea el ar avea mai mult succes ca măscărici.

Un alt aspect al dispariţiei oricărei cunoaşteri istorice obiective este legat de statutul oricărei reputaţii personale, care a devenit maleabilă şi rectificabilă după bunul plac al celor care controlează întreaga informaţie, atît cea care se receptează, cît şi cea, mult diferită, care se difuzează; ei au deci dreptul de a falsifica orice. Căci o evidenţă istorică despre care nimeni nu vrea să ştie nimic în spectacol nu mai este evidenţă. Acolo unde nimeni nu are decît renumele care i-a fost atribuit ca o favoare prin bunăvoinţa unei Curţi spectaculare, dizgraţia riscă să apară instantaneu. O notorietate antispectaculară a devenit ceva extrem de rar. Eu însumi sînt unul din ultimii supravieţuitori care mai are una şi care nu a avut niciodată o alta. Dar aceasta a devenit şi extraordinar de suspect. Societatea s-a proclamat în mod oficial spectaculară. A fi cunoscut în afara relaţiilor spectaculare echivalează cu a fi cunoscut ca un duşman al societăţii.

Este permis să schimbi în întregime trecutul unui om, să-l modifici radical, să-l recreezi în stilul proceselor de la Moscova; şi aceasta fără să fii nevoit măcar să recurgi la toate formalităţile unui proces. Poţi să ucizi cu cele mai mici eforturi. Martorii falşi, ori poate neîndemînatici – dar ce capacitate a mai rămas spectatorilor să-şi dea seama de această neîndemînare, ei, care vor fi martorii isprăvilor acestor falşi martori? – şi falsele documente, întotdeauna impecabile, nu pot să lipsească din arsenalul celor care guvernează spectacularul integrat sau al aliaţilor lor. Nu mai poţi deci crede, despre nimeni, nimic din ceea ce n-ai cunoscut tu însuţi şi în mod direct. Dar, de fapt, nici nu mai e nevoie prea des să acuzi pe nedrept pe cineva. Din momentul în care deţii mecanismul prin care se realizează singura verificare socială pe deplin şi universal recunoscută, poţi să spui ce vrei. Mişcarea demonstraţiei spectaculare se verifică mergînd pur şi simplu în cerc: prin reveniri, prin repetări, prin afirmaţii făcute întotdeauna numai în acel spaţiu în care se fac afirmaţii publice şi în care ele pot deveni credibile, deoarece numai la asta va fi toată lumea martor. Autoritatea spectaculară poate în acelaşi timp să nege orice, o dată, de trei ori, şi să spună că nu va mai vorbi despre un lucru şi să vorbească despre altceva, ştiind prea bine că nu mai riscă nici o ripostă, nici pe terenul său şi nici pe un alt teren. Căci nu mai există *agora*, nu mai există comunitate generală; nici chiar comunităţi restrînse la grupuri intermediare sau la instituţii autonome, la saloane sau cafenele, la muncitorii dintr-o singură întreprindere; nu mai există nici un loc în care discuţiile despre adevărurile care-i privesc pe cei în cauză să se poată elibera efectiv de stînjenitoarea prezenţă a discursului mediatic şi a diferitelor forţe organizate pentru a-l susţine. Nu mai există acum judecată, garantată ca relativ independentă, a celor care alcătuiau lumea savantă; a celor care, de exemplu, îşi trăgeau odinioară mîndria dintr-o capacitate de verificare permiţîndu-le să abordeze ceea ce se numea istoria imparţială a faptelor, şi să se creadă, cel puţin, că ea merita să fie cunoscută. Nu mai există nici măcar adevăr bibliografic incontestabil, ceea ce va permite cu atît mai bine rezumatelor informatizate din fişierele bibliotecilor naţionale să şteargă orice urmă a unui asemenea adevăr. Te cuprinde tulburarea gîndindu-te la ce au fost odată magistraţii, medicii, istoricii şi la obligaţiile imperative pe care ei şi le asumau, adesea, în limitele competenţelor lor: *oamenii seamănă tot mai mult cu vremea lor decît cu părinţii lor*.

Un fapt despre care spectacolul îşi permite să nu vorbească timp de trei zile este ca şi inexistent. Căci el vorbeşte atunci despre un alt fapt, iar de-acum, acesta e cel care există. Consecinţele practice ale unei asemenea situaţii sînt, după cum se poate vedea, imense.

Se credea că istoria a apărut în Grecia, odată cu democraţia. Se poate dovedi şi că dispare din lume odată cu ea.

Trebuie să adăugăm, totuşi, la această listă de succese ale puterii, şi un rezultat negativ pentru ea: un stat, în gestiunea căruia se instalează durabil un mare deficit de cunoştinţe istorice, nu mai poate fi condus în mod strategic.

VIII

Societatea care se anunţă democratică, atunci cînd a ajuns în stadiul spectacularului integrat, pare să fie admisă pretutindeni ca realizare a unei *perfecţiuni fragile*. Astfel încît ea nu mai trebuie expusă atacurilor pentru că este fragilă; pe de altă parte, nu mai este atacabilă, deoarece este perfectă, aşa cum nu a fost niciodată vreo societate. Ea este o societate fragilă pentru că are mari dificultăţi să-şi ţină sub control periculoasa expansiune tehnologică. Dar este o societate perfectă pentru a fi guvernată, dovada cea mai bună fiind aceea că toţi cei care aspiră la guvernare vor s-o facă prin aceleaşi procedee, şi să menţină această societate aproape neschimbată. Este pentru prima oară în Europa contemporană că nici un partid sau fracţiune a vreunui partid nu mai încearcă măcar să susţină că ar dori să schimbe ceva important. Marfa nu mai poate fi criticată de nimeni: nici ca sistem general şi nici chiar ca subprodus anume pe care conducătorii de întreprinderi vor fi avut chef să-l lanseze temporar pe piaţă.

Pretutindeni unde domneşte spectacolul, singurele forţe organizate sînt cele care doresc spectacolul. Nici o forţă nu mai poate fi deci duşmanul a ceea ce există şi nu mai poate încălca *omertà* care cuprinde totul. S-a terminat cu această îngrijorătoare concepţie care a dominat mai bine de două secole, conform căreia societatea putea fi criticată şi transformată, reformată sau revoluţionată. Şi nu s-a ajuns aici datorită apariţiei unor argumente noi, ci pur şi simplu pentru că argumentele au devenit inutile. Iar prin acest rezultat se va măsura nu atît fericirea generală, cît forţa redutabilă a reţelelor tiraniei.

Niciodată cenzura n-a fost mai perfectă. Niciodată opinia celor care mai sînt convinşi încă, în unele ţări, că au rămas cetăţeni liberi n-a fost mai puţin autorizată să se facă publică, de fiecare dată cînd e vorba de o alegere care priveşte viaţa lor reală. Niciodată n-a fost permis de a-i minţi cu o atît de perfectă lipsă de urmări. Se consideră că spectatorul este cel care ignoră totul şi nu merită nimic. Cine priveşte mereu, pentru a afla continuarea, nu va acţiona niciodată: tocmai aşa trebuie să fie spectatorul. Se citează adesea cazul excepţiei Statelor Unite, unde Nixon a sfîrşit prin a pătimi la un moment dat de pe urma unei lungi serii de tăgăduiri cinic de neîndemînatice; dar această excepţie cu totul locală, care avea şi unele cauze mai vechi de ordin istoric, nu mai este la fel de evidentă şi astăzi, deoarece Reagan a putut face recent acelaşi lucru fără a fi pedepsit. Tot ceea ce nu este niciodată sancţionat este permis efectiv. A vorbi despre scandal este, deci, un semn de înapoiere. Un om de stat italian de prim rang, ministru şi în acelaşi timp membru în guvernul paralel numit P2, *Potere Due*, ar fi spus cîndva o vorbă ce rezumă cel mai profund perioada în care, imediat după Italia şi Statele Unite, a intrat întreaga lume: «Au existat scandaluri, dar azi nu mai există».

În *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Marx descria acţiunea invadatoare a statului în Franţa celui de-al doilea Imperiu, susţinut atunci de o jumătate de milion de funcţionari: «Totul devenise, astfel, un obiect al activităţii guvernamentale, de la podul, clădirea şcolii şi proprietatea comunală a unui sat, pînă la căile ferate, proprietăţile naţionale şi universităţile provinciale». Faimoasa problemă a finanţării partidelor politice se punea deja în epocă, deoarece Marx notează că «partidele care luptau rînd pe rînd pentru supremaţie, vedeau în luarea în stăpînire a acestui enorm edificiu principala pradă a învingătorului». Iată cum această afirmaţie pare totuşi puţin bucolică şi, cum se spune, depăşită, pentru că speculaţiile statului de astăzi privesc mai curînd noile oraşe şi autostrăzile, circulaţia subterană şi producţia de energie electro-nucleară, cercetarea petrolieră şi computerele, administrarea băncilor şi centrele social-culturale, modificările «peisajului audio-vizual» şi exporturile clandestine de arme, afacerile imobiliare şi industria farmaceutică, agroalimentaţia şi gestiunea spitalelor, creditele militare şi fondurile secrete ale guvernului, tot mai mari, care trebuie să administreze numeroasele servicii de protecţie a societăţii. Şi totuşi, Marx a rămas, din nefericire, prea multă vreme actual, atunci cînd vorbeşte în aceeaşi lucrare despre guvernul «care nu ia decizii noaptea pentru a le executa ziua, ci decide ziua şi execută noaptea».

IX

Această democraţie, atît de perfectă, fabrică ea însăşi imposibilul său inamic, terorismul. Ea doreşte, într-adevăr, *să fie apreciată mai degrabă în funcţie de duşmanii săi decît de rezultatele sale*. Istoria terorismului este scrisă de către stat; ea este deci educativă. Populaţiile spectatoare nu pot, desigur, să ştie totul despre terorism, dar pot şti întotdeauna destul pentru a fi convinse că, în raport cu acest terorism, totul va trebui să-i pară mai acceptabil, în orice caz, mai raţional şi mai democratic.

Modernizarea represiunii a ajuns să formeze, în experienţa-pilot a Italiei, mai întîi, sub numele de «pocăiţi», *acuzatori profesionişti* sub jurămînt; sînt cei care, la prima lor apariţie în secolul al XVII-lea, în timpul tulburărilor provocate de Frondă, au fost numiţi «martori cu brevet». Acest progres spectacular al Justiţiei a făcut să se umple închisorile italiene cu mii de oameni care ispăşesc un război civil care n-a avut loc, un fel de amplă insurecţie armată, care numai din întîmplare nu s-a declanşat vreodată, un pucism ţesut din pînza viselor.

Se poate remarca faptul că interpretarea misterelor terorismului pare să fi introdus o simetrie între opiniile contradictorii, ca şi cum ar fi vorba de două şcoli filosofice susţinînd concepţii metafizice absolut antagoniste. Unii n-ar vedea în terorism decît nişte evidente manipulări ale serviciilor secrete; alţii ar fi de părere că, dimpotrivă, nu trebuie să reproşăm teroriştilor decît lipsa lor totală de sens istoric. Folosirea cît de cît a logicii istorice ne-ar permite să conchidem însă destul de repede că nu există nici o contradicţie în faptul că oamenii cărora le lipseşte orice sens istoric pot fi în acelaşi timp manipulaţi; şi chiar mai uşor decît alţii. Este, de asemenea, mult mai uşor de a face să se «pocăiască» pe cineva căruia i se poate demonstra că se ştia dinainte totul despre ceea ce el a crezut că face neconstrîns. Ideea că e de ajuns să infiltrezi cîţiva oameni în anumite puncte ale reţelei pentru a o face să funcţioneze şi apoi să se prăbuşească, este un efect inevitabil al formelor organizaţionale clandestine de tip militar. În chestiunile de evaluare a luptelor armate, critica trebuie să analizeze cîteodată una din aceste operaţiuni în mod specific, fără a se lăsa derutată de o eventuală asemănare generală între ele. Ar trebui, de altfel, să ne aşteptăm, ca la ceva probabil din punct de vedere logic, la faptul că serviciile de protecţie ale statului vor utiliza toate avantajele de care se bucură pe terenul spectacolului, care a fost organizat de multă vreme tocmai în acest scop. Ceea ce uimeşte însă şi pare a fi oarecum disonant este dificultatea de a-şi da seama de un asemenea fapt.

Interesul actual al justiţiei represive în acest domeniu constă, desigur, în a generaliza cît mai repede posibil. Important la acest tip de marfă este ambalajul sau eticheta, benzile de codare. Toţi duşmanii democraţiei spectaculare sînt echivalenţi, după cum echivalente sînt toate democraţiile spectaculare. Astfel, nu mai poate să existe drept de azil pentru terorişti, şi chiar dacă nu li se reproşează de a fi fost terorişti, ei vor deveni cu siguranţă, iar extrădarea se impune. În noiembrie 1978, în cazul lui Gabor Winter, tînăr muncitor tipograf acuzat de către guvernul Republicii Federale Germania că ar fi redactat cîteva manifeste revoluţionare, d-ra Nicole Pradain, reprezentantă a ministerului public în faţa Camerei de acuzare a Curţii de Apel din Paris, a demonstrat repede că «motivaţiile politice», singurul motiv de refuz al extrădării prevăzut de convenţia franco-germană din 29 noiembrie 1951, nu puteau fi invocate:

«Gabor Winter nu este un delincvent politic, ci unul social. El refuză constrîngerile sociale. Un adevărat delincvent politic nu are sentimentul de respingere în faţa societăţii. El luptă împotriva structurilor politice şi nu, cum face Gabor Winter, împotriva celor sociale.» Noţiunea de delict politic considerabil n-a fost recunoscută în Europa decît din momentul în care burghezia s-a ridicat cu succes împotriva structurilor sociale preexistente. Calitatea de delict politic nu putea fi separată de diversele intenţii ale criticii sociale. Aşa s-a întîmplat în cazurile lui Blanqui, Varlin, Durruti. Se simulează aşadar acum că s-ar dori menţinerea, precum a unui lux nu prea costisitor, a unui delict pur politic, pe care nimeni, fără îndoială, nu va mai avea ocazia să-l comită vreodată, pentru că nimeni nu se mai

interesează de aşa ceva; cu excepţia profesioniştilor politicii, ale căror delicte nu sînt aproape niciodată pedepsite, şi care nici măcar nu se numesc politice. Toate delictele şi crimele sînt pur şi simplu sociale. Dar, dintre toate crimele sociale, nici una nu va fi atît de gravă ca cea a nesăbuitei pretenţii de a vrea să mai schimbi ceva în această societate, convinsă că singura ei vină este de a fi fost prea bună şi prea răbdătoare pînă acum, dar care *nu mai vrea să fie blamată*.

X

În scopul dizolvării logicii, au fost utilizate, în funcţie de interesele fundamentale ale noului sistem de dominaţie, diferite mijloace, care au operat oferindu-şi mereu un ajutor reciproc. Majoritatea acestor mijloace aparţin instrumentarului tehnic experimentat şi popularizat de către spectacol; unele sînt însă legate mai curînd de psihologia de masă a supunerii.

Pe planul tehnicilor, din momentul în care imaginea construită şi aleasă de către *altcineva* a devenit principalul mod de raportare a individului la lumea pe care odinioară o privea prin el însuşi, oriunde s-ar fi aflat, nu mai poate fi ignorat faptul că imaginea va tolera orice, deoarece în interiorul unei aceleiaşi imagini se poate suprapune fără probleme totul. Fluxul imaginilor cuprinde totul, iar acest simplificat al lumii sensibile este dirijat de către un altcineva după bunul său plac. Acelaşi «altcineva» hotărăşte încotro va merge acest curent şi ritmul a ceea ce va trebui să se întîmple în el, sub forma unei neîncetate surprize arbitrare, nelăsînd nici un moment de răgaz reflecţiei, şi cu totul independent de ceea ce înţelege şi crede spectatorul despre el. În această experienţă concretă a supunerii permanente, se află rădăcina psihologică a adeziunii atît de generale la ceea ce este şi căruia i se recunoaşte *ipso facto* o valoare suficientă. Discursul spectacular ţine sub tăcere, în afară de ceea ce e propriu-zis secret, tot ce nu-i convine. El izolează întotdeauna, din ansamblul imaginilor pe care le prezintă, circumstanţele şi trecutul, intenţiile şi consecinţele. El este deci total ilogic. Pentru că nimeni nu mai poate să-l contrazică, spectacolul are dreptul să se contrazică pe sine, să-şi modifice trecutul. Sfidătoarea atitudine a servitorilor săi, atunci cînd trebuie să facă cunoscută o versiune nouă, şi poate mai falsă decît precedentele, a anumitor fapte, constă în a corecta cu severitate ignoranţa şi interpretările greşite atribuite spectatorului, cînd, de fapt, tocmai ei sînt aceia care se grăbeau cu o zi înainte să răspîndească această eroare, cu obişnuita lor siguranţă de sine. Astfel, funcţia educativă a spectacolului şi ignoranţa spectatorilor trec pe nedrept ca factori antagonici, atîta vreme cît ei se nasc unul din celălalt. Limbajul binar al computerului este, de asemenea, o irezistibilă provocare la a admite în fiecare clipă, fără rezerve, ceea ce a fost programat conform dorinţei altcuiva, şi care apare ca sursă atemporală a unei logici superioare, imparţiale şi totale. Ce cîştig de viteză şi de vocabular, pentru a-şi forma o părere despre tot! Cîştig politic? Cîştig social? Trebuie să alegem. Ori unul ori celălalt. Alegerea mea se impune. Ni se şopteşte, şi ştim prea bine cui servesc aceste structuri. Nu este, deci, surprinzător că, încă din copilărie, şcolarii vor deprinde cu uşurinţă, dar şi cu entuziasm, Ştiinţa Absolută a informaticii, în timp ce vor ignora tot mai mult lectura, care pretinde o judecată efectivă la fiecare rînd şi care este, de altfel, singura ce poate oferi accesul la vasta experienţă umană antespectaculară. Căci conversaţia este aproape moartă, la fel cum morţi vor fi în curînd şi mulţi dintre care ştiau să vorbească.

Pe planul mijloacelor gîndirii populaţiilor contemporane, prima cauză a decadenţei ţine, fără îndoială, de faptul că nici un discurs prezentat în spectacol nu admite replică; dar logica nu s-a format socialmente decît în dialog. De asemenea, în momentul în care s-a generalizat respectul faţă de ceea ce se spune în spectacol, care e considerat a fi important, bogat, prestigios, şi care e *autoritatea însăşi*, se generalizează printre spectatori şi dorinţa de a fi la fel de ilogici ca spectacolul, pentru a etala o imagine individuală a acestei autorităţi. În fine, logica nu e simplă şi nimeni n-a dorit să-i înveţe aşa ceva. Nici un drogat nu studiază logica, pentru că nu mai are nevoie de ea şi pentru că nici nu are posibilitatea s-o facă. Această lene a spectatorului este şi cea a oricărui cadru intelectual, a specialistului format la repezeală, care va încerca ori de cîte ori va putea să ascundă îngustimea orizontului său de cunoştinţe prin repetarea dogmatică a aceluiaşi argument de autoritate ilogică.

XI

Se crede în general că cei care au dovedit cea mai mare incapacitate în materie de logică au fost tocmai cei care s-au proclamat revoluţionari. Acest reproş nejustificat provine dintr-o epocă anterioară, în care aproape toată lumea gîndea cu un minimum de logică, excepţie strălucită făcînd cretinii şi militanţii; la aceştia din urmă, lipsa de logică se asocia cu o rea credinţă, dorită deoarece era considerată eficace. Dar este cu neputinţă să neglijăm astăzi faptul că utilizarea intensivă a spectacolului a transformat, cum era de aşteptat, majoritatea contemporanilor în ideologi, deşi numai din cînd în cînd şi fragmentar. Lipsa de logică – adică pierderea posibilităţii de a recunoaşte instantaneu ceea ce este important şi ceea ce este minor sau în afara chestiunii; ceea ce este incompatibil sau, invers, ceea ce ar putea să se presupună reciproc, tot ceea ce implică o anumită consecinţă şi, în acelaşi timp, tot ceea ce o interzice –, această boală a fost intenţionat injectată în doze mari în populaţie de către *anesteziştii-reanimatori* ai spectacolului. Contestatarii n-au fost nicidecum mai iraţionali decît cei supuşi. Atîta doar că la ei această iraţionalitate generală este mai evidentă, deoarece, făcîndu-şi cunoscut proiectul, au încercat să realizeze o operaţie practică, fie şi numai pentru a citi anumite texte şi a arăta că le înţeleg sensul. Ei şi-au impus deci anumite obligaţii de a domina logica, dar şi strategia, care este tocmai spaţiul privilegiat al derulării logicii dialectice a conflictelor. În acelaşi timp, la fel ca ceilalţi, şi ei au fost lipsiţi de elementara capacitate de a se orienta cu ajutorul vechilor instrumente imperfecte ale logicii formale. În ceea ce-i priveşte, aşadar, nici o îndoială cu privire la lipsa lor de logică. Cît despre ceilalţi, nici nu se pune o asemenea problemă.

Individul pe care această gîndire spectaculară sărăcită l-a marcat în profunzime, *mai mult decît oricare element al formării sale*, se pune astfel încă de la începutul jocului în serviciul ordinii stabilite, chiar dacă intenţia sa subiectivă a fost cu totul opusă acestui rezultat. El va folosi, în esenţă, limbajul spectacolului, pentru că e singurul care-i este familiar şi în care a fost învăţat să vorbească. El va dori, fără îndoială, să se dovedească un inamic al retoricii sale, dar îi va utiliza sintaxa. Aceasta e una din cele mai importante reuşite ale dominaţiei spectaculare. Dispariţia atît de rapidă a vocabularului anterior nu este decît un moment al acestei operaţiuni, pe care o serveşte.

XII

Anularea personalităţii însoţeşte în mod inevitabil condiţiile unei existenţe supuse în mod concret normelor spectaculare, şi astfel tot mai separate de posibilităţile de a cunoaşte experienţe care să fie autentice şi de a-şi descoperi astfel preferinţele individuale. În mod paradoxal, individul va trebui să se renege în permanenţă, dacă vrea să se bucure de o minimă consideraţie într-o astfel de societate. Această existenţă postulează într-adevăr o fidelitate mereu schimbătoare, o suită de adeziuni mereu dezamăgitoare la produse falacioase. Este vorba de a alerga repede pe urmele inflaţiei semnelor depreciate ale vieţii. Drogul te ajută să te conformezi la această organizare a lucrurilor; nebunia te ajută să scapi de ea.

În tot felul de afaceri ale acestei societăţi, în care *distribuţia* bunurilor s-a centralizat de aşa manieră încît a devenit stăpînă, în chip notoriu şi în chip secret deopotrivă, peste definiţia însăşi a ceea ce va putea fi bunul, se întîmplă să se atribuie anumitor persoane calităţi, sau cunoştinţe, sau uneori chiar vicii, perfect imaginare, pentru a explica prin asemenea cauze dezvoltarea satisfăcătoare a anumitor acţiuni; şi aceasta în scopul unic de a ascunde, sau cel puţin de a disimula pe cît posibil, funcţia diverselor *alianţe care decid totul*.

Totuşi, în ciuda frecventelor sale intenţii, şi a covîrşitoarelor sale mijloace, de a pune în lumină deplina dimensiune a numeroaselor personalităţi presupus remarcabile, societatea actuală, şi nu doar prin tot ceea ce a înlocuit astăzi artele, sau prin discursurile despre asta, demonstrează mult mai adesea contrariul: incapacitatea completă se izbeşte de o altă incapacitate comparabilă; ele se stîrnesc una pe alta, aşteptînd ca cealaltă să se zăpăcească prima. Se întîmplă ca un avocat, uitînd că nu figurează într-un proces decît pentru a fi omul unei cauze, să se lase sincer influenţat de un raţionament al avocatului advers, chiar dacă acest raţionament a fost la fel de puţin riguros ca şi al său. Se întîmplă, de asemenea, ca un suspect, nevinovat, să mărturisească pentru o clipă crima pe care n-a comis-o, pentru simplul motiv că a fost impresionat *de logica* ipotezei celui care l-a denunţat şi care vroia să-l scoată vinovat (cazul doctorului Archambeau, la Poitiers, în 1984).

Mac Luhan însuşi, primul apologet al spectacolului, care părea imbecilul cel mai convins al secolului său, şi-a schimbat părerea descoperind, în sfîrşit, în 1976, că «presiunea *mass-mediei* conduce spre iraţional» şi că ar deveni urgent să i se tempereze întrebuinţarea. Gînditorul din Toronto petrecuse mai înainte cîteva decenii minunîndu-se de multiplele libertăţi pe care le aducea acest «sat planetar», atît de instantaneu şi de simplu accesibil tuturor. Satele, spre deosebire de oraşe, au fost întotdeauna dominate de conformism, de izolare, de supraveghere meschină, de plictis, de bîrfele mereu repetate despre aceleaşi cîteva familii. Ei, tocmai aşa arată de-acum vulgaritatea planetei spectaculare, unde nu mai e posibil să faci diferenţa între dinastia Grimaldi-Monaco, sau Burbon-Franco, şi cea care îi înlocuise pe Stuarţi. Totuşi, discipoli ingraţi încearcă astăzi să uite de Mac Luhan şi să-i reîmprospăteze primele găselniţe, urmărind, la rîndul lor, o carieră în elogiul mediatic al tuturor acestor noi libertăţi care ar putea fi «la alegere» în mod aleatoriu în efemer. Dar probabil că se vor renega mai repede decît inspiratorul lor.

XIII

Spectacolul nu ascunde că există pericole care dau tîrcoale ordinii minunate pe care a instaurat-o. Poluarea oceanelor şi distrugerea pădurilor ecuatoriale ameninţă reînnoirea oxigenului pe Pămînt; stratul său de ozon rezistă cu greu progresului industrial; radiaţiile de origine nucleară se acumulează ireversibil. Spectacolul conchide doar că toate acestea sînt fără importanţă. El nu vrea să discute decît despre date şi doze. Si numai prin asta reuşeşte să liniştească; ceea ce un spirit prespectacular ar fi considerat drept imposibil.

Metodele democraţiei spectaculare sînt de o mare supleţe, spre deosebire de simpla brutalitate a *diktat*-ului totalitar. Se poate păstra numele (berii, al vitei, al filosofului) atunci cînd lucrul a fost schimbat în secret. Se poate la fel de bine schimba numele atunci cînd lucrul a fost continuat în mod secret: de exemplu, în Anglia, uzina de tratare a deşeurilor nucleare de la Windscale a fost nevoită să schimbe numele localităţii sale în Sellafield, pentru a risipi mai bine suspiciunile, după un dezastruos incendiu în 1957, însă această tratare toponimică n-a împiedicat creşterea mortalităţii prin cancer şi leucemie în împrejurimile sale. Guvernul englez, aflăm asta în mod democratic treizeci de ani mai tîrziu, decisese atunci să păstreze secret un raport asupra catastrofei, pe care îl considera, şi nu fără temei, de natură să zdruncine încrederea pe care publicul o acorda energiei nucleare.

Practicile nucleare, militare sau civile, necesită o doză de secret mai mare decît oriunde în altă parte; unde, cum se ştie, e deja nevoie de mult secret. Pentru a uşura viaţa, adică minciunile, savanţilor aleşi de către stăpînii acestui sistem, s-a descoperit utilitatea schimbării şi a măsurilor, a modificării lor după un mai mare număr de puncte de vedere, a rafinării lor, pentru a putea jongla, după caz, cu mai multe astfel de cifre greu convertibile. De aceea putem dispune, pentru a evalua radioactivitatea, de unităţile de măsură următoare: curie, becquerel, röntgen, rad, alias centigray, rem, fără a uita facilul milirad şi sivertul, care nu este altceva decît o porţie de 100 de remi. Aceasta evocă amintirea subdiviziunilor monedei englezeşti, căreia străinii nu-i stăpîneau prea uşor complexitatea, pe vremea cînd Sellafield se numea încă Windscale.

Ne putem imagina ce rigoare şi ce precizie au putut atinge, în secolul XIX, istoria războaielor şi, în consecinţă, teoreticienii strategiei dacă, pentru a nu da informaţii prea confidenţiale comentatorilor neutri sau istoricilor inamici, s-ar fi făcut raportul unei campanii în următorii termeni: «Faza preliminară comportă o serie de înfruntări în care, de partea noastră, o solidă avangardă, constituită din patru generali şi unităţile plasate sub comanda lor, se ciocnesc de un corp inamic numărînd 13 000 de baionete. În faza următoare, se dezvoltă o bătălie ordonată, îndelung disputată, în care s-a angajat întreaga noastră armată, cu cele 290 de tunuri ale sale şi cu cavaleria sa grea de 18 000 de săbii, în vreme ce adversarul i-a opus trupe care nu aliniau mai puţin de 3 600 de locotenenţi de infanterie, patruzeci de căpitani de husari şi douăzecişipatru de cuirasieri. După alternanţa eşecurilor şi succeselor de o parte şi de alta, bătălia poate să fie considerată în cele din urmă ca indecisă. Pierderile noastre, mai degrabă sub cifra medie care se constată de obicei în lupte de o durată şi de o intensitate comparabile, sînt sensibil superioare celor ale grecilor la Marathon, dar rămîn inferioare celor ale prusacilor la Iena». După acest exemplu, nu este imposibil pentru un specialist să-şi facă o idee vagă despre forţele angajate. Dar conducerea operaţiunilor poate fi sigură că rămîne dincolo de orice judecată.

În iunie 1987, Pierre Bacher, director-adjunct cu echipamentul la E.D.F.[56], a expus ultima doctrină a securităţii centralelor nucleare. Înzestrîndu-le cu vane şi filtre, devine mult mai uşor de evitat catastrofele majore, fisurarea sau explozia unei incinte, care ar atinge ansamblul unei «regiuni». Este ceea ce obţii atunci cînd vrei să izolezi prea mult. E mai bine, atunci cînd maşina dă semne că se ambalează, să decompresezi încet, iradiind o mică porţiune învecinată de cîţiva kilometri, vecinătate care va fi de fiecare dată foarte diferit şi aleatoriu prelungită de capriciul vînturilor. El dezvăluie că, în cei doi ani precedenţi, discretele încercări făcute la Cadarache, în regiunea Drôme, «au demonstrat în mod concret că scăpările – în mod esenţial scăpări de gaz – nu depăşesc cîteva unităţi la mie, în cel mai rău caz unu la sută din radioactivitatea aflată în incintă». Acest rău rămîne aşadar foarte moderat: unu la sută. Înainte, eram siguri că nu există nici un risc, cu excepţia accidentelor, logic imposibile. Primii ani de experienţă au schimbat acest raţionament în felul următor: deoarece accidentul este întotdeauna posibil, ceea ce trebuie să evităm este ca el să atingă un prag catastrofic, iar asta nu e greu. E de-ajuns să contaminezi puţin cîte puţin, cu moderaţie. Cine nu se simte infinit mai sănătos mulţumindu-se vreme de cîţiva ani să bea 140 de centilitri de vodcă pe zi, în loc să înceapă imediat să se îmbete ca un polonez?

E cu siguranţă păcat că societatea omenească se loveşte de probleme atît de arzătoare în momentul în care a devenit materialmente imposibil să se facă auzită cea mai mică obiecţie la discursul mărfii; în momentul în care dominaţia, tocmai pentru că este scutită de către spectacol să răspundă pentru deciziile şi justificările sale fragmentare sau delirante, *crede că nu mai are nevoie să gîndească*; şi într-adevăr nu mai ştie să gîndească. Oricît de hotărît ar fi democratul, n-ar fi preferat el să i se fi ales nişte stăpîni mai inteligenţi?

La conferinţa internaţională de experţi ce s-a ţinut la Geneva în decembrie 1986, era vorba pur şi simplu de interzicerea mondială a producerii de clorofluorcarbon, gazul care face să dispară de puţin timp încoace, dar cu mare viteză, stratul subţire de ozon care proteja această planetă – de care ne vom aminti cîndva – împotriva efectelor nocive ale radiaţiilor cosmice. Daniel Verilhe, reprezentant al filialei de produse chimice al firmei Elf-Aquitaine şi făcînd parte, în această calitate, dintr-o delegaţie franceză ferm opusă acestei interdicţii, făcea o remarcă plină de sens: «E nevoie de trei ani pentru a pune la punct eventuali înlocuitori, iar costurile pot fi de patru ori mai mari». Se ştie că acest efemer strat de ozon, la o asemenea altitudine, nu aparţine nimănui şi nu are nici o valoare comercială. Strategul *industrial* a putut deci să măsoare toată inexplicabila nepăsare economică a celor care-l contraziceau, prin acest apel la realitate: «Este foarte riscant să se întemeieze o strategie industrială pe imperative în materie de mediu».

[56] Eléctricité de France, compania franceză de electricitate.

Cei care începuseră, cu multă vreme în urmă, să critice economia politică definind-o ca «renegare desăvîrşită a omului» nu se înşelaseră. Ea va fi recunoscută prin această trăsătură.

XIV

Se poate auzi spunîndu-se că ştiinţa este supusă azi unor imperative de rentabilitate economică; dar aceasta a fost adevărat dintotdeauna. Ceea ce e nou, e că economia a ajuns să declare război deschis oamenilor; nu numai posibilităţilor vieţii lor, ci şi celor ale supravieţuirii lor. În acest moment, gîndirea ştiinţifică a ales, împotriva unei mari părţi a propriului său trecut antisclavagist, să servească dominaţia spectaculară. Ştiinţa poseda, înainte de a ajunge aici, o autonomie relativă. Ea ştia deci să-şi gîndească parcela sa de realitate, putînd astfel să contribuie imens la sporirea mijloacelor economiei. Cînd economia atotputernică a devenit nebună, *iar timpurile spectaculare nu sînt nimic altceva*, ea a suprimat ultimele urme ale autonomiei ştiinţifice, atît în plan metodologic, cît şi în planul condiţiilor practice ale activităţii «cercetătorilor». Nu se mai cere ştiinţei să înţeleagă lumea, sau să îmbunătăţească ceva din ea. I se cere să justifice instantaneu tot ceea ce se face. La fel de stupidă pe acest teren ca şi pe toate celelalte, pe care le exploatează cu cea mai dezastruoasă nesăbuinţă, dominaţia spectaculară a doborît arborele uriaş al cunoaşterii ştiinţifice doar pentru a-şi ciopli din el un ciomag. Pentru a te supune acestei ultime cereri sociale a unei justificări evident imposibile, e mai bine să nu gîndeşti prea mult, ci să fii, dimpotrivă, destul de bine exersat în comodităţile discursului spectacular. Si într-adevăr, ştiinţa prostituată a acestor zile demne de dispreţ şi-a găsit în această carieră, cu uşurinţă şi cu multă bunăvoinţă, cea mai recentă specializare a sa.

Ştiinţa justificării mincinoase a apărut în mod firesc odată cu primele simptome ale decadenţei societăţii burgheze, cu proliferarea canceroasă a pseudo-ştiinţelor zise «ale omului»; dar medicina modernă, de exemplu, a putut, pentru o vreme, să se dea drept utilă, iar cei care învinseseră variola sau lepra erau alţii decît cei care au capitulat în mod josnic în faţa radiaţiilor nucleare sau chimiei agroalimentare. Se poate observa imediat că medicina nu mai are astăzi, desigur, dreptul de a apăra sănătatea populaţiei împotriva mediului patogen, căci asta ar însemna să se opună statului, ori cel puţin industriei farmaceutice. Dar activitatea ştiinţifică actuală dovedeşte ce-a putut să ajungă nu numai prin aceea că este obligată să tacă, ci şi prin ceea ce, foarte adesea, spune cu simplitate. Anunţînd în noiembrie 1985, după o experimentare de opt zile pe patru bolnavi, că au descoperit poate un remediu eficace împotriva SIDA, profesorii Even şi Andrieu de la spitalul Laënnec, au stîrnit, două zile mai tîrziu, după ce bolnavii au murit, unele obiecţii din partea mai multor medici, mai puţin avansaţi şi poate geloşi, pentru modul lor destul de grăbit de a face cunoscut ceea ce nu era decît o înşelătoare aparenţă de victorie, cu cîteva ore înaintea prăbuşirii. Iar aceşti profesori s-au apărat fără să se tulbure, afirmînd că «la urma urmelor, e mai bine să-ţi faci false speranţe decît să nu-ţi faci speranţe deloc». Ei erau chiar prea ignoranţi pentru a recunoaşte că acest argument, prin el însuşi, era o totală renegare a spiritului ştiinţific şi că el servise dintotdeauna să acopere profitabilele reverii ale şarlatanilor şi ale vrăjitorilor, în vremurile în care nu li se încredinţa conducerea spitalelor.

Cînd ştiinţa oficială ajunge să fie condusă în acest fel, asemeni tot restului spectacolului social care, sub o prezentare materialmente modernizată şi îmbogăţită, n-a făcut decît să reia foarte vechile tehnici ale bîlciurilor – *iluzionişti, lătrători, clowni* –, nu ne mai surprinde să vedem ce imensă autoritate recapătă în paralel, aproape pretutindeni, magii şi sectele, zen-ul ambalat sub vid sau teologiile mormonilor. Ignoranţa, care s-a aflat întotdeauna în slujba celor de la putere, a fost mereu exploatată prin ingenioase manevre care situau la marginea legii. Si ce moment mai favorabil decît cel în care analfabetismul a progresat atît de mult? Dar această realitate este negată, la rîndul său, printr-o altă demonstraţie de vrăjitorie. UNESCO adoptase, la întemeierea sa, o definiţie ştiinţifică, foarte precisă, a analfabetismului, pe care îşi propunea să-l combată în ţările înapoiate. Dar cînd s-a observat revenirea neaşteptată a aceluiaşi fapt ca ceva străin, de această dată în ţările zise avansate – asemeni celui care, aşteptîndu-l pe Grouchy, îl zăreşte apărînd pe Blücher în bătălia sa – a fost de-ajuns să fie mobilizată Garda experţilor; aceştia au luat pe sus dintr-un singur asalt irezistibil

formula, înlocuind *termenul* de analfabetism cu cel de iletrism: cît de oportun poate să apară un «fals patriotic» pentru a susţine o bună cauză naţională. Iar pentru a clădi solid, între pedagogi, pertinenţa neologismului, se creează repede o nouă definiţie, ca şi cum ea ar fi admisă dintotdeauna, şi conform căreia, în timp ce analfabetul era, se ştie, cel care nu învăţase niciodată să citească, iletratul în sens modern este, dimpotrivă, cel care a învăţat să citească (şi *a învăţat chiar mai bine* decît înainte, pot s-o dovedească prompt şi imparţial chiar cei mai înzestraţi dintre teoreticienii şi istoricii oficiali ai pedagogiei), dar care, din întîmplare, *a uitat pe urmă*. Această surprinzătoare explicaţie ar risca să fie mai degrabă neliniştitoare dacă nu ar da impresia că evită, vorbind alături şi prefăcîndu-se că nu observă, prima consecinţă care ar fi venit în mintea tuturor în epoci mai ştiinţifice: şi anume că acest din urmă fenomen ar merita el însuşi să fie explicat şi combătut pentru că nu putuse să fie niciodată observat, nici chiar imaginat, în orice parte a lumii, înaintea recentelor progrese ale gîndirii avariate; cînd decadenţa explicaţiei însoţeşte îndeaproape decadenţa practicii.

XV

Acum mai bine de o sută de ani, *Le Nouveau Dictionnaire des Synonymes Français* al lui A.-L. Sardou definea nuanţele pe care trebuie să se sesizăm între*: falacios, înşelător, impostor, seducător, insidios, ademenitor*, şi care, împreună, constituie astăzi un fel de paletă de culori ce se potrivesc pentru un portret al societăţii spectacolului. Nu aparţinea vremii sale, nici experienţei sale de specialist, să expună foarte clar sensurile învecinate, dar foarte diferite, ale pericolelor pe care trebuie în mod normal să se aştepte să le înfrunte orice grup care se dedă subversiunii şi urmînd, de exemplu, următoarea gradaţie: *rătăcit, provocat, infiltrat, manipulat, uzurpat, răsturnat*. Aceste nuanţe considerabile nu s-au înfăţişat niciodată, în orice caz, doctrinarilor «luptei armate».

«*Falacios,* din latinul *fallaciosus*, abil sau obişnuit să înşele, plin de viclenie: terminaţia acestui adjectiv este echivalentă cu superlativul lui *înşelător.* Ceea ce înşeală sau induce în eroare, în orice chip ar face-o, este *înşelător:* ceea ce este făcut pentru a înşela, pentru a abuza, pentru a arunca în greşeală cu intenţia clară de a înşela prin artificiul şi aparatul cel mai potrivit pentru a abuza, este *falacios*. *Înşelător* este un cuvînt generic şi vag; toate genurile de semne şi de aparenţe nesigure sînt *înşelătoare:* falacios desemnează falsitatea, viclenia, impostura studiată; sînt *falacioase* discursuri, proteste, raţionamente sofistice. Acest cuvînt se află în anumite raporturi cu altele, precum: *impostor, seducător, insidios, ademenitor,* dar fără echivalent. *Impostor* desemnează toate genurile de false aparenţe, sau de urzeli ţesute pentru a abuza sau pentru a dăuna; ipocrizia, de exemplu, calomnia etc. *Seducător* exprimă acţiunea proprie de a pune stăpînire pe cineva, de a-l tulbura cu mijloace îndemînatice şi insinuante. *Insidios* nu marchează decît acţiunea de a întinde cu îndemînare capcane şi de a-i face pe ceilalţi să cadă în ele. *Ademenitor* se mărgineşte la acţiunea subtilă de a surprinde pe cineva şi de a-l face să cadă în greşeală. *Falacios* reuneşte majoritatea acestor trăsături.»

XVI

Conceptul, încă tînăr, de dezinformare a fost de curînd importat din Rusia, odată cu multe alte invenţii utile gestiunii statelor moderne. El este mereu intens utilizat de către o putere sau, în mod analog, de către oameni care deţin un fragment de autoritate economică sau politică, pentru a menţine ceea ce este stabilit, dar atribuind întotdeauna acestei utilizări o funcţie *contraofensivă*. Ceea ce se poate opune unui singur adevăr oficial trebuie să fie neapărat o dezinformare emanînd de la puteri ostile, sau cel puţin de la rivali, şi care ar fi fost intenţionat falsificată prin rea-voinţă. Dezinformarea n-ar fi simpla negare a unui fapt care convine autorităţilor sau simpla afirmare a unui fapt care nu le convine: asta se numeşte psihoză. Spre deosebire de pura minciună, dezinformarea – şi iată prin ce conceptul este interesant pentru apărătorii societăţii dominante – trebuie să conţină fatalmente o anumită parte de adevăr, dar deliberat manipulată de către un inamic abil. Puterea care vorbeşte de

dezinformare este convinsă că nu e nici ea lipsită de defecte, dar ştie că va putea atribui oricărei critici precise această excesivă insignifianţă care se află în natura dezinformării. Si că astfel nu va fi nevoită niciodată să-şi recunoască un defect anume.

În general, dezinformarea ar fi reaua folosire a adevărului. Cine o lansează este vinovat, iar cine o crede, imbecil. Dar cine ar fi deci abilul inamic? Aici, el nu poate fi terorismul, care nu riscă să «dezinformeze» pe nimeni, deoarece el este însărcinat să reprezinte ontologic *greşeala* cea mai grosolană şi mai puţin admisibilă. Graţie etimologiei sale, şi amintirilor contemporane ale înfruntărilor limitate care, către mijlocul secolului, au opus pentru puţină vreme Estul şi Vestul, spectacularul concentrat şi spectacularul difuz, capitalismul spectacularului integrat mai dă şi astăzi de crezut că inamicul său esenţial – prezentat uneori chiar ca bază de pregătire sau inspiraţie a teroriştilor – rămîne capitalismul birocraţiei totalitare, tot aşa cum acesta din urmă va spune acelaşi lucru despre el; în ciuda dovezilor nenumărate ale alianţei şi solidarităţii lor profunde. De fapt, toţi cei care ajung la putere, în ciuda cîtorva reale rivalităţi locale, şi fără a vrea s-o spună vreodată, se gîndesc fără încetare la ceea ce spusese, cîndva, în numele subversiunii şi fără prea mare succes pentru acel moment, unul din rarii internaţionalişti germani, după ce a început războiul din 1914: «Duşmanul principal se află în ţara noastră». Dezinformarea este, în cele din urmă, echivalentul a ceea ce reprezentau, în discursul războiului social din secolul al XIX-lea, «relele pasiuni». Este tot ceea ce e obscur şi ar vrea să se opună extraordinarei fericiri pe care această societate, o ştim prea bine, le-o oferă celor care îi acordă încredere; fericire al cărei preţ nu poate fi plătit de diferitele riscuri sau decepţii neînsemnate. Si toţi cei care *văd* această fericire în spectacol sînt de acord că nu e cazul să se zgîrcească la preţul său; în vreme ce ceilalţi dezinformează.

Celălalt avantaj ce se obţine denunţînd (şi explicînd astfel) o dezinformare anume este că, în consecinţă, discursul global al spectacolului nu poate fi bănuit de a conţine aşa ceva, deoarece el poate desemna, cu cea mai ştiinţifică certitudine, terenul pe care se poate recunoaşte dezinformarea: ea este tot ceea ce se poate spune şi ce nu-i va plăcea.

Fără îndoială că numai din greşeală – dacă nu e, mai degrabă, o capcană deliberată – a fost agitat de curînd în Franţa proiectul de a atribui în mod oficial un fel de certificat mediaticului «garantat fără dezinformare»: asta jignea cîţiva profesionişti ai mass-mediei, care mai vroiau să creadă, sau să facă cel puţin să se creadă, că de pe acum ei nu mai sînt efectiv cenzuraţi. Dar conceptul de dezinformare nu are cum să fie utilizat *defensiv*, şi cu atît mai puţin într-o defensivă statică, ridicînd un Zid chinezesc, o linie Maginot, care ar trebui să acopere în chip absolut un spaţiu considerat interzis pentru dezinformare. Trebuie să existe dezinformare şi trebuie ca ea să rămînă fluidă, putînd să treacă peste tot. Acolo unde discursul spectacular nu este atacat, ar fi stupid să-l aperi; iar acest concept s-ar uza extrem de repede apărîndu-l, împotriva evidenţelor, în puncte în care trebuie, dimpotrivă, să se evite mobilizarea atenţiei. Mai mult, autorităţile nu au nici o nevoie efectivă să garanteze că o informaţie precisă nu ar conţine o dezinformare. Si nu au nici mijloacele pentru aşa ceva: ele nu sînt atît de respectate şi nu ar face decît să atragă suspiciunea asupra informaţiei în cauză. Conceptul de dezinformare nu este bun decît în contraatac. El trebuie menţinut în linia a doua, apoi aruncat brusc în faţă pentru a respinge orice adevăr care s-ar putea ivi.

Dacă uneori un fel de dezinformare dezordonată riscă să apară, în beneficiul unor interese particulare aflate trecător în conflict, şi să fie crezută şi ea, devenind incontrolabilă şi opunîndu-se prin aceasta travaliului de ansamblu al unei dezinformări mai puţin iresponsabile, asta nu înseamnă că e loc să ne temem că nu se află angajaţi aici alţi manipulatori mai experţi şi mai subtili: ci înseamnă că pur şi simplu dezinformarea se desfăşoară acum *într-o lume unde nu mai e loc pentru nici o verificare*.

Conceptul confuzionist de dezinformare este scos în faţă pentru a respinge instantaneu, doar prin zgomotul numelui său, orice critică pe care nu vor fi reuşit s-o facă să dispară diversele agenţii de organizare a tăcerii. De exemplu, s-ar putea spune, într-o bună zi, dacă asta ar părea de dorit, că acest text este o acţiune de dezinformare despre spectacol; sau, ceea ce e acelaşi lucru, de dezinformare în detrimentul democraţiei.

Spre deosebire de ceea ce afirmă conceptul său spectacular inversat, practica dezinformării nu poate decît să servească statul aici şi acum, sub conducerea sa directă, sau la iniţiativa celor care apără aceleaşi valori. De fapt, dezinformarea subzistă în toată informaţia existentă, şi ca trăsătură a sa principală. Nu i se spune pe nume decît acolo unde trebuie păstrată, prin intimidare, pasivitatea. Acolo unde dezinformarea este *numită*, ea nu există. Acolo unde ea există, nu i se spune pe nume.

Pe vremea cînd existau încă ideologii care se înfruntau, care se proclamau pro sau contra cutărui aspect cunoscut al realităţii, existau fanatici şi mincinoşi, dar nu «dezinformatori». Cînd nu mai e permis, din respect pentru consensul spectacular, sau cel puţin dintr-o voinţă de efemeră glorie spectaculară, să spui cu adevărat la ce te opui sau cu ce eşti de acord în toate consecinţele sale, dar cînd eşti adeseori obligat să disimulezi o parte, pe care o consideri, din anumite motive, ca periculoasă pentru ceea ce se consideră că trebuie să fie admis – atunci practici dezinformarea; ca din greşeală, sau din uitare, sau printr-un *pretins* fals raţionament. De exemplu, pe terenul contestărilor de după 1968, recuperatorii incapabili care fuseseră numiţi «prosituaţionişti» au fost *primii dezinformatori*, pentru că disimulau pe cît posibil manifestările practice prin care se afirmase critica pe care ei se lăudau că au adoptat-o; şi, deloc jenaţi că i-au slăbit expresia, nu citau niciodată nimic şi pe nimeni, ca să dea impresia că au descoperit ei înşişi ceva.

XVII

Răsturnînd o expresie faimoasă a lui Hegel, notam deja în 1967 că «în lumea *realmente răsturnată*, adevăratul este un moment al falsului». Anii trecuţi de atunci au demonstrat progresele acestui principiu în fiecare domeniu particular, fără excepţie.

Astfel, într-o epocă în care nu mai poate să existe artă contemporană, devine dificil să judeci artele clasice. Aici, ca şi în alte părţi, ignoranţa nu este produsă decît pentru a fi exploatată. Odată cu pierderea simultană a sensului istoriei şi a gustului, se organizează reţele de falsificare. E de-ajuns să ai în mînă experţii şi evaluatorii şi devine destul de uşor să faci ca totul să meargă, deoarece în afacerile de această natură, ca şi în celelalte, pînă la urmă, vînzarea autentifică orice valoare. Apoi, colecţionarii sau muzeele, mai ales din America, sufocaţi de fals, vor avea tot interesul să-şi păstreze buna reputaţie, la fel cum Fondul Monetar Internaţional menţine ficţiunea valorii pozitive a imenselor datorii a o sută de naţiuni.

Falsul formează gustul şi susţine falsul, făcînd să dispară cu bună ştiinţă posibilitatea referinţei la autentic. Se *reface* chiar şi adevăratul, deîndată ce devine posibil, pentru a-l face să semene falsului. Americanii, fiind cei mai bogaţi şi cei mai moderni, au fost principalii fraieri ai acestui comerţ cu falsul în artă. Si tot ei sînt cei care finanţează lucrările de restaurare la Versailles sau la Capela Sixtină. De aceea, frescele lui Michelangelo vor trebui să capete culori vesele de benzi desenate, iar mobilele autentice de la Versailles vor cunoaşte acea vie strălucire aurită care le va face să semene mult cu falsul mobilier de epocă Louis XIV importat cu mari cheltuieli în Texas.

Judecata lui Feuerbach, asupra faptului că epoca sa prefera «imaginea lucrului, copia originalului, reprezentarea realităţii», a fost pe deplin confirmată de secolul spectacolului, şi aceasta în mai multe domenii în care secolul al XIX-lea voise să rămînă la distanţă de ceea ce se afla deja în natura sa profundă: producţia industrială capitalistă. Prin aceasta, burghezia răspîndise pe larg spiritul riguros al muzeului, al obiectului original, al criticii istorice exacte, al documentului autentic. Dar astăzi, facticele are tendinţa să înlocuiască pretutindeni adevăratul. În acest punct, poluarea datorată circulaţiei automobilelor obligă cum nu se poate mai nimerit la înlocuirea cu replici din plastic a cailor de la Marly sau a statuilor romane de pe portalul de la Saint-Trophime. Totul va fi pînă la urmă mai frumos ca înainte, pentru a fi fotografiat de turişti.

Punctul culminant este atins fără îndoială de hilarul fals birocratic chinezesc din marile statui ale vastei *armate industriale* a Primului Împărat, pe care atîţia oameni de stat aflaţi în călătorie au fost invitaţi să le admire *in situ*. Aceasta dovedeşte deci, deoarece s-a putut rîde atît de crunt pe seama lor, că niciunul nu dispunea, în mulţimea tuturor consilierilor lor, de un singur individ care să cunoască istoria artei, în China sau în afara Chinei. Se ştie că instrucţiunea lor a fost cu totul alta: «Computerul Excelenţei Voastre nu a fost informat despre asta». Această constatare că, pentru prima oară, se poate guverna fără a avea nici o cunoştinţă artistică sau vreun sens al autenticului ori al imposibilului, ar putea fi ea însăşi de-ajuns pentru a conchide că toţi aceşti naivi nătărăi ai economiei şi ai administraţiei vor conduce probabil lumea spre vreo mare catastrofă; asta dacă practica lor efectivă n-ar fi demonstrat-o deja.

XVIII

Societatea noastră este construită pe secret, de la «societăţile-ecran» care pun la adăpost de orice lumină bunurile concentrate de către posesori, pînă la «secretele de apărare» care acoperă astăzi un imens domeniu de totală libertate extra-judiciară a statului; de la secretele, adesea cutremurătoare, ale *fabricaţiei sărace*, care sînt ascunse în spatele publicităţii, pînă la proiecţiile de variante ale viitorului extrapolat, în care numai dominaţia poate să citească direcţia cea mai probabilă a ceea ce consideră că nu are nici un fel de existenţă, calculînd răspunsurile pe care le va da în mod misterios acestor variante. Putem să facem, în această privinţă, cîteva observaţii.

Există un număr tot mai mare de locuri, atît în marile oraşe cît şi în unele spaţii rezervate de la ţară, care sînt inaccesibile, adică păzite şi ferite de orice privire; care sînt scoase din centrul curiozităţii nevinovate şi strict protejate împotriva spionajului. Fără a fi toate propriu-zis militare, ele sînt plasate, după acest model, dincolo de orice risc de control al trecătorilor sau al locuitorilor; sau chiar al poliţiei, care şi-a văzut de multă vreme reduse funcţiile sale exclusiv la serviciile de supraveghere şi reprimare a delicvenţei celei mai comune. Si astfel, atunci cînd, în Italia, Aldo Moro era prizonier al organizaţiei *Potere Due,* el nu era deţinut într-o clădire mai mult sau mai puţin ascunsă, ci pur şi simplu într-o clădire impenetrabilă.

Există un număr tot mai mare de oameni formaţi pentru a acţiona în secret, instruiţi şi antrenaţi să nu facă decît asta. Este vorba de detaşamente speciale de oameni înarmaţi cu arhive interzise, mai precis cu observaţii şi analize secrete. Iar alţii sînt înarmaţi cu diverse tehnici de exploatare şi manipulare a acestor afaceri secrete. În sfîrşit, cînd e vorba de aripa lor «Acţiune», ei pot să fie în egală măsură înzestraţi cu alte capacităţi de simplificare a problemelor studiate.

În vreme ce mijloacele acordate acestor oameni specializaţi în supraveghere şi influenţare devin tot mai mari, împrejurările generale cu care au de-a face le sînt cu fiecare an tot mai favorabile. Atunci cînd, de exemplu, noile condiţii ale societăţii spectacularului integrat au forţat critica ei să rămînă realmente clandestină, nu pentru că aceasta se ascunde, ci *pentru că este ascunsă* de gîndirea divertismentului, cei care sînt totuşi însărcinaţi să supravegheze această critică şi, la nevoie, s-o dezmintă, pot în cele din urmă să folosească împotriva ei mijloacele la care se recurge în mod tradiţional în mediul clandestinităţii: provocare, infiltrări şi diverse forme de eliminare a criticii autentice cu una falsă, care va fi fost pregătită în acest scop. Incertitudinea sporeşte, în toate privinţele, cînd impostura generală a spectacolului se îmbogăţeşte cu încă o posibilitate de a recurge la o mie de imposturi particulare. O crimă neexplicată poate fi la fel de bine numită sinucidere, în închisoare ca şi în altă parte; iar dispariţia logicii permite anchete şi procese care decolează vertical în iraţional şi care sînt frecvent falsificate încă de la început prin extravagante autopsii, pe care le practică experţi anume.

Ne-am obişnuit, de multă vreme, să vedem cum sînt executaţi sumar tot felul de oameni. Teroriştii cunoscuţi, sau consideraţi ca atare, sînt doborîţi deschis de o manieră teroristă. Mossad-ul va ucide de

la distanţă Abou Jihad-ul, ori S.A.S.-ul englez irlandezi, ori poliţia pararelă a «G.A.L.» etnici basci. Cei care sînt omorîţi de presupuşi terorişti nu sînt ei înşişi aleşi fără motiv; dar, în general, este imposibil să afli aceste motive. Putem să ştim că gara din Bologna a sărit în aer pentru ca Italia să continue să fie bine guvernată, şi să aflăm ce sînt «Escadroanele morţii» în Brazilia; şi că Mafia incendiază un hotel din Statele Unite pentru a sprijini un *rackett*. Dar cum putem să ştim la ce au putut să servească, în fond, «ucigaşii nebuni din Brabant»? Este dificil să aplici principiul *Cui prodest?* într-o lume în care atîtea interese în luptă sînt atît de bine ascunse. Astfel încît, sub spectacularul integrat, se trăieşte şi se moare la punctul de confluenţă al unui foarte mare număr de mistere.

Zvonuri mediatico-poliţieneşti capătă dintr-odată, sau în cel mai rău caz după ce au fost repetate de trei sau patru ori, greutatea indiscutabilă a dovezilor istorice seculare. Conform autorităţii legendare a spectacolului zilei, stranii personaje eliminate în tăcere reapar ca supravieţuitori fictivi, a căror întoarcere va putea fi întotdeauna evocată sau calculată, şi *dovedită* prin cea mai simplă afirmaţie a specialiştilor. Ei se află undeva între Achéron şi Léthé, aceşti morţi care n-au fost reglementar îngropaţi de către spectacol; se crede că ei dorm, aşteptînd să dorim să-i trezim pe toţi, şi pe teroristul coborît din munţi, şi pe piratul revenit de pe mare, şi pe hoţul care nu mai are nevoie să fure.

Incertitudinea este astfel organizată pretutindeni. Protecţia dominaţiei procedează adesea prin *false atacuri*, al căror tratament mediatic va face să se piardă din vedere veritabila operaţie; aşa este cazul cu bizara intervenţie în forţă a lui Tejero şi a gărzilor sale civile împotriva Cortès-urilor în 1981, al cărei eşec trebuia să ascundă un alt *pronunciamento* mai modern, adică mascat, care a reuşit. La fel de bătător la ochi, eşecul unui sabotaj al serviciilor speciale franceze, în 1985, în Noua Zeelandă, a fost considerat uneori ca o stratagemă, destinată poate să deturneze atenţia de la numeroasele funcţii ale acestor servicii, făcînd să se creadă în caricaturala lor neîndemînare în alegerea obiectivelor şi a modalităţilor lor de executare. Si, în mod mult mai cert, s-a considerat aproape unanim că cercetările geologice ale unui zăcămînt de ţiţei în subsolul *oraşului Paris*, care au fost întreprinse atît de zgomotos în toamna lui 1986, nu avuseseră altă intenţie serioasă decît aceea de a măsura punctul pe care îl putuse atinge capacitatea de năucire şi de supunere a locuitorilor, prezentîndu-li-se o aşa-zisă cercetare atît de demenţială în plan economic.

Puterea a devenit atît de misterioasă, încît după afacerea vînzărilor ilegale de arme către Iran de către preşedinţia Statelor Unite, s-a putut pune întrebarea: cine comanda cu adevărat în Statele Unite, cea mai mare putere din lumea zisă democratică? Si deci cine dracu' poate comanda în lumea democratică?

De o manieră mai profundă, în această lume oficial atît de plină de respect pentru toate necesităţile economice, nimeni nu ştie niciodată cît costă cu adevărat un anume lucru produs: partea cea mai importantă a costului nu este efectiv *niciodată calculată; iar restul e ţinut secret*.

XIX

Generalul Noriega s-a făcut o clipă cunoscut la scară mondială la începutul anului 1988. El era dictator fără titlu în Panama, ţară fără armată şi în care el comanda Garda Naţională. Căci Panama nu este cu adevărat un stat suveran: el a fost creat pentru canalul său şi nu invers. Moneda sa este dolarul, iar veritabila armată care staţionează aici este şi ea străină. Noriega îşi făcuse deci întreaga sa carieră, exact la fel ca şi Jaruzelski în Polonia, ca general-poliţist în serviciul ocupantului. Era importator de droguri în Statele Unite, căci în Panama nu se cîştigă destul, şi îşi exporta în Elveţia capitalurile sale «panameze». Lucrase cu C.I.A. împotriva Cubei şi, pentru a avea acoperirea adecvată pentru activităţile sale economice, îi denunţase autorităţilor americane, atît de obsedate de această problemă, pe unii dintre rivalii săi în importul de droguri. Principalul său consilier în materie de securitate, care stîrnea gelozie la Washington, era cel mai bun pe piaţă, Michael Harari, fost ofiţer al

Mossad-ului, serviciul secret al Israelului. Cînd americanii au vrut să scape de personaj, pentru că unele dintre tribunalele lor făcuseră imprudenţa să-l condamne, Noriega s-a declarat gata să se apere o mie de ani, din patriotism panamez, atît împotriva poporului său revoltat cît şi a străinului; el a căpătat imediat aprobarea publică a dictatorilor birocratici mai austeri din Cuba şi Nicaragua, în numele antiimperialismului.

Departe de a fi o ciudăţenie strict panameză, acest general Noriega, *ce vinde totul şi simulează totul* într-o lume care face pretutindeni la fel, era, ca tip de om al unui tip de stat, ca tip de general şi capitalist, perfect reprezentativ pentru spectacularul integrat; precum şi pentru reuşitele pe care el le autorizează în direcţiile cele mai diverse ale politicii sale interne şi internaţionale. Este un model de *principe al vremii noastre,* iar printre cei care urmăresc să ajungă şi să rămînă la putere, oriunde ar fi asta, cei mai capabili îi seamănă în multe privinţe. Nu Panama produce asemenea minunăţii, ci această epocă.

XX

Pentru orice serviciu de informaţii, de acord în acest punct cu justa teorie clausewitziană a războiului, o *ştiinţă* trebuie să devină o *putere*. Din asta îşi trag aceste servicii prestigiul, farmecul lor aparte de astăzi. Dat fiind că inteligenţa a fost atît de radical alungată din spectacol, care nu permite să se acţioneze şi nici nu spune ceva adevărat despre acţiunea altora, ea pare că aproape s-a refugiat printre cei care analizează realităţi şi acţionează secret asupra realităţilor. De curînd, revelaţii pe care Margaret Thatcher a făcut totul pentru a le înăbuşi, însă degeaba, chiar autentificîndu-le astfel, au demonstrat că în Anglia aceste servicii fuseseră deja în stare să provoace căderea unui ministru a cărui politică o considerau periculoasă. Dispreţul general pe care îl trezeşte spectacolul reface astfel, din raţiuni cu totul noi, o atracţie pentru ceea ce se numea, pe vremea lui Kipling, «marele joc».

«Concepţia poliţistă despre istorie» era, în secolul al XIX-lea, o explicaţie reacţionară şi ridicolă, într-o vreme în care atîtea puternice mişcări sociale agitau masele. Pseudo-contestatarii de astăzi ştiu bine asta, din auzite sau din unele cărţi, şi consideră că această concluzie a rămas adevărată pentru vecie; ei nu vor deloc să vadă practica reală a vremii lor, pentru că e prea tristă pentru palidele lor speranţe. Statul n-o ignoră, ci se joacă cu ea.

În momentul în care aproape toate aspectele vieţii politice internaţionale, şi un număr crescînd al celor care contează în politica internă, sînt conduse şi prezentate în stilul serviciilor secrete, cu capcane, dezinformare, dublă explicaţie – cea care *poate* să ascundă în ea o alta, sau doar să dea această impresie –, spectacolul se mărgineşte la a face cunoscută lumea obositoare a incomprehensibilului obligatoriu, o plictisitoare serie de romane poliţiste fără viaţă şi din care lipseşte întotdeauna concluzia. Aici, punerea în scenă realistă a unei lupte între negri, noaptea, într-un tunel, poate să treacă drept un resort dramatic suficient.

Imbecilitatea crede că totul e clar cînd televiziunea a arătat o imagine frumoasă şi a comentat-o cu o minciună sfruntată. Semi-elita se mulţumeşte să ştie că aproape totul e obscur, ambivalent, «montat» în funcţie de coduri necunoscute. O elită mai închisă ar vrea să ştie adevărul, foarte greu de distins cu claritate în fiecare caz singular, în ciuda tuturor datelor secrete şi a confidenţelor de care ea poate să dispună. De aceea ar fi dori din toată inima să cunoască metoda adevărului, deşi, în cazul ei, această dragoste rămîne în general nefericită.

XXI

Secretul domină această lume, şi în primul rînd ca secret al dominaţiei. Conform spectacolului, secretul n-ar fi decît o necesară excepţie de la regula informaţiei abundent oferite pe toată suprafaţa societăţii, la fel cum dominaţia, în această «lume liberă» a spectacularului integrat, n-ar fi decît un Departament executiv în serviciul democraţiei. Dar nimeni nu crede cu adevărat spectacolul. Cum de acceptă oare spectatorii existenţa secretului, care dovedeşte prin el însuşi că ei n-ar putea să administreze o lume căreia îi ignoră principalele realităţi, asta dacă prin minune li s-ar cere cu adevărat părerea despre modul de-a o face? Este ştiut faptul că secretul nu apare aproape nimănui în puritatea sa inaccesibilă şi în generalitatea sa funcţională. Toţi admit că există inevitabil o mică zonă de secret rezervată specialiştilor; iar pentru generalitatea lucrurilor, mulţi cred că *sînt în secret*.

La Boétie a arătat, în *Discursul despre servitudinea voluntară,* cum puterea unui tiran trebuie să întîlnească numeroase puncte de sprijin în cercurile concentrice ale indivizilor care găsesc, sau cred că găsesc, în ea, un avantaj. Tot aşa, mulţi oameni, printre politicieni sau printre cei din mass-media care se laudă că nu pot fi bănuiţi de *iresponsabilitate*, află multe lucruri prin relaţii şi confidenţe. Cel care este mulţumit de a fi în confidenţă nu este deloc îndemnat s-o critice, deci nici să remarce că, în toate confidenţele, partea principală de realitate îi va rămîne mereu ascunsă. El cunoaşte, prin binevoitoarea protecţie a trişorilor, cîteva cărţi în plus, dar care pot fi false; însă niciodată metoda care conduce şi explică jocul. El se identifică aşadar deîndată cu manipulatorii şi dispreţuieşte ignoranţa pe care, în fond, şi el o împărtăşeşte. Căci fărîmele de informaţie ce se oferă acestor familiari ai tiraniei mincinoase sînt fireşte infectate cu minciună, incontrolabile, manipulate. Ele fac totuşi plăcere celor care acced aici, căci se simt superiori tuturor celor care nu ştiu nimic. Ele nu valorează, la urma urmelor, decît în măsura în care aprobă şi mai mult dominaţia, şi niciodată pentru a o înţelege efectiv. Ele constituie privilegiul *spectatorilor de prima clasă*: al celor care sînt atît de proşti să creadă că pot înţelege ceva, nu servindu-se de ceea ce li se ascunde, ci *dînd crezare la ceea ce li se dezvăluie!*

Dominaţia este lucidă cel puţin prin aceea că aşteaptă de la propria sa gestiune, liberă şi fără piedici, un număr destul de mare de catastrofe de primă mărime în viitorul imediat; şi asta atît pe teren ecologic, chimic de exemplu, cît şi pe teren economic, bancar de exemplu. Ea s-a pus, de-o bună vreme încoace deja, în situaţia de a trata aceste nenorociri excepţionale altfel decît prin mînuirea obişnuită a blîndei dezinformări.

XXII

Cît priveşte asasinatele, tot mai numeroase în ultimele decenii, care au rămas complet neexplicate – căci dacă a fost sacrificat uneori cîte un figurant, n-a fost vorba niciodată de a merge pînă la cei care le-au comandat – însuşirea lor de producţie în serie îşi are marca sa: minciunile patente, şi schimbătoare, ale declaraţiilor oficiale; Kennedy, Aldo Moro, Olaf Palme, miniştri sau bancheri, unul sau doi papi, alţii care contau mai mult decît ei. Acest sindrom al unei maladii sociale recent dobîndite s-a răspîndit cu repeziciune aproape pretutindeni, ca şi cum, plecînd de la primele cazuri observate, *ar coborî* de pe culmile statului, sfera tradiţională a acestui gen de atentate, şi ca şi cum, în acelaşi timp, *ar urca* din străfunduri, alt loc tradiţional al traficurilor ilegale şi al protecţiilor, în care s-a derulat mereu acest gen de război, între profesionişti. Aceste practici tind să se întîlnească *în mijlocul* tuturor afacerilor societăţii, ca şi cum, într-adevăr, statul n-ar binevoi să se amestece în ele, iar Mafia n-ar reuşi să se ridice pînă la ele, operîndu-se prin aceasta un fel de joncţiune.

S-a spus totul pentru a încerca să se explice acest nou gen de mistere ca nişte accidente: incompetenţă a poliţiilor, ignoranţă a judecătorilor de instrucţie, inoportune revelaţii ale presei, criză de creştere a serviciilor secrete, rea-voinţă a martorilor, grevă categorială a delatorilor. Edgar Poe găsise totuşi deja direcţia sigură a adevărului, prin celebrul său raţionament din *Crimele din Rue Morgue*:

« Eu văd că acest mister e socotit ca fiind de nepătruns tocmai din acea pricină care, dimpotrivă, trebuia să-l facă a fi privit ca lesne de dezlegat, vreau să spun din pricina caracterului exagerat, *outre*, al împrejurărilor sale... În cercetări de felul celor ce întreprindem acum nu trebuie să ne întrebăm atît ce anume s-a întîmplat, cît, mai ales, ce anume s-a întîmplat nou, şi care nu s-a mai întîmplat pînă astăzi[57]».

XXIII

În ianuarie 1988, Mafia columbiană a drogului publica un comunicat menit să rectifice opinia publicului despre pretinsa ei existenţă. Cea mai mare exigenţă a unei Mafii, oriunde s-ar putea ea constitui, este, în mod firesc, să dovedească faptul că nu există sau că a fost victima unor calomnii prea puţin ştiinţifice. Si acesta este primul său punct de asemănare cu capitalismul. Dar, în situaţia de faţă, această Mafie, iritată de a fi singura pusă la zid, a mers pînă la a evoca celelalte grupări care ar dori să se facă uitate, luînd-o în mod abuziv drept ţap ispăşitor. Ea declară: «Noi nu aparţinem mafiei birocratice şi politice, nici celei a bancherilor şi a finanţiştilor, nici celei a milionarilor, nici mafiei marilor contracte frauduloase, celei a monopolurilor sau a petrolului, nici celei a marilor mijloace de comunicare».

Putem fără îndoială să considerăm că autorii acestei declaraţii au interesul să deverseze, la fel ca toţi ceilalţi, propriile lor practici în vastul fluviu al apelor tulburi ale criminalităţii şi al ilegalităţilor mai banale, care impregnează societatea actuală în toată întinderea sa; dar e la fel de just să conchidem că avem de-a face cu oameni care ştiu mai bine decît alţii, din practică, despre ce vorbesc. Mafia se potriveşte de minune pretutindeni pe solul societăţii moderne. Ea este în creştere la fel de rapidă ca şi celelalte produse ale muncii prin care societatea spectacularului integrat îşi modelează lumea. Mafia se dezvoltă odată cu imensele progrese ale computerelor şi ale alimentaţiei industriale, ale completei reconstrucţii urbane şi a mahalalelor, ale serviciilor speciale şi ale analfabetismului.

XXIV

Mafia nu era decît un arhaism transplantat atunci cînd începea să se manifeste la începutul secolului în Statele Unite, odată cu imigraţia muncitorilor sicilieni; în acelaşi moment apar pe coasta de vest confruntări între societăţile secrete chinezeşti. Fondată pe obscurantism şi pe mizerie, Mafia nu putea atunci nici măcar să se implanteze în Italia de Nord, părînd condamnată să dispară pretutindeni în faţa statului modern. Era o formă de crimă organizată care nu putea prospera decît pe baza «protecţiei» minorităţilor înapoiate, în afara lumii oraşelor, acolo unde nu putea să pătrundă controlul unei poliţii raţionale şi al legilor burgheziei. Tactica defensivă a Mafiei nu putea consta niciodată decît în suprimarea mărturiilor, pentru a neutraliza poliţia şi justiţia şi pentru a face să domnească în sfera sa de activitate secretul de care avea nevoie. Ea şi-a găsit apoi un cîmp inedit în *noul obscurantism* al societăţii spectacularului difuz, apoi integrat: odată cu victoria totală a secretului, cu demisia generală a cetăţenilor, cu pierderea completă a logicii şi cu progresele venalităţii şi ale laşităţii universale, toate condiţiile favorabile fură reunite pentru ca ea să devină o putere modernă şi ofensivă.

Prohibiţia americană – mare exemplu pentru pretenţiile statelor veacului la controlul autoritar asupra a tot ce există şi al rezultatelor ce decurg din asta – a lăsat crimei organizate, vreme de mai bine de un deceniu, gestionarea comerţului cu alcool. Mafia, îmbogăţită şi exersată începînd de acum, s-a amestecat în politica electorală, în afaceri, în dezvoltarea pieţei ucigaşilor profesionişti,

[57] Trad. Ion Vinea, Editura pentru Literatură, 1965.

în anumite detalii ale politicii internaţionale. Astfel, ea a fost favorizată de către guvernul de la Washington, în timpul celui de-al doilea război mondial, pentru a ajuta la invadarea Siciliei. Alcoolul redevenit legal a fost înlocuit cu stupefiantele, ce-au reprezentat atunci marfa-vedetă a consumurilor ilegale. Ea a căpătat apoi o importanţă considerabilă în afacerile imobiliare, în bănci, în marea politică şi în marile afaceri ale statului, apoi în industriile spectacolului: televiziune, cinema, editare. Asta e adevărat, în Statele Unite în orice caz, chiar şi pentru industria discului, ca peste tot acolo unde publicitatea unui produs depinde de un număr destul de limitat de persoane. Se pot face deci uşor presiuni asupra lor, cumpărîndu-i sau intimidîndu-i, deoarece există suficiente capitaluri la dispoziţie sau oameni de acţiune care nu pot fi nici recunoscuţi, nici pedepsiţi. Corupînd *disc-jockey*-ii, se decide aşadar pentru ceea ce va trebui să fie un succes, printre mărfuri deopotrivă de mizerabile.

Fără îndoială că în Italia şi-a dobîndit Mafia, la întoarcerea din experienţele şi cuceririle sale americane, cea mai mare forţă: începînd cu perioada compromisului său istoric cu guvernul paralel, ea s-a văzut în situaţia de a ucide judecători de instrucţie sau şefi de poliţie: practică pe care o putuse inaugura în participarea la montajele «terorismului» politic. În condiţii relativ independente, evoluţia similară a echivalentului japonez al Mafiei dovedeşte cum nu se poate mai bine unitatea epocii.

De fiecare dată cînd se încearcă să se explice ceva opunînd Mafia statului se comite o greşeală: ele nu sînt niciodată în rivalitate. Teoria verifică uşor ceea ce toate zvonurile vieţii practice demonstraseră cu prea multă uşurinţă. Mafia nu este străină în această lume, ci se simte în ea ca acasă. În momentul spectacularului integrat, ea domneşte, de fapt, ca *model* al tuturor întreprinderilor comerciale avansate.

XXV

Odată cu noile condiţii care predomină actualmente în societatea zdrobită sub *călcîiul de fier* al spectacolului, se ştie că, de exemplu, un asasinat politic este aşezat într-o altă lumină, oarecum cernută. Există pretutindeni mult mai mulţi nebuni decît odinioară, dar ceea ce este infinit mai comod, este că se poate vorbi *nebuneşte* despre asta. Si nu o oarecare teroare dominantă ar impune asemenea explicaţii mediatice. Dimpotrivă, existenţa paşnică a unor atari explicaţii trebuie să provoace teroarea.

În 1914, atunci cînd, în preajma războiului, Villain îl asasina pe Jaurès, nimeni nu se îndoia că Villain – individ destul de puţin echilibrat, de altfel – crezuse că trebuie să-l ucidă pe Jaurès pentru că acesta părea, în ochii extremiştilor din dreapta patriotică ce-l influenţase profund pe Villain, ca unul care ar fi cu siguranţă dăunător pentru apărarea ţării. Numai că aceşti extremişti subestimaseră imensa forţă a consimţămîntului patriotic în partidul socialist, care trebuia să-l împingă instantaneu la «uniunea sacră»; şi asta indiferent dacă Jaurès ar fi fost asasinat sau dacă, dimpotrivă, i s-ar fi lăsat ocazia să se menţină ferm pe poziţia sa internaţionalistă refuzînd războiul. Astăzi, în prezenţa unui asemenea eveniment, jurnalişti-poliţişti, experţi notorii în «fapte de societate» şi în «terorism» ar spune imediat că Villain era binecunoscut pentru mai multe tentative de crimă, pulsiunea vizînd de fiecare dată bărbaţi, de opinii politice foarte diverse, dar care aveau cu toţii, din întîmplare, o asemănare fizică sau vestimentară cu Jaurès. Psihiatrii ar atesta acest fapt, iar *mass-media*, fie şi numai confirmînd că au spus-o, şi-ar proba astfel competenţa şi imparţialitatea sa de expert *incomparabil* de autorizat. Apoi ancheta poliţistă oficială ar putea stabili încă de a doua zi că tocmai s-au descoperit mai multe persoane onorabile care sînt gata să depună mărturie pentru faptul că acelaşi Villain, considerîndu-se într-o bună zi rău servit la «Chope du Croissant», ameninţase cu voce tare, în prezenţa lor, că se va răzbuna în curînd pe cofetar, împuşcîndu-l pe loc, şi în faţa tuturor, pe unul din cei mai buni clienţi ai acestuia.

Asta nu înseamnă că în trecut adevărul se impunea adesea şi imediat; deoarece Villain a fost în cele din urmă achitat de către Justiţia franceză. El n-a fost împuşcat decît în 1936, cînd a izbucnit revoluţia spaniolă, căci comisese imprudenţa de a se stabili în insulele Baleare.

XXVI

Deoarece noile condiţii ale unei mînuiri profitabile a afacerilor economice – în momentul în care statul deţine o parte hegemonică din orientarea producţiei şi în care cererea pentru toate mărfurile depinde în mod strict de centralizarea realizată în informarea-incitarea spectaculară, la care vor trebui să se adapteze şi formele de distribuţie – o reclamă imperativ, vedem constituindu-se pretutindeni reţele de influenţă sau societăţi secrete. Acestea nu sînt deci decît un produs natural al mişcării de concentrare a capitalurilor, a producţiei, a distribuţiei. Ceea ce, în această privinţă, nu se extinde, trebuie să dispară; şi nici o întreprindere nu se poate extinde decît cu valorile, tehnicile, mijloacele a ceea ce sînt astăzi industria, spectacolul, statul. În ultimă instanţă, dezvoltarea particulară care a fost aleasă de economia epocii noastre este cea care sfîrşeşte prin a impune pretutindeni *formarea de noi legături personale de dependenţă şi de protecţie*.

Tocmai în aceasta rezidă profundul adevăr al următoarei formule, atît de bine înţeleasă în întreaga Italie, pe care o utilizează Mafie siciliană: «Cînd ai bani şi prieteni, nu-ţi pasă de justiţie». În spectacularul integrat, *legile dorm*, pentru că nu fuseseră făcute pentru noile tehnici de producţie şi pentru că sînt ocolite în distribuţie prin înţelegeri de un tip nou. Ceea ce gîndeşte sau ceea ce preferă publicul, nu mai are importanţă. Iată ce e ascuns de spectacolul atîtor sondaje de opinie, al atîtor procese electorale sau restructurări modernizatoare. Oricare ar fi cîştigătorii, *cel mai puţin bun va fi preluat* de stimabila clientelă, deoarece este exact ceea ce va fi fost produs pentru ea.

Nu se vorbeşte întruna despre «statul de drept» decît din momentul în care statul modern zis democratic a încetat în general să mai fie unul: nu e deloc o întîmplare că expresia n-a fost popularizată decît puţin după 1970, şi mai întîi chiar în Italia. În mai multe domenii, se fac legi tocmai *pentru ca ele să fie ocolite*, de către cei care vor avea toate mijloacele s-o facă. Ilegalitatea în anumite circumstanţe, de exemplu în jurul comerţului mondial cu tot felul de armamente, şi adeseori avînd ca obiect produse de cea mai avansată tehnologie, nu este decît un fel de forţă de sprijin pentru operaţiunea economică, şi care va deveni astfel cu atît mai rentabilă. Astăzi, multe afaceri sînt inevitabil *necinstite asemeni veacului*, şi nu cum erau altădată cele care pe care le practicau, în serii clar delimitate, oameni care aleseseră căile necinstei.

Pe măsură ce sporesc reţelele de promovare-control pentru jalonarea şi menţinerea unor sectoare exploatabile ale pieţei, creşte şi numărul de servicii personale care nu pot fi refuzate celor care sînt la curent, şi care în plus n-au refuzat ajutorul lor; iar aceştia nu sînt întotdeauna poliţişti ori gardieni ai intereselor sau ai securităţii statului. Complicităţile funcţionale comunică la distanţă, şi pentru multă vreme, căci reţelele lor dispun de toate mijloacele pentru a impune aceste sentimente de recunoştinţă sau de fidelitate care, din nefericire, au fost mereu atît de rare în activitatea liberă a timpurilor burgheze.

Întotdeauna ai ceva de învăţat de la adversar. Trebuie să credem că oamenii de stat au fost îndemnaţi, şi ei, să citească remarcile tînărului Lukàcs despre conceptele de legalitate şi de ilegalitate, în momentul în care au avut de tratat trecerea efemeră a unei noi generaţii a negativului – Homer spunea că «o generaţie de oameni trece la fel de repede ca o generaţie de frunze». Oamenii de stat au putut, din acel moment, să înceteze, asemeni nouă, de a se mai preocupa de vreo ideologie în această chestiune. E adevărat însă că practicile societăţii spectaculare nu mai favorizau deloc asemenea iluzii ideologice. În ce ne priveşte pe noi toţi, pînă la urmă, se va putea conchide că ceea ce ne-a împiedicat adesea să ne închidem într-o singură activitate ilegală, este faptul că am avut mai multe.

XXVII

Thucydides, în cartea a VIII-a, capitolul 66, din *Războiul peloponesiac*, spune, relativ la operaţiunile unei alte conspiraţii oligarhice, cîteva lucruri care se înrudesc mult cu situaţia în care ne aflăm:

«Totuşi poporul şi sfatul era ales prin vot, ei nu luau nici o măsură care să nu fie pe placul tuturor celor aleşi, dar pînă şi vorbitorii erau dintre aceştia, şi cele ce aveau să fie spuse erau cercetate dinainte de ei. Si nimeni dinafara grupării nu îndrăznea să-i contrazică, temîndu-se şi dîndu-şi seama de mulţimea insurgenţilor. Iar dacă cineva îndrăznea să-i contrazică, era îndată ucis pentru vreun motiv oarecare. Si nu se mai putea face nici o cercetare a faptelor şi nici nu se mai judeca dacă cineva era bănuit, ci poporul păstra tăcere şi era atît de impresionat, încît cel care nu păţea nimic socotea că este avantajat chiar dacă tăcea. Cetăţenii, socotind că insurgenţii sînt mult mai numeroşi decît erau în realitate, erau umiliţi în convingerile lor, deoarece nu puteau afla cîţi insurgenţi erau din cauza mărimii cetăţii şi a faptului că nu se cunoşteau unii pe alţii. În acest timp, pentru acelaşi motiv, era cu neputinţă ca cineva, cînd era mîniat, să se plîngă altcuiva, ca să se sfătuiască să-i vină în ajutor, căci sau dădea de un necunoscut căruia ar fi putut să-i spună sau găsea un cunoscut nevrednic de încredere. Într-adevăr, toţi oamenii din popor erau cuprinşi de bănuială unii faţă de alţii, socotind că cineva dintre ei poate fi părtaş la ceea ce se întîmplă. Erau însă şi unii despre care nu s-ar fi putut socoti că pot fi atraşi în oligarhie şi mai ales aceştia produseseră neîncrederea în popor şi, prin aceasta, au contribuit foarte mult la sporirea siguranţei oligarhiilor, făcînd ca neîncrederea poporului în el însuşi să fie mai întărită»[58].

Dacă istoria trebuie să se întoarcă la noi după această eclipsă, fapt ce depinde de factori aflaţi încă în luptă şi deci de un rezultat pe care nimeni nu-l poate exclude cu certitudine, aceste *Comentarii* vor putea servi într-o bună zi la scrierea istoriei spectacolului, evenimentul cel mai important, fără îndoială, care s-a produs în acest secol, dar şi cel înspre care s-au aventurat cel mai puţin explicaţiile. În împrejurări diferite, cred că m-aş fi putut considera pe deplin satisfăcut de prima mea lucrare asupra acestui subiect şi aş fi putut să las altora grija de a privi urmarea. Dar, în momentul în care ne aflăm, mi s-a părut că nimeni altul n-ar face-o.

XXVIII

De la reţelele de promovare-control se alunecă pe nesimţite la reţelele de supraveghere-dezinformare. Odinioară, nu se conspira niciodată decît împotriva unei ordini stabilite. Astăzi, *a conspira în favoarea sa* este o nouă meserie în puternică dezvoltare. Sub dominaţia spectaculară, se conspiră pentru a o menţine şi pentru a asigura ceea ce ea singură va putea numi bunul său mers. Această conspiraţie *face parte* din chiar funcţionarea sa.

S-a început deja elaborarea cîtorva instrumente ale unui tip de război civil preventiv, adaptate la diferite proiecţii ale viitorului calculat. Acestea sînt «organizaţii specifice», însărcinate să intervină în anumite puncte, în funcţie de nevoile spectacularului integrat. S-a prevăzut astfel, pentru cea mai rea dintre eventualităţi, o tactică numită în glumă «a celor Trei Culturi», în evocarea unei pieţe din Mexico a verii anului 1968, dar de această dată fără a folosi mănuşi, şi care ar trebui să fie aplicată cu o zi înaintea revoltei. Iar în afara unor cazuri atît de extreme, nu e nevoie, pentru a fi un bun instrument de guvernare, ca asasinatul inexplicat să afecteze multă lume sau să se repete destul de des: simplul fapt de a şti că posibilitatea lui există complică imediat calculele într-un foarte

[58] Thucydides, *Războiul peloponesiac*, trad. rom. N.I. Barbu, Editura Stiinţifică, Bucureşti, 1966, pp. 690-691.

mare număr de domenii. El nu are nevoie nici să fie selectiv în mod inteligent, *ad hominem*. Utilizarea procedeului de o manieră pur aleatorie ar fi poate mai productivă.

S-a ajuns de asemenea în situaţia în care se compun fragmente ale unei critici sociale *de prăsilă*, care nu va mai fi încredinţată universitarilor sau celor din mass-media şi care vor trebui să fie ţinuţi la distanţă de minciunile prea tradiţionale în această dezbatere; dar care va fi o critică mai bună, lansată şi exploatată în chip nou, mînuită de o altă specie de profesionişti, mai bine formaţi. Încep să apară, de o manieră destul de confidenţială, texte lucide, anonime sau semnate de necunoscuţi – tactică înlesnită, de altfel, de concentrarea cunoştinţelor despre toţi în mîna bufonilor spectacolului, şi care a făcut ca oameni necunoscuţi să pară drept cei mai stimabili –, nu numai despre subiecte care nu sînt niciodată abordate în spectacol, dar şi cu argumente a căror justeţe se dovedeşte mai izbitoare datorită acelei originalităţi, calculabile, ce provine din faptul că nu sînt, în fond, *niciodată utilizate, deşi sînt îndeajuns de evidente*. Această practică poate servi cel puţin ca şi prim grad de iniţiere în recrutarea unor spirite puţin mai deşteptate, cărora li se va spune mai tîrziu, dacă sînt găsite convenabile, o mai mare doză din posibila urmare. Si ceea ce va fi, pentru unii, primul pas al unei cariere, va deveni pentru alţii – mai slab clasaţi – primul grad al capcanei în care vor cădea.

În anumite cazuri, este vorba de a crea, în chestiuni ce-ar risca să devină arzătoare, o altă pseudo-opinie critică; iar între cele două opinii care ar apărea astfel, amîndouă străine mizerelor convenţii spectaculare, judecata ingenuă va putea să oscileze la nesfîrşit, în vreme ce discuţia care le va cîntări va fi relansată de fiecare dată cînd se va crede de cuviinţă. Cel mai adesea, este vorba de un discurs general despre ceea ce e ascuns din punct de vedere mediatic, iar acest discurs va putea fi foarte critic, chiar inteligent în unele puncte, dar rămînînd în mod curios descentrat. Temele şi cuvintele au fost selecţionate artificial, cu ajutorul unor computere informate în gîndirea critică. Există în aceste texte unele absenţe, destul de greu vizibile, dar totuşi remarcabile: punctul de miră al perspectivei lipseşte întotdeauna în chip neobişnuit. Ele seamănă cu *facsimilul* unei arme celebre, căreia îi lipseşte doar percutorul. Este negreşit o *critică laterală*, care vede în mod deschis şi just o seamă de lucruri, dar situîndu-se alături. Si asta nu pentru că ar invoca o anumită imparţialitate, deoarece ea trebuie, dimpotrivă, să dea impresia că blamează neîncetat, dar fără să pară vreodată că ar simţi nevoia să-şi explice *cauza*; adică să spună, fie şi implicit, de unde vine şi încotro se îndreaptă.

Acestei false critici contra-jurnalistice i se poate adăuga practica organizată a *zvonului*, despre care se ştie că este la origine un fel de răscumpărare sălbatică a informaţiei spectaculare, deoarece toată lumea resimte, fie şi vag, caracterul înşelător al acesteia, şi deci puţinul de încredere pe care-l merită. Zvonul a fost la origine superstiţios, naiv, autointoxicat. Dar, mai recent, supravegherea a început să implanteze în populaţie oameni susceptibili să lanseze, la primul semnal, zvonurile care-i vor putea fi de folos. Aici, s-a decis aplicarea în practică a observaţiilor unei teorii formulate cu mai bine de treizeci de ani în urmă, şi a cărei origine se afla în sociologia americană a publicităţii: teoria indivizilor numiţi «locomotive», pe care cei din jurul lor vor fi îndemnaţi să-i urmeze şi să-i imite; dar trecînd de această dată de la spontan la exersat. S-au deblocat de asemenea mijloacele bugetare, sau extrabugetare, care să întreţină numeroşi înlocuitori, alături de precedenţii specialişti, universitari şi mediatici, sociologi sau poliţişti, ai trecutului recent. A crede că se aplică încă în mod mecanic unele modele cunoscute în trecut, este la fel de derutant ca şi ignoranţa generală a trecutului. «Roma nu mai este la Roma» şi Mafia nu mai este lumea interlopă. Iar serviciile de supraveghere şi dezinformare seamănă tot atît de puţin cu poliţiştii şi agenţii de odinioară – cu sticleţii şi turnătorii celui de-al Doilea Imperiu, bunăoară – pe cît de puţin seamănă serviciile speciale actuale, în toate ţările, cu activităţile ofiţerilor celui de-al Doilea Birou al Statului Major al Armatei din 1914.

De cînd a murit arta, se ştie că a devenit extrem de uşor de deghizat poliţişti în artişti. Cînd ultimele imitaţii ale unui neodadaism răsturnat sînt autorizate să oficieze glorios în mediatic, şi deci să modifice prin asta puţin decorul palatelor oficiale, precum măscăricii regilor de tinichea, se

poate observa că prin aceeaşi mişcare se garantează o acoperire culturală tuturor agenţilor sau înlocuitorilor reţelelor de influenţă ale statului. Se deschid pseudo-muzee goale, sau pseudo-centre de cercetare asupra operei complete a unui personaj inexistent, la fel de repede cum se construieşte reputaţia de jurnalist-poliţist, de istoric-poliţist sau de romancier-poliţist. Arthur Cravan vedea, fără îndoială, venind această lume, atunci cînd scria în *Acum*: «În curînd nu vom mai vedea pe străzi decît artişti şi va trebui să facem eforturi uriaşe să descoperim un om». Acesta este şi sensul formei întinerite a unei vechi butade a golanilor din Paris: «Salut, artişti! Cu atît mai rău dacă mă-nşel».

Lucrurile ajungînd să fie ceea ce sînt, putem vedea cîţiva autori colectivi angajaţi de editura cea mai modernă, adică de cea care şi-a asigurat cea mai bună difuzare comercială. Autenticitatea pseudonimelor nefiind garantată decît de ziare, ei şi le trec unii altora, colaborează, se înlocuiesc, angajează noi creiere artificiale. Ei s-au angajat să exprime stilul de viaţă şi de gîndire al epocii, nu în virtutea personalităţii lor, ci la ordin. Cei care cred că sînt cu adevărat antreprenori literari individuali, independenţi, pot deci să ajungă sa garanteze în mod savant că, acum, Ducasse s-a supărat pe contele de Lautréamont, că Dumas nu e Macquet şi că, mai ales, nu trebuie să-l confundăm pe Erckmann cu Chatrian; în sfîrşit, că Censier şi Daubenton nu-şi mai vorbesc. Ar fi mai potrivit să spunem că acest gen de autori moderni a vrut să-l urmeze pe Rimbaud, cel puţin în formula: «Je est un autre»[59].

Serviciile secrete erau chemate de întreaga istorie a societăţii spectaculare să joace în cadrul ei rolul de placă turnantă centrală; căci în ele se concentrează în cel mai înalt grad caracteristicile şi mijloacele de execuţie ale unei asemenea societăţi. Ele sînt, în plus, tot mai adesea însărcinate să arbitreze interesele generale ale acestei societăţi, deşi sub modestul lor titlu de «servicii». Nu e vorba de abuz, deoarece ele exprimă cu fidelitate moravurile obişnuite ale secolului spectacolului. Si astfel, supraveghetori şi supravegheaţi gonesc pe un ocean fără margini. Spectacolul a făcut să triumfe secretul, şi el va trebui să fie tot mai mult în mîinile *specialiştilor secretului* care, bineînţeles, nu sînt cu toţii funcţionari ajungînd să se autonomizeze, în diferite grade, de controlul statului; care nu sînt cu toţii funcţionari.

XXIX

O lege generală a funcţionării spectacolului integrat, cel puţin pentru cei care îi administrează conducerea, este că, în acest cadru, *tot ceea ce se poate face trebuie să fie făcut*. Adică orice nou instrument trebuie să fie folosit, indiferent de costul său. Unealta nouă devine pretutindeni scop şi motor al sistemului şi ea va fi singura în stare să-i modifice notabil mersul, de fiecare dată cînd folosirea ei se va fi impus fără vreo altă reflecţie. Proprietarii societăţii vor înainte de toate să menţină, într-adevăr, un anumit «raport social între persoane», dar ei trebuie să urmărească şi reînnoirea tehnologică neîncetată; căci aceasta a fost una din obligaţiile pe care le-au acceptat odată cu moştenirea lor. Această lege se aplică deci şi serviciilor care protejează dominaţia. Instrumentul care a fost pus la punct trebuie să fie folosit, iar folosirea lui va consolida condiţiile însele care favorizau această folosire. În acest fel, procedeele de urgenţă devin proceduri de totdeauna.

Coerenţa societăţii spectacolului a dat dreptate, de o anumită manieră, revoluţionarilor, deoarece a devenit clar că nu se poate reforma nici cel mai mic detaliu înăuntrul său fără a desface ansamblul. Dar, în acelaşi timp, această coerenţă a suprimat orice tendinţă revoluţionară organizată, suprimînd terenurile sociale pe care se acestea putuseră mai mult sau mai puţin bine să se exprime: de la sindicalism la ziare, de la oraş la cărţi. Simultan, s-au putut pune în lumină incompetenţa şi lipsa

[59] «Eu este un altul».

de reflecţie pe care această tendinţă le manifesta într-un mod cu totul natural. Iar pe plan individual, coerenţa care domneşte este întru totul capabilă să elimine, sau să cumpere, anumite excepţii eventuale.

XXX

Supravegherea ar fi putut să fie mult mai periculoasă dacă n-ar fi fost împinsă, pe calea controlului absolut al tuturor, pînă la un punct în care întîlneşte dificultăţi ivite din propriile sale progrese. Există o contradicţie între masa informaţiilor dezvăluite despre un număr crescînd de indivizi şi timpul şi inteligenţa disponibile pentru a le analiza; sau pur şi simplu interesul lor posibil. Abundenţa materiei obligă la rezumarea ei la fiecare etaj: o mare parte dispare, dar şi restul este încă prea lung pentru a fi citit. Conducerea supravegherii şi a manipulării nu este unificată. Se luptă pretutindeni, într-adevăr, pentru împărţirea profiturilor şi deci pentru dezvoltarea prioritară a cutărei sau cutărei virtualităţi a societăţii existente, în detrimentul tuturor celorlalte virtualităţi ale sale, care cu toate acestea, şi dat fiind că sînt făcute din acelaşi aluat, sînt considerate la fel de respectabile.

Se dau lupte şi din joacă. Fiecare ofiţer de profesie are tendinţa să-şi supravalorizeze agenţii, dar şi adversarii de care se ocupă. Fiecare ţară, fără a menţiona numeroasele alianţe supranaţionale, posedă în prezent un număr indeterminat de servicii de poliţie sau de contraspionaj şi de servicii secrete, statale şi parastatale. Există, de asemenea, multe companii private care se ocupă de supraveghere, protecţie, informaţii. Marile firme multinaţionale îşi au, firesc, propriile lor servicii; dar şi întreprinderile naţionalizate, chiar de dimensiuni modeste, care nu duc mai puţin o politică independentă, pe plan naţional şi uneori internaţional. Se poate vedea, de exemplu, un grup industrial nuclear opunîndu-se unui grup petrolier, deşi sînt amîndouă proprietatea aceluiaşi stat şi, ceea ce e important, deşi sînt dialectic unite prin ataşamentul lor în menţinerea cursului ridicat al petrolului pe piaţa mondială. Fiecare serviciu de securitate al unei industrii petroliere combate sabotajul la el şi, la nevoie, îl organizează la rivalul său: cine plasează mari interese într-un tunel submarin este favorabil insecurităţii feriboturilor şi poate tocmi ziare în dificultate ca să le facă să simtă aceasta cu prima ocazie şi fără a sta prea mult pe gînduri; cine concurează Sandoz este indiferent pînzelor freatice ale văii Rinului. Se supraveghează în secret ceea ce este secret. Astfel încît fiecare din aceste organisme, înfrăţite cu multă supleţe în jurul celor care sînt în slujba *raţiunii de stat*, aspiră pe propria socoteală la un fel de hegemonie lipsită de sens. Căci sensul s-a pierdut odată cu centrul cunoscător.

Societatea modernă care, pînă în 1968, mergea din succes în succes, şi era convinsă că era iubită, a trebuit să renunţe de-atunci la aceste vise; ea preferă să fie temută, căci ştie prea bine că «aerul său de inocenţă nu va mai reveni».

Astfel, o mie de comploturi în favoarea ordinii stabilite se încurcă reciproc şi se combat aproape pretutindeni, odată cu întrepătrunderea tot mai accentuată a reţelelor şi a chestiunilor sau acţiunilor secrete; şi cu procesul lor de integrare rapidă în fiecare ramură a economiei, politicii, culturii. Conţinutul în observatori, în dezinformatori, în afaceri speciale al acestui amestec sporeşte continuu în toate zonele vieţii sociale. Deoarece complotul general a devenit atît de dens încît aproape că se etalează la lumina zilei, fiecare din ramurile sale începe să le jeneze sau să le neliniştească pe celelalte, căci toţi aceşti conspiratori profesionişti ajung să se observe fără să ştie exact de ce, sau se întîlnesc din întîmplare, fără a putea să se recunoască în mod sigur. Cine vrea să observe pe cine? În contul cui, în aparenţă? Dar în realitate? Veritabilele influenţe rămîn ascunse, iar intenţiile ultime nu pot fi decît destul de dificil bănuite, aproape niciodată înţelese. Astfel încît nimeni nu poate spune că nu este înşelat sau manipulat, dar numai în rare momente manipulatorul însuşi poate şti dacă a cîştigat sau nu. Si, de altfel, a fi de partea cîştigătorilor manipulării nu

înseamnă că ai ales cum trebuie perspectiva strategică. De aceea, unele succese tactice pot împotmoli mari forţe pe drumuri greşite.

Într-o aceeaşi reţea, urmărind aparent un acelaşi scop, cei care nu constituie decît o parte a reţelei sînt obligaţi să ignore toate ipotezele şi concluziile celorlalte părţi, şi mai ales cele ale nucleului lor conducător. Faptul destul de notoriu că toate informaţiile despre orice subiect observat pot fi tot atît de bine complet imaginare, sau profund falsificate, sau interpretate foarte inadecvat, complică şi face puţin sigure, într-o mare măsură, calculele inchizitorilor; căci ceea ce este suficient pentru a condamna pe cineva nu este la fel de sigur cînd este vorba de a-l cunoaşte sau de a-l folosi. Deoarece sursele de informare sînt rivale, falsificările rivalizează şi ele.

Pornind de la asemenea condiţii ale exerciţiului său, se poate vorbi de o tendinţă descrescîndă a rentabilităţii controlului, pe măsură ce el se apropie de totalitatea spaţiului social şi îşi sporeşte, ca urmare, personalul şi mijloacele. Căci aici fiecare aspiră, şi lucrează, la a deveni un scop. Supravegherea se supraveghează pe sine şi complotează împotriva sa însăşi.

În sfîrşit, principala sa contradicţie actuală este că supraveghează, infiltrează, influenţează, un *partid absent*: cel care era bănuit că ar fi vrut să răstoarne ordinea socială. Dar unde poate fi văzut el la lucru? Căci, cu siguranţă, niciodată condiţiile n-au fost pretutindeni atît de grav revoluţionare, dar numai guvernele cred asta. Negaţia a fost atît de perfect privată de gîndirea sa, încît s-a risipit de multă vreme. Datorită acestui fapt, ea nu mai este decît o ameninţare vagă, dar foarte neliniştitoare totuşi, iar supravegherea a fost, la rîndul său, privată de cel mai bun cîmp al activităţii sale. Această forţă de supraveghere şi de intervenţie este animată tocmai de necesităţile prezente care dictează condiţiile angajamentului său, de a se deplasa pe terenul însuşi al ameninţării pentru a o combate *dinainte*. De aceea, supravegherea va avea interesul să organizeze ea însăşi poli de negare, pe care-i va informa în afara mijloacelor discreditate ale spectacolului, cu scopul de a influenţa, nu terorişti de această dată, ci teorii.

XXXI

Baltasar Gracián, mare cunoscător al timpului istoric, spune cu multă pertinenţă, în *Discernătorul*: «Atît acţiunea, cît şi discursul trebuie să fie măsurate în funcţie de timp. Trebuie să vrei cînd poţi; căci vremea şi vremurile nu aşteaptă pe nimeni».

Iar Omar Khayyam, şi mai puţin optimist: «Ca să vorbim limpede şi fără parabole, – Sîntem piesele jocului pe care-l joacă Cerul; – Se distrează cu noi pe tabla fiinţei, – Iar mai apoi ne întoarcem, unul cîte unul, în cutia Neantului».

XXXII

Revoluţia franceză a antrenat mari schimbări în arta războiului. În urma acestei experienţe, Clausewitz a putut să stabilească distincţia după care tactica ar fi utilizarea forţelor în luptă, pentru a obţine victoria, iar strategia ar fi utilizarea victoriilor pentru a atinge scopurile războiului. Europa a fost subjugată, imediat şi pentru o lungă perioadă, de rezultate. Dar teoria lor n-a fost stabilită decît mai tîrziu şi inegal dezvoltată. Au fost înţelese mai întîi trăsăturile pozitive directe ale unei profunde transformări sociale: entuziasmul, mobilitatea care domnea în în ţara devenind relativ independentă de magazii şi convoaie, multiplicarea efectivelor. Aceste elemente practice se văzură într-o bună zi echilibrate prin intrarea în acţiune, de partea adversă, a unor elemente similare: armatele franceze se izbiră în Spania de un alt entuziasm popular; în spaţiul rus, de o ţară în care nu putură să trăiască; apoi, după intrarea Germaniei în război, de efective mult superioare. Totuşi,

efectul de ruptură, în noua tactică franceză, care a fost baza simplă pe care Bonaparte şi-a întemeiat strategia – o strategie ce consta în utilizarea victoriilor *dinainte*, ca şi obţinute pe credit: a imagina încă de la început manevra şi diversele sale variante ca şi consecinţe ale unei victorii care nu era încă obţinută, dar care va fi cu siguranţă la primul şoc –, acest efect decurgea deci şi din abandonarea forţată a ideilor false. Această tactică fusese brusc nevoită să se elibereze de ideile false, pe măsură ce găsea, prin jocul concomitent al celorlalte inovaţii citate, mijloacele unei asemenea eliberări. Soldaţii francezi, recent recrutaţi, erau incapabili să lupte în linie, adică să rămînă în rîndul lor şi să execute tragerile la comandă. Ei se vor desfăşura atunci ca trăgători şi vor trage liber, înaintînd către inamic. Or, focul liber se dovedea a fi singurul eficace, operînd realmente distrugerea prin puşcă, cea mai decisivă armă în această epocă a înfruntării armatelor. Totuşi, gîndirea militară refuzase în mod universal o asemenea concluzie în secolul ce se încheia, iar discuţia despre această chestiune s-a prelungit vreme de aproape un alt secol, în ciuda exemplelor constante ale practicii luptelor şi a progreselor neîncetate în precizia şi viteza tragerii cu puşca.

În chip asemănător, instaurarea dominaţiei spectaculare este o transformare socială atît de profundă încît a schimbat radical arta guvernării. Această simplificare, ce a dat atît de repede asemenea roade în practică, n-a fost încă pe deplin înţeleasă din punct de vedere teoretic. Vechi prejudecăţi dezminţite pretutindeni, precauţii devenite inutile, chiar şi urme de scrupule din alte vremuri, împiedică încă în gîndirea a numeroşi guvernanţi această comprehensiune, pe care practica o stabileşte şi o confirmă în fiecare zi. Nu numai că se dă de înţeles supuşilor că trăiesc într-o lume ce a dispărut, dar şi guvernanţii înşişi suferă uneori de inconsecvenţa de a se crede acolo în unele privinţe. Li se întîmplă să se gîndească la o parte din ceea ce au suprimat, ca şi cum ar fi rămas o realitate şi care ar trebui să fie prezentă în calculele lor. Această întîrziere nu se va prelungi mult. Cine a putut să facă atîta fără efort va merge neapărat mai departe. Nu trebuie să credem că se pot menţine durabil, ca un arhaism, în împrejurimile puterii reale, cei care nu vor fi înţeles destul de repede toată plasticitatea noilor reguli ale jocului lor şi oarecum măreţia lui barbară. Destinul spectacolului nu este în mod cert să sfîrşească în despotism luminat.

Trebuie să conchidem că o schimbare este iminentă şi ineluctabilă în casta cooptată care administrează dominaţia şi, mai ales, dirijează protecţia acestei dominaţii. Într-un asemenea domeniu, noutatea nu va fi, desigur, niciodată expusă pe scena spectacolului. Ea apare asemeni fulgerului, pe care nu-l recunoaştem decît după loviturile sale. Această schimbare, ce va desăvîrşi decisiv opera timpurilor spectaculare, se efectuează discret şi, deşi vizînd oameni deja instalaţi cu toţii în sfera însăşi a puterii, conspirativ. Ea îi va selecţiona pe cei care vor fi de partea sa conform acestei exigenţe principale: să ştie clar de ce obstacole sînt scutiţi şi de ce sînt în stare.

XXXIII

Acelaşi Sardou mai spune: «*Degeaba* este relativ la subiect; *în zadar* este relativ la obiect; inutil înseamnă fără utilitate pentru nimeni. Ai muncit *degeaba* atunci cînd ai făcut-o fără succes, astfel încît ţi-ai pierdut timpul şi energia; ai muncit *în zadar* atunci cînd ai făcut-o fără să atingi scopul pe care ţi l-ai propus, din cauza defectuozităţii lucrării. Dacă nu reuşesc să-mi fac treaba, muncesc *degeaba*, îmi pierd inutil timpul şi energia. Dacă treaba făcută nu are efectul pe care-l aşteptam, dacă nu mi-am atins scopul, am muncit *în zadar*, adică am făcut un lucru inutil...

Se spune, de asemenea, că cineva a muncit *degeaba* atunci cînd nu e recompensat pentru munca lui, sau cînd această muncă nu e agreată; căci, în acest caz, muncitorul şi-a pierdut timpul şi energia, fără să se gîndească dinainte în vreun fel la valoarea muncii sale, ce poate fi, de altfel, foarte bună».

(Paris, februarie-aprilie 1988)